

1 | 2022

DIEÐUT

ARCTIC INDIGENOUS DESIGN ARCHIVES

Árdna sámáidahttit duojáriid ja
dáiddáriid priváhta arkiivvaid

**Gunvor Guttorm, Marit Breie Henriksen, Anna Westman Kuhmunen,
Inker-Anni Linkola-Aikio** (doaimm.)

Sámi allaskuvla
Sámi University of Applied Sciences

**Nordisk
ministerråd**

Dieđut 1/2022

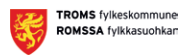
AIDA, Arctic Indigenous Design Archives
– árdna sámáidahttit duojáríid ja dáiddáriid
priváhta arkiivvaid

Sámi allaskuvla
Sámi University of Applied Sciences

**Nordisk
ministerråd**

DIEÐUT lea mánggadiedalaš čálaráidu mas dutkanbohtosat leat almmuhuvvon 1974 rájes. DIEÐUT-čálaráidu áshuvvui Sámi instituhta dutkanbohtosiid almmuheami várás. Sámi instituhta laktojuvvui Sámi allaskuvlii 2005:s. Sámi allaskuvla vuodđuduvvui 1989:s, ja dat lea oahpahus- ja dutkanásahus man ulbmil lea seailuhit ja ovddidit sámi giela, kultuvrra ja servodateallima buotsámi perspektiivvas. Davviriikkaid ministtarráđđi (NORDEN) ja Máhttodepartemeanttat Suomas, Ruotas ja Norggas leat mielde ruhtadeamen Sámi allaskuvlla dutkama.

DIEÐUT er en skriftserie som omfatter utgivelser innenfor flere fag og har blitt publisert siden 1974. Skriftserien DIEÐUT ble etablert for å formidle Nordisk samisk institutts (NSI) forskningsresultater. NSI ble tilknyttet Sámi allaskuvla / Sámi University of Applied Sciences (SA/SUAS) i 2005. SA/SUAS ble etablert 1989 og er en institusjon for høyere utdanning og har som formål å styrke og utvikle samisk språk, kultur og samfunnsliv sett i et allsamisk perspektiv. Nordisk ministerråd (NORDEN) og Kunnskapsdepartementene i Finland, Sverige og Norge bidrar til finansiering av forskningen ved SA/SUAS.

DIEÐUT is a multi-disciplinary research series, in which research findings have been published since 1974. DIEÐUT research series was established in order to publish research findings of the Nordic Sámi Institute (NSI). NSI was affiliated with Sámi allaskuvla in 2005. Sámi allaskuvla / Sámi University Applied Sciences (SA/SUAS) was established in 1989 and is an institution of higher education and research. SA/SUAS's purpose is to strengthen and develop the Sámi language, society and culture. SA/SUAS's research is partly funded by the Nordic Council of Ministers (NORDEN) and the Ministries of Education and Research in Finland, Sweden and Norway.

Diedut 1/2022

Namma/Namma/Title: AIDA, Arctic Indigenous Design Archives – árdna sámáidahttit duojáríid ja dáiddáriid priváhta arkiivvaid

Doaimmaheaddji/Dájmaddje/Editor: Gunvor Guttorm

Doaimmahusgoddi/Dájmados/Editorial board: Marit Breie Henriksen, Anna Westman Kuhmunen, Inker-Anni Linkola-Aikio

Jorgaleapmi julevsámegiella/Járggálibme julevsámegiella/Translation Lule Sámi:

Oddvar Andersen, Karin Tuolja

Jorgaleapmi davvisámegiella/Járggálibme nuortasámegiella/Translation North Sámi: Kari Utsi Giella/Language: Sámegiella (7), Eangalagsgiella (1) / Sámi (7), English (1)

Ovdasiidogovva/Skálmmágávvvå/Coverpicture: Suoma Riikkaarkiiva, Solveig Labba arkiivva ávdnasiid vuodul hábmen Tiina-Maria Aalto / Suoma Riikkaarkiiva, Solveig Labba arkijva ábnasij vuodon hábbmim Tiina-Maria Aalto / The National Archives of Finland, Tiina-Maria Aalto design by materials from Solveig Labbas archive

Govat/Gávå/Pictures: Áile Aikio, Elina Kuhmunen, Lena Kuoljok Lind, Berit Kristine Andersen Guvsám, Gunvor Guttorm, Gunilla Falk, Jan Gustavsson.

Bardin/Hábbmim/Layout: Studio Borga, Suopma/Finland

Deaddileapmi/Priენტim/Print: Grano Oy, Suopma/Finland

ISBN: 978-82-7367-017-5

ISSN: 0332-7779

Diedđut 1/2022

AIDA, Arctic Indigenous Design Archives

– árdna sámáidahttit duojáriid ja dáiddáriid
priváhta arkiivvaid

Doaimmahan

Gunvor Guttorm (váldodoaimmaheaddji)

Marit Breie Henriksen, Anna Westman Kuhmunen,
Inker-Anni Linkola-Aikio (doaimmahusgoddi)

Sisdoallu

Ovdasátni	5
Prologa	7
<i>Elina Kuhmunen</i>	
Rievadanbarggut arkiivvain ja museain duodjearkiivva bokte	19
<i>Anna Westman Kuhmunen</i>	
Giellaválljema rolla arkiivva eamiálbmogahttimis	41
<i>Inker-Anni Linkola-Aikio</i>	
Duddjoma ovdánahttinbargu – divdna atnin, gulahallan ja vásáhusat	73
<i>Gunvor Guttorm, Berit Kristine Andersen Guvsám, Laila Susanna Kuhmunen</i>	
Duodje ja slow-lihtudis	101
<i>Berit Kristine Andersen Guvsám</i>	
Duoji ja musea gulahallan. Duoji ovdanbuktin Sámemusea Siidda vuosttaš válđočájáhusas	121
<i>Áile Aikio</i>	
Etijikka sámij vuojnos filmaj ja gáváj gehtjadijn	147
<i>Kajsa Kuoljok</i>	
Sámi Cultural Heritage and Legal Frameworks: An Overview of Copyright and Archive Laws in Finland, Sweden and Norway	173
<i>Iiris Kestilä</i>	

Ovdasátni

Prošeakta lei ovttasbargu gaskal Ájtte, duottar- ja sámemusea Johkamohkis, Sámi arkiivva Anáris ja Sámi allaskuvlla. AIDA II -prošeavtta ollislaš ulbmil lei dáhttu rievdatit oainnu, movt arkiivvaid geavahit nu ahte dat doibmet sápmelaš duojáriid ja dáiddáriid buorrin. AIDA I -prošeavttas čohkkejuvvojedje duojáriid ja dáiddáriid ovttaskas arkiivvat. Dasa lassin leat Ruota Sáme Duodji -vuođđudusa, Suoma Sámi Duoji ja Suoma Sámi Dáiddasearvvi arkiivvat čohkkejuvvon Ájtte-museai ja Sámi arkiivvi Anáris. AIDA II -prošeavttas bargun lea leamaš iskat, movt arkiivvaiguin sáhtá vuohkkasit ávkkástallat odđa vuogi mielde. Jearaldahkan leamaš maid, movt galgá fuomášuhttit galledeaddjiid, duojáriid, dáiddáriid ja dutkiid dáid arkiivvaid hárrái ja mo daid álgoálbmogahttit ja sámáidahttit. Dasa lassin lea leamaš hástalussan, movt ásašusat main leat dát arkiivvat, sáhtášedje rievdatit geavadiid nu, ahte dat heivejit buorebut sámi áddejupmái ja váldet vuhtii duoji ja duojáriid eavttuid. Sámi allaskuvlla oassi dán prošeavttas lea geahččalit geavahit arkiivvaid vuođđun odđa duodjedoaimmaide.

Prošeaktaásahasat leat oktasaččat gidden eanet fuopmášumi dasa, mo sámi kulturárbi hálddašuvvo ja mo ásašusain sealluhuvvon sámi kulturárbi ja kultuvrralaš ovdanbuktimat bohtet buorebut sámi servodaga ávkin.

Dán girjái leat AIDA-prošeaktabargit čállán artihkkaliid. Anna Westman Kuhmunen (Ájtte) lea giedáhallas arkiivva geavadiid, Inker-Anni Linkola-Aikio (Sámi arkiiva) lea guorahallas sámáidahttima arkiivabarggu gielalaš geavadiin, Berit Kristine Andersen Guvsám (Sámi allaskuvla), Laila Susanna Kuhmunen (Sámi allaskuvla) ja Gunvor Guttorm (Sámi allaskuvla) leat čállán artihkkaliid arkiivadutki geahččanguovllus. Dasa lassin čállin leat bovdejuvvon Áile Aikio (Lappi Universitehta), Iris Kestilä (Lappi universitehta) ja Kajsa Kuoljok (Ájtte): sii leat čállán artihkkaliid mat čilgejit eará beliid arkiiva- ja museačájáhusaid sámáidahttimis, ja juridihkalaš ja etihkalaš gažaldagain mat laktásit sámi kulturárbbi hálddašeapmái.

Elina Kuhmunen (Ájtte) lea čállán prologa ovdamearkan ja láidehussan das, makkár duojáriid ja dáiddáriid arkiivvaskenken ja šiehtadusčállin sáhtá leat.

Mii giitit buohkaid geat leat ovddalgihtii dárkkistan teavsttaid sihke sisdoalu ja giela dáfus, ja maiddái jorgaleaddjiid.

Guovdageainnus, Jåhkåmåhkke, Anár 15.12.2022

Gunvor Guttorm, Anna Westman Kuhmunen, Inker-Anni Linkola-Aikio

Prologa

Randi Marainen arkiiva – šiehtadusa rájis musea arkiivva rádjái

Vuolgime, vuodjime, viežžame

Lei gaskamuttus geassemánu 2021, ja lei golihan jahki dán rájis go AIDA II prošeakta álggahuvvui. Anna Westman Kuhmunen (Anna), AIDA II prošeaktajođiheaddji, ja mon, AIDA II mielbargi, leimme viimmat gávdnan buori beaivvi vuoddját Johkamohkis Vuolle Sohpparii. Munno áigumuš lei deaivvadit Randi Maraineniin, silbačeahppi, duojár ja dáiddár.

Munnos Randiin lea juo ovdal leamaš oktavuotta barggu bokte. Mon lean bargan mánga jagi Ájtte, Ruota duottar ja sámemusea (Ájtte) almmolaš ossodagas ja doppe mii vuovdit su silbbaid museagávppis. Randi lea dovddus ja oahpes namma sámi silba- ja dáiddamáilmmis. Son lea guhká searvan čájáhusaide, márkaniidda, doallan kurssaid ja jođihan iežas fitnodaga. Go son álggii das vihttalogi jagi áigi silbačeahppin, de son lei okta dain vuosttaš sámi silbarávdiiin.

Moai Randiin letne ságastan AIDA prošeavtta birra mángii 2020 čavčča rájis, ja son diđii bures dalle juo man birra lei sáhka. Katarina Spik Skum, AIDA I bargi, lei Randiin ságastan ja maid evttohii munnje suinna váldit oktavuoda. AIDA II álgu lea AIDA I prošeavttas, ja lea bistán jo 3 jagi oktiibuot. Randi lei maid gullan buriid AIDA birra iežá skenkejeddiin ja son lei juo mearridan skenket arkiivva Ájtte vuorkái

Mátki dohko

Lea oba guhkes mátki vuodjit Vuolle Sohpparii. Muhto lea geassi ja čappa beaivi. Moai vudje jaskes geainnu mielde, eai leat báljo iežá biillat jođus dán beaivvi. Luomoáigi lahkonišgohtá ja skuvlamánáin lea juo geasselohpi álgán. Vuojedettiin munnos Annain leat ollu sáгат; bargoáššiid birra, geasseplánaid birra, boahtteáiggi birra. Moai letne maid hui gealdagasas go ean dieđe maid dát beaivi ja deaivvadeapmi buktá. Gehppesmielain moai vudje davás. Luondu rievdá. Muorat unnot, guosat jávket. Dego dalle go ollet várrái, geasseorohahkii, ja dovdo ahte šaddá geahppasit vuoignat. Ean moaige leat beassan mátkkoštit mañimus jagi Covid19 dihte. Makkár illu mátkkoštit, gávnnadit olbmuiquin njunnálagaid. Mon in leat ovdal dahkan dákkár erenoamáš mátkki, viežžat ođđa ”duojáraarkiivva”. (Anna gal lei dahkan dan ovdal, munnje dat lea vuosttaš geardi.)

AIDA II prošeahta

Moai Annain barge AIDA II prošeahttas, Ájtte dávvirvuorkkás Johkamohkis. Anna lea prošeahtajodiheaddji ja lea juo bargan 3 jagi, álggos vuos AIDA I, ja dál AIDA II prošeahttas. Ieš serven mielbargin giđdat 2020 go (joatkkaprosheahta) AIDA II álggahuvvui.

Vuosttaš oasis, AIDA I prošeahttas, lei váldoulbmil vuostáiváldit ja áсахit duojáriid ja dáiddáriid arkiivvaid Ájtte vuorkkás ja Sámi Arkiivvas Anáris, mii lei prošeahtta jodiheaddji. Duojárat ožžo ieža mearridit maid háliidedje skenket, ja materiála galggai guoskat duodje- ja dáiddaprosessii ja muitalit duojáriid historjjá. Ájtte válddii oktavuoda ruotabeale duojáriiguin ja dáiddáriiguin, ja Sámi Arkiiva válddii oktavuoda suomabeale duojáriiguin ja dáiddáriiguin. Boađus lei ahte mángasis lei dárбу ja miella ráhkadit arkiivva. 24 arkiivva áсахuvvojedje Ájtte vuorkkás ja Sámi Arkiivvas Anáris jagiid 2017–2019. AIDA II prošeahtta doaibmaulbmil 2020–2022 lea vuosttažettiin bargat AIDA juo skenkejuvvon arkiivvaiguin; iskat makkár bargovugiid heive geavahit ja got galgá gávdnat, geavahit ja ovdanbuktit daid. Muhto go gávdno beroštupmi ja dárбу duojáriin ja dáiddáriin, mii ain vuostáiváldit ođđa arkiivvaid, vaikko ii leat AIDA II váldoulbmil.

Skeŋket arkiivva

Juohke duojára ja dáiddára arkiivvas lea stuora árvu. Mađi eanet per-sovnnalaš arkiivvat ásahuvvojit, dađi viidát diehtogáldun dat šaddá almmolašvuhtii. Danin ii gávdno ráddjehus das gii oažžu skeŋket ja maid skeŋke. Mii movttiidahttit juohkehačča geas lea beroštupmi ása-hit arkiivva dahkat dan. AIDA I prošeavttas válde oktavuoda berošted-djiiguin mángga ládje. Logaldallamiid bokte, sosiála mediaid bokte ja sáhtte maid váldit njuolga oktavuoda duojáriiguin jus nu heivii.

Go mii jearrat duojáriin ja dáiddáriin jos sii háliidit skeŋket arkiivva-set, mii lohkat ahte visot maid sii leat vurken heive arkiivii. Diekkár materiála mii guoská duodje- dahje dáiddaprosessii. Dinggat, govat, aviisačállosat jnv. mii lea vurkejuvvon lođáin ja gábiin mánggaid ja-giid. Go ii leat rásken bálkestit, de lea liikká leamaš árvvolaš, muhto seammás ii leat dohkken šat masage, ii ge lea leamaš miella vuovdit. Dákkár materiálain lea árvu, dat muitala duodjejurddašeami ja historjjá birra ja lea dehálaš sealluhit dálá- ja boahtteáigái.

Lea hui dehálaš ahte millii báhca buorre dovdu, go lea skeŋken arkiivva. Skeŋkejeaddji galgá dovdat luohhtevašvuoda ja dorvvolašvuoda insti-tušuovdnii mii vuostái váldá arkiivva. Institušuvdna mii vuostái váldá arkiivva galgá Leahkit nanu (sámi) institušuvdna. Duodje- ja dáidda-máhttu ja ipmárdus lea dehálaš, muhto maidai vuodđu doallat bistevaš oktavuodaidd skeŋkejeddjiide. AIDA skeŋkejeddjiiguin mii čállit sierra soahpamuša, duojár oažžu muitalit leat go sus ovdamearkka dihte ieš-guđetlágan gáibádušat materiála geavaheami oktavuodas. Ja dat soah-pamušat galget Leahkit bistevaččat ja vuodđun go bargá arkiivvaiguin.

Deaivvadeapmi Randiin

Go olliime Sohpparii munnos lei veahá váttis gávdnat Randi lusa. Vaikko dán áigge gávdno Google maps ja Vuolle Sohppar ii leat nu stuora gilli, de masá láhpuime. Mohkasteimme goit olgešguvlui ja vujiime siivvuin moadde dálu meaddel. Ieš ledjen dušše oktii ovdal leamaš Randi luhtte, muhto áigá, nuorran. Mii leimmet dalle leamaš duodjemárganis suoma beale Gárrasavvonis, mon, mu ustit ja su eadni,

guhte lei Randi bargoskihpár. Šiljus ledje guokte dálu. Randi bovdi min juhkat gáfe su stuora dálás. Dat nubbi, unnit dálle lei dalle su duodjedállu. Dál Randi lei molson geavaheami dáluin.

Njeallje vistti ledje dál su dievás, Lávdnjiteanu lahkosis. Olggobeale su orohaga moai riŋgiime ja dieđiheimme ahte leimme boahtán. Randi vástidii barggadettiin, ja bođii olggos munno dearvvahit rabas váimmuin.

Moai čuovuime Randi su duodjedállu. Dat lei hui vuogas ja muttágis dálle. Lei buorre dovdu čakŋalit sisa, go leimme nu sakka vuordán juste dán bottu. Mii vácciimet vuosttaš lanja čađa, dát lei snihkkenlatnja. Doppe ledje mašiinnat, reaiddut ja vel muorraávdnasat ja čoarvvit dievvá hilduid. Muhtin lođáid siste oidnojedje niibbit ja guvssit, mat eai lean velá válbmasat. Randi isit Thomas láve doppe snihkket.

Siskkimuččas lei Randi silbabádji. Dat lei ordnejuvvon hui bures, sierra sadji juohke bargooassái. Das gávdnui bargobeavdi sárgumii ja čállimii, sadji bordit livjjástagaid činaiide ja smávva fiinna bargguide, das lei okta guhkes, alla ja nanu beavdi silbba sahámiidda ja jugahemiide. Lanjas ledje maid čájáhusegábet láses, gosa ledje bardojuvvon válmmas šealggut, čáppa silbačinaid vuovdimassii.

Okta áidna láseráigi dagai olles lanja čuovgadin. Čuovga čalmmiide seammás go čuvge bargomiela. Lanjas čuovggai inspirašuvnna. Láseráiggis oidnui Lávdnjiteanu ja Sökkumajávri. Orui oalle vuogas ja ráfálaš dien birrasis bargat.

Randi sidai munno čohkkedit vuohkkasit ja ieš son čohkkedii jalŋá nala mii lei biddjon gasku lanja. Dan rájis go son mearridii skenket arkivva, son lei čoaggan diŋggaid kartonŋgaide. Daid lei čábbát bordán plásttaid ja báhpiriid sisa, suddjema várás. Válbmasat mátkkoštit iežá sadjai, guođdit Randi ruovttovuorkká. Randi vuosehii várrugasat vuosttaš dávvira maid galggai skenket, ja muitališgodii.

Govus 1: Randi Marainen vuoseha maid galgá skeŋket arkiivii. Govva: Ájtte, Elina Kuhmunen.

Randi Marainen

Randi Marainen riegádii 1953 Porsáŋggus Norggas mearrasámi veagas. Otne son orru ja bargá Vuolle Sohpparis Ruota bealde. Mii dovdat su buoremusat silbarávdin. Silbaduddjon lea su ealáhus. Son diđii juo nuorran ahte liikui bargat silbbain. Go son lei 16 jagi boaris son mearridii ohcat silbaohppui Gisbert Dunker luhtte Kárášjogas, muhto ádjánii guokte jagi ovdal sáhtii álgit. Son nu illudii go duodaštus bođii, ahte son lei bures bohtin Dunkera lusa čakčat 1971. Doppe son lei silbaoahppin guokte jagi ja das maŋŋil maid oahppin Juhls Silvergallerys Guovdageainnus.

Ovdal son duodain álggahii silbafitnodagain sus lei miella vel ovdánahttit ja oahppat eanet. Son logai goarrun- ja čuoldinoahpu Sámi fitno- ja duodjeskuvllas (Den samiske yrkes- og husflidskole, dál Sámi joatkka- ja boazodoalloskuvla) Guovdageainnus ja garraduodjeoahppu Sámi Áhpadusguovdásjis Johkamohkis. Skuvllas Johkamohkis, son deaivvadii Thomas Maraineniin, gii dál lea su isit ja bargoguoibmi. Thomas lea Vuolle Sohpparis eret ja dohko soai mearrideigga bisánit. Soai huksiiga duodjedálu ja álggaheigga duodjefitnodaga 1980-logus.

Silbarávddi lassin Randi lea maid dáiddár ja duojár. Son lea miellahttu Sámi dáiddačehpiid searvvis ja lea ollu čájáhusain leamaš mielde. Su silbbat ja dáiddalaš barggut gávdnojit museain ja ášahusain miehtá Sámi. Randi lea ovdamearka dihte ráhkadan máilmmi stuorimus šiella mii dál lea Romssa museas, dat lea 30 cm čađamihtus. Son lea maid čiŋadan Ruota kruvnnaprinseassa silbariskkuin ja vuoktačiŋain 2009.

Randi lea ožžon máŋga stipeandda ja bálkkašumi. Jagi 2010 son oaččui Asa Kitok stipeandda Sámi Duojs ja seammá jagi maid Rubus Arcticus kulturstipeandda Norrbottens läns landstingas. Son ovttas isidin Thomas oaččuiga Ruota girku Sámi ráđi kulturbálkkašumi 2019. 2021 son lei vuosttaš sámi silbarávdi gii oaččui measttirreivve Ruota beale Sámis, addojuvvon Sámi Duodji bokte Sveriges Hantverksrádas. Sámiid dáiddačehpiid searvi attii 2022 sutnje maid seniorstipeandda. Stipeanddat, bálkkašumit ja measttirreive leat stuora duodaštusat Randi čehppodahkii silbačeahppin, muhto maidai olles sámi servodahkii, go dat dovddasta silba árbevieru sámi duodjeárvun.

Randis lea maid oahppu pedagogihkas. Son láve bargat guosseoahpaheaddjin sihke Sámi allaskuvllas Guovdageainnus ja Sámij Áhpadusguovdásjis Johkamohkis. Son liiko bargat pedagogalaččat mánáiguin ja atná dan dehálažžan sidjiide go ieža besset geahččaladdat ja duddjot. Dán ládje ožžot nuorat nanu vuodu duojs, kultuvrras ja iežas sámi identitehtas. Randis lea allasis stuorra veahka masa goarru; gávttiid ja mat dasa gullojit. Duodji lea dehálaš ja lunddolaš oassi su árgabeaivvis ja eallimis.

Randis lea vihtta máná, golbma dás eatnamis ja guokte almmis, nu go son lohká. Sus leat maid áhkkuhat. Ságastettiin Randiin bargobájis, golbma máná bohte sisa, boagustemiin. Sii vurde vuosttaš lanjas, sii guvle garraduodjelanjas midjiide. Sii leat sáhkkat, makkár olbmot leat dál áhku bargobájis? Muhto, sii dihtet, ahte áhku bargobádjái bohtet olu olbmot. Kunderat duos dás. Ja Randii allasii orru hui lunddolaš mánát ihtet ain duos ja dás su bargolatnjii. Mii ságastit veahá singuin, sii leat veahá ujut, ja maŋŋil Randi fas joatká mitalit.

Randi arkiiva

Randi vuoseha munnuide maid son galgá skenket ja moai oidne ahte stuorra oassi lea dáidda. Čáppa silbadoasat ja earenoamáš báccit. Randi muitala ahte dat lea leamaš gábiid siste mánga jagi. Muhtin dinggat leat vuosehuvvon čájáhusain, ja das maŋŋil leat báhcán. Leat mávssolaš ja erenoamáš dávvirat. Randi lohká ahte eai leat árbevirolaš ráhkadusat ja danin son árvida ahte su mánát dahje áhkkubat eai ane daid dehálažžan. Ovdamearkka dihte guksi mas lea silbanađđa, dat ii leat árbevirolaš duodji ja dán dihte ii soaitte seammá árvosaš su mánáide, ja danne sáht-tá vurket boahhte áigái iežá láhkai. Guvssiin Randi lea geahččaladdan, son lea bidjan silbanađa muora dahje čoarvvi sadjái. Daid leat buoret seastit Ájtte vuorkkás, de doppe ain lea vejolašvuohta su mánáide oaidnit jus sis lea beroštupmi. ”Ja de báhcá oassi mu silbaduddjomis, boahtteáigái”, Randi muitala.

Golbma bácci muoras, čoarvvis ja silbbas. Randi liiko bargat garra ávdnasiiguin. Dat ii lean nu dábálaš dalle, go Randi álggahii, ahte nissonolbmot barge garraduijin. Okta bázzi gohčoduvvo ”Livets tre faser”, dat lea ráhkaduvvon silbbas ja muoras. Golbma sázu mearkkaša riegeapmi, eallin ja jápmin. Randi muitala; Don riegeat, don ealát, don jámat. Sázut leat biddjon báruid nala. Muhtimin don ollet gáddái ja muhtimin it, muhtimin don leat garra báruid nalde ja muhtimin jaskes čázis. Symbolihkka čuohcá mu váibmui, go dieđan ahte Randi lea leamas mielde, báruid nalde, garra báruid nalde. Ja son diehtá ahte eai buohkat olle gáddái.

Silbaduddjon lea Randi ealáhus ja eanas áiggi son duddjo árbevirolaš činaid nugo riskkuid, silbaboaluid, rohkiid ja šielaid. Muhto juohke duojár gávdná iežas stiila hábmet ja duddjot. Muhtin činat maid Randi ieš lea hábmen ja ráhkadan álggu rájis su karriearas leat šaddan su dovdomearkan, nugo ”beaivi” ja ”rievssat”. Randi skenke guokte činra arkiivii; ”rievssat” riskun ja ”beaivi” čeabebáddin. Dáid lea Randi ieš hábmen.

Beaivi lea dehálaš ja dábálaš symbola sámiide ja sámi kultuvrras ja dat lea dávjá guovddáži. Randi muitala ahte son maid ráhkada dien árbevirolaš beaivehámi, nugo go iežát. Muhto juste dán beaivemálla

Govus 2: Randi Marainen dáidagat. Gurut bealis: "Eallima ukša", "Livets tre faser" ja "Bortbyting". Govva: Ájtte, Lena Kuoljok Lind.

maid son skeŋke arkiivii lea beare son gii ráhkada. Jus soamis dahká juste seammá málle, de lea kopiija, oaivvilda Randi.

Randi skeŋke guokte beasselihti arkiivii. Son muitala ahte beassi lea hui giitevaš ávnnas. Daid lihtiid son lea dahkan soaitá guoktelogi jagi áigi. Sáhtta čohkkát dollagáttis ja bargat beassiin; dolla ligge beassi ja de lea álki bargat. Beassi lea ávnnas mii sáhtta bistit vaikko duhát jagi. Mon liikon gullat Randi muitaleame beassi birra. Dovddan ahte duodji lea rikkis. Beassi lea leamaš dehálaš ávnnas máŋgga ládje áiggiid čađa. Mis leat ollu luonddu bastevaš duodjeávdnasat. Randi liiko maid bargat lásiin. Moadde helmmo čuvvo mielde arkiivii. Son addá maid moadde čájáhuskataloga.

Jur ovdalgo moai Annain galge vuolgit, de Randi gávnnai ovta spelleburke datneávdnasiiguin ja čoarvereaiduin. "Dán gal maid sáhtti beahtti váldit", son lohká. Moai Annain illudetne, diet han lea albma gelddolaš burke, diekkár mii lea čihkosis leamaš máŋggaid jagiid siskkimuččas gábes. Go váldá dan oidnosii fas, beassá muittašit, lea dego áigemátki.

Govus 3: Randi Marainena čikja ”beaivi”. Govva: Ájtte, Lena Kuoljok Lind.

Govus 4: Čájáhuskatalogat Randi Marainena arkiivvas. Govva: Ájtte, Lena Kuoljok Lind.

Govus 5: Randi Marainen silbabájis. Govva: Ájtte, Elina Kuhmunen.

Govus 6: Burke datneávdnasiiguin. Govva: Ájtte, Elina Kuhmunen.

Govus 7: Randi vuolláičállá soahpamuša. Govva: Ájtte, Elina Kuhmunen.

Randi ii fal jurddašan nu ollu dien burkke birra, muhto lea goit nu ahte burke ja materiálat mat gávdnojedje dán siste leat 1970 logu rájes. Burke lea gáhk Koburke ja das čuožžu: ”Danish butter cookies”. ”Diet lea dán áiggis go lohken Sámiid Áhpadusguovddázis Johkamohkis”, Randi muitala.

Arkiiva bohtá museai

Lea árvosaš ja mávssolaš lođa maid moai Annain válde mielde Johkamohkkái, Ájtte dávvirvuorkái, dien disdaga. Várrogasat moai loktejetne lođa sisa vuorkái. Dál vuordá iežá mátki daid ártnaide. Dál dat galget vurkejuvvot ja suddjejuvvot bohtteáigái. Muhto maid bohtit oidnosii almmolašvuhtii, berošteddjiide. Dat galgá Leahkit oassin oktasaš sámii árbbis, muitalit iežas historjjá.

Stuora bargu vuordá. Materiála galgá registrerejuvvot ja namahuvvot; leago dáidda, duodji vai arkiivamateriála? Das maŋŋil merkejuvvojit nummariiguin ja govvejeaddji galgá govvet daid. Ja nugo álo go leat juolluduvvon AIDA arkiivii, de mii vuosehit materiála čájáhusas, ja nu ovdanbuktit dán dehálaš attáldaga almmolašvuhtii.

Maŋŋil lea áigi vurket arkiivii, rivttes láhkai. Mii háliidit ahte materiála galgá bissut čoahkis. Muhto arkiivvain gávdnojit sihke materiálat maid mii gohčodit ”čoakkáldat” dahje ”arkiiva”. Go kategorisere, de juhkojuvvojit ja vurkejuvvojit sierra sajiin museas kategoriijaid mielde. Dat lea musea vuohki. Muhto dán struktuvrras mii háliidivččiimet beassat eret go vurket duojáriid arkiivvaid. Ja loahpas prošeavttas mii olliimet dán muddui ahte beasaimet vurket čoakkáldatmateriála ja arkiivamateriála seammá magasiidnalatnjii. Dat lea earálagan ja ođđa vuohki midjiide Ájtte museas. Arkiiva digitála registreremis oaidná maidai mii gullá makkár arkiivii ja jus materiálat leat čadnon nuppis nubbái.

Lea buorre dovdu ahte Randi lea háliidan skeŋket iežas arkiivva. Mii leat giitevaččat ja dat lea stuora gudni midjiide institušuvnnas hálddašit dákkár árvvolaš materiála. Okta arkiiva gáibida maid njuolga informašuvnna ja dát gáibida respeavtta. Arkiiva vurdema mielde čuoovu stuorra ovddasvástádus. Dat galgá bistit vaikko duhát jagi.

Abstrákta

Dát artihkal guorahallá mot rievddadanproseassat arkiivvain ja museain sáhttet ovdánit báikkálaččat lagas ovttasbarggu bokte sihke arkiivadahkkiiguin ja arkiivamateriálain. Arctic Indigenous Design Archives, AIDA, lei ovttasbargu Ájtte duottar- ja sámemusea, Sámi arkiivva ja Sámi allaskuvlla gaskkas. Dán prošeavtta siskkobealde ásaheami duojáriid ja dáiddáriid arkiiva: arkiivamálla mii ii leat ovdal gávdnon. Artihkal digaštallá, dekoloniserema ja sámáiduhttima jurdagiid vuodul, daid bargopráksisiid rievddadeami birra mat leat geahččaluvvon arkiivvaid ásaheami oktavuodas.

Rievdadanbarggut arkiivvain ja museain duodjearkiivva bokte

1 Arctic Indigenous Design Archives

Dán artihkkalis digaštallo prošeakta *Arctic Indigenous Design Archives*, AIDA, ja Ája girjerádjosa ja arkiivva arkiivapráksisiid rievadanbargu, mii lea oassi Ájtte duottar- ja sámemuseas Johkamohkis. Rievdaduvvon bargopráksisat siskkildit dán oktavuodas heivehemiid báikkálaš dilálašvuodaide, heiveheami duodjai ja duojáriid ja dáiddáriid jurdagiidda sin arkiivvaid birra. Bargu digaštallojuvvo daid idéaid vuodul mat bohtet kritihkalaš arkiivaguorahallamiin ja arkiivavugiid dekoloniseremis ja sámáidduhttimis. Metodologalaš inspirašuvdna boahá das mii álgoálbmotdutkanis gohčoduvvo *slow archives*.

1.1 Interregiovnnaš ovttasbargu

AIDA lea interregiovnnaš ovttasbargu golmma institušuvnna gaskkas, namalassii Sámi arkiivva Anáris mii lea iešheanalaš oassi Suoma Riikkaarkiivvas, Ájtte sáme- ja duottarmusea Johkamohkis ja Sámi allaskuvlla Guovdageainnus. Dát leat áidnalunddot sámi institušuvnnat dain riikkain. Visot dát leat juoga ládje vuolggahuvvon stuorit sámi iešmearrideami jurdagis mii šattai čielgaseappot 1970-logus ja dain lea danin seamma vuoddu.

Álgobáliid, AIDA I:s, lei bargu ásahit duojáriid ja dáiddáriid arkiivvaid ja integreret daid čuožžovaš arkiivvaide mat ledje allaskuvlla duoji bachelor-oahpus. Vejolašvuohta ásahit arkiivva lea rabas visot duojáriidda ja dáiddáriidda, ja jagi 2022 rádjai ledje oktiibuot 20 duojára ja dáiddára ja maiddái Sámi Duodji välljen ásahit arkiivva Ájtte museas. Logi duojára ja dáiddára ja maiddái Suoma Sámi Dáiddasearvi ásahedje arkiivva Sámi arkiivvas.

Dákkár arkiivvat eai leat ovdal gávdnon Sámis. Arkiivvat mat juo gávdnojit, leat mánggaláganat. Ággan dása lea go mearkkašupmi maid duojárát ja dáiddárat leat bidjan arkiiva-sátnái lea leamaš mii stivrii. Vuosttaš arkiivvat mat ásahuvvojedje Ájtte museas, ledje Anna Stina Svakko ja Edit Svakko arkiivvat. Anna Stina arkiivvas leat bihtázat mat govvidit ollu su kreatiiva ovdanbuktinhámiid ja maiddái bihtážiid su oahpuin ja fitnodatdoaimmas.

Sárggastagat, sárgumat, oahppo- ja čájáhusmateriálat, áviisačállosat, affiššat, njuhttemat, báccit ja objeavttat. Sullasaš ládje leat ollu eará arkiivadahkkit välljen dulkot duodjearkiivva sisdoalu. Ovtta arkiivvas leat mánggaid materiálad variašuvnnat guhkes áiggi badjel. Rose-Marie Huuva arkiiva lea dattetge ráddjejuvvon ja dárkil, muhto das lea liikká valljivuohta. Su arkiivva álgu lea čuvla mii lea čájehuvvon muhtin Stockholmma galleriijas jagis 1965.

Lise Tapio Pittja, Inghilda Tapio ja Ulrika Tapio Blind leat ásahan ovttaskas arkiivvaid mat govvidit sin individuála dáiddalašvuoda mas leat oasis duojjis, dáidagis, lyrihkas, prosás ja maiddái dramatihkas ja filmmas. Juohke ovttaskas arkiiva čájeha sin individuála hutkáivuoda, muhto jos buohtastahtá daid arkiivvaid, de oaidná makkár mearkkašupmi bearrašis lea hábmemii. Eatnasat arkiivadahkkiin leat nissonat, muhto PerIsak Juuso, Helge Sunná ja Nils-Johan Labba arkiivvat dahket ahte mis lea valljivuohta arkiivvain maiddái muorra- ja čoarveduoji dáfus. PerIssáha arkiiva hástala ráddjehusaid bokte, Helge čájeha mot duojár maiddái lea mutovra servodatovdáneamis, ja Nils-Johana arkiivva bokte lea vejolaš čuovvut su mátki duojárin.

Áviisačállošiid, vuovdalanmateriálaid, álgominstariid, geahččalanbih-táid ja eará dávviriid bokte čájehuvvo Karin Vasara fitnodatdoaimma su arkiivvas. Svea Lánta arkiiva ges čájeha sihke su rolla fitnodatjođi-headdjín ja duojárin guhte gárvvoha buolvva buolvva manis su sogas. Solveig Labba ja Ida Maria Marakatt leaba maid ásahan arkiivvaid. Randi Marainen lea áidna silbačeahppi guhte lea ásahan arkiivva, ja Katarina Pirak Sikku ja Carola Grahn leaba dáiddárat. AIDA arkiivva

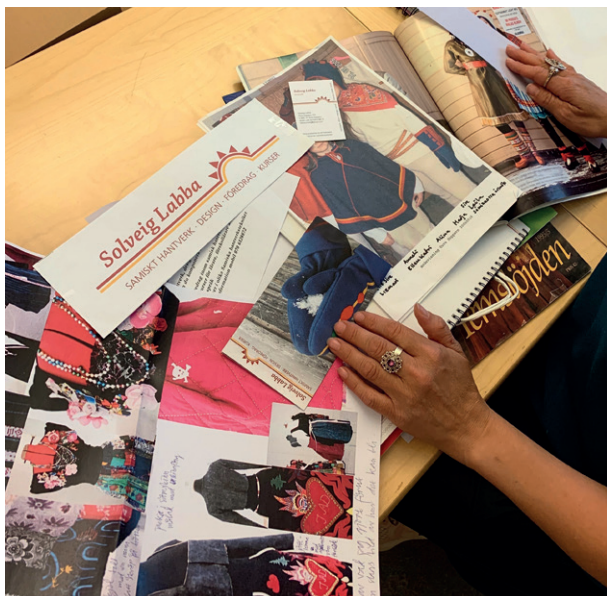
ásaheapmi lea maid geasuhan sin geat barget proševttain dehe museas, omd. Katarina Spik Skum, Gunvor Guttorm ja Christine Utsi Pittja.

AIDA:s ii leat oktonas, válmmas buvttá guovddázis. Baicce leat ávnnas-iskosat, sárggastagat, govat, minstarat, čájáhuskatalogat ja čálalaš dieđut ožžon saji. Dán materiálas ii leat ulbmil čuvgehit ovttaskas objeavtta, muhto materiála baicce bohciidahtta gažaldagaid ráhkadanproseassain, duojáriid ja dáiddáriid filosofijias ja maid servvodatovdáneamis (Arctic Indigenous Design Archives 2021; Vasara, Karin arkiiva 2022).

Vásáhusat ahte arkiivvat sáhte ipmirduvvot iešguđet ládje institušuvnnain ja dáiddáriin dahje duojáriin, mielddisbukte joatkaga. AIDA II -bargu lei danin suokkardeaddji ja geahččaleaddji. Dál guorahallui mot dálá arkiivapráksisat iešguđet institušuvnnain sáhte rievdaduvvot.

Ovttaskas arkiivvat ledje maid vuolggasadjin guovtti dieđalaš assisteannta dáiddalaš bargui. Proševtta doaimmat hábmejuvvojedje jearaldagaid hárrái mot beroštupmi arkiivii galgai lassánit ja mot ásahusaid bargopráksisat sáhte rievdaduvvot vai buorebut heivejit duojáriid eavttuide. Artihkal čalmmustahtta vuosttažettiin dán rievdadanbarggu,

mii dás bájuhuvvo álgoálbmogahttimin ja sámáiduhttimin.

Govus 1: Arkiválat Solveig Labba arkiivvas maid Sámi allaskuvlla dieđalaš assisteannta, Laila Kuhmunen, geahččada. Govven: Elina Kuhmunen, Ájtte musea.

1.2 Fáddá ja jearaldat

Vai galgá sáhttit digaštallat rievddadanproseassaid, de gáibiduvvo vuos oanehis geahčasteapmi vássán áiggi historjjálaš vuđđui man nala sámi arkiivvat ja museat leat ceggejuvvon. Dát duddjo vuodu ipmirdit guđe guvlui AIDA rievddadanproseassa sággasa. Dan maŋŋil identifiseret ja digaštallat moadde arkiivapráksisa main lea čuožžilan nággu gaskal dábálaš arkiivabarggu ja daid dárbbuid mat leat ovdanbohtán prošeavtta boadusin. Molssaevttolaš arkiivapráksisat mat leat geahččaluvvon, presenterejuvvojit ja daid birra ságastallojuvvo. Teorehtalaš oaivadusgáldun leat áigequovdilis riikkaidgaskasaš arkiivadutkamat ja dat mii gohčoduvvo kritihkalaš nuppástuvvamin, ja dasa lassin álgoálbmotdutkan arkiivasuorggis. Sámi arkiivvat eai leat vel ožžon dakkár fuomášumi, ja artihkkalis lea áigumuš rahpat ságastallama sámi arkiivapráksisiid ovdáneami birra.

2 Arkiivvat ja museat institušuvdnan ja dutkansuorgin

Čállon sátni, bábir ja teavsttat leat leamaš eaktun arkiivvaid ásaheapmái oarjemáilmmi oainnus. Arkiiva ásaheppan dahje báikkálaš áššebáhpiriid vurkkodanbáikin leat guokte dálá arkiiva-sáni golmma mearkkašumis ruotagielas. Sátni gávdno dokumenterejuvvon ruotagielas jagi 1618 rájis ja vuodđun sátnái lea maŋešlatiinnagiela sátni *archi'vum* mii lea 'vurkkodanlatnja almmolaš áššiide' ja greikkagiela sátni *arkhei'on* mii lea 'hearráid viessu; ráđđeviessu.'

Antihka Greikkas ja Romás lei dárbu seilluhit ja vurkkodit provinssaid ja kolonijaid dokumeanttaid. Arkiiva ásaheppan, báikin, materiálan ja jurddan lea nannosit sajáiduvvan eurohpalaš historjái ja oarjemáilmmi jurddašanvuohká.

Earet čállingiela ja báhpira lei arkiivvaid ja museaid ásaheapmi Ruotas čadnon lahkalgaga našuvnnalaš hálldahusain. Boarráseamos sámi arkiivamateriálat, maid hálldahus lea ráhkadan, leat danin dávjá čadnon sámi guovlluid koloniseremii. (Fur 2007: 40–87; Fur & Hennessey 2020: 375–384). Ruota-Suoma riikkaarkiiva ásaheppan jagi 1618

Stockholmmas ja Antikvitehtakollegia Uppsalas jagi 1666, dát guokte institušuvnna leaba leamaš guovddážiis sámi dokumeantamateriálaid ja dávviriid čohkkemis.

Badjel 400 jagi lea riikkaarkiiva fuolahán stáhta báhpiriin sihke stivrenvuohkin ja maiddá eaktun demokratiijai. Antikvitehtakollegia ja Schefferianum-musea sáhtta ge atnit ovdavázzin dálá museaide. Visttis vurkkodedje ja čájehedje sámi dokumeantaid ja dávviriid sisriikkalaš ja riikkaidgaskasaš gehččiide (Snickare 2014: 66–68). Dávviriid ja arkiváliaid geográfalaš sirdin eret sámi guovlluin dagahii ahte oaivegávppoga institušuvnnat ožžo ovddasvástádusa sámi kultuvrra hárrái ja dan gova hárrái sámiin mii čájehuvvui máilbmái.

2.1 Sámi arkiivvat

Historjjálaččat ii leat ráđji gaskal arkiivva ja musea leamaš nu čielggas, muhto odđa áiggis leat ásašusat - ja nu maid oahpahus ja dutkan arkiivvaid ja museaid birra - ilbman ja ovdánan guovtti guvlui, ja nu leat šaddan guokte sierra suorggi. Dán artihkkalis ii leat ulbmil nannet ráji, muhto arkiivvat ja museat gehččojit oassin seamma arkiivvalaš geografijas. Nu mot áigumuš juo leage AIDA-prošeavtta ovdánahttinbarggus.

Sámi arkiivvat ja museat leat ásašuvvon oarjemáilmmi jurddašánvuogádaga vuodul. Dat lea oassin nátionála struktuvrrain arkiivvaide ja museaide. Seammás leat dat ceggejuvvon reakšuvdnan nátionála institušuvnnaid vuostá oassin 1970- ja 1980-loguid rahčamušain háhkat eanet iešmearrideami ja ieš ráđdet kulturárbbi badjel.

Dás lea gealdagas ja vejolaččat maid soahpameahttunvuohka. Ásašusaid vuodđudeapmi lea dahkan saji ságastallamiidda ja prošeavttaide dego AIDA, seammás go arkiivapráksisat čuvvot guhkes vieru. Ája-arkiiva ja -bibliotehka rahppui jagi 2003 áigumušain lasihit gelbbolašvuoda ja válddi fragmenterejuvvon arkiivamateriála olis mii lei biedganán nátionála ásašusaide, ja maiddá leat veahkkín sámi organisašuvnnaide ja servviide.

Ája arkiiva lea oassin Ájtte-museas mii ásahuvvui juo jagis 1983. Earet ahte dát riegiid báikkálaš, regionála ja nationála ságastallamiin (Svenskt fjällmuseum 1981), de lea musea ásaheamis maid váikkuhus Sámeráđi rájiidrasttildeaddji barggus stuoridit iešmearrideami ollu iešguđetlágan surggiin. Sámekonferánssas Anáris jagi 1976 ásahuvvui dat museakomitea mii ráhkadii kriteriaid sámi musea definišuvdnii, mii de ovdanbuktui jagis 1983 (Rantala 2004). Ságastallamat komiteas nannejedje sámi ákkastallamiid Ájtte-musea ásaheamis.

2.2 Kritihkalaš nuppástus arkiivadutkamis

Arkiivvaid ja arkiváliaid gehčče guhká bealátkeahes dokumeantan ja vuodđun iešguđetlágan historjjálaš dáhpáhusaid govvideapmái. Bargu nannet olmmošvuoigatvuodaid ja dásseárvvu – nu maid unnitlogu-álbmogiid ja álgoálbmogiid gáibádusat ieža beassat mitalit iežaset historjjá – lea goitge mángga ládje dahkan eahpádusa dán bealátkeahesvuhtii. ”Kritihkalaš nuppástus” arkiivadutkama siskkobealde, maid earet eará Schwartz & Cook (2002) ovdanbuvttiiga, lea mielddisbuktán analyserema iežas doaimma historjjás ja arkiivva rollas iešguđetlágan máhtobuvttadeamis.

Govva bealátkeahes arkiivaásahusain ja arkiivapráksisiin lea dasto njeidojuvvon ja lea čalmmustahtton ahte arkiivvaid dáfus áibbas čielgasit lea sáhka fámus iešguđet dásiin. Stádas, girkus, fitnodagain, sogain ja ovttaskas olbmui leat arkiivva bokte leamaš gáibádusat fátmastit ja olgguštit, loktet dahje marginaliseret, hoigadit ravidii joavkkuid, olbmuid dahje dáhpáhusaid ja dakko bokte váikkuhan historjáčállima. Arkiivabargi bargu gieđahallat arkiivamateriála sáhtta maiddái gehččot dahkun mii lea čadnon fápmui. Arkiverenpráksisat nugo lágideapmi, vurkkodeapmi, gaskkusteapmi ja hilgun eai leat bealátkeahes eaige bissovaš dagut, muhto baicce rivdet áiggi mielde ja daid váikkuha teknologalaš ovdáneapmi, ásahusaid identitehta ja servodat. Loahpas lea arkiváliain alddiineaset fápmu. Soames arkiváliaid dasto guldalit ja atnet, earáid eai, mii mearkkaša ahte muhtin idéat seailuhuvvojit dan botta go eará idéat hoigasit ravidii (Schwartz & Cook 2002: 13–14). Dan rájes go artihkal čállojuvvui lea maiddái mánggabealat gaskavuohta

gaskal arkiválieid, čoakkáldagaid, ášahusaid ja árbevieruid ovttá bealde ja nuppe bealde dáláš fápmohuksehusaid ja dán guovtti beali oktasaš čanastupmi koloniseremii čalmmustahtton. Dat lea duvdilan arkiivasuorggi riikkaidgaskasaš digaštallamii dárbbus dekoloniseret bargopráksisiid (Ghaddar & Caswell 2019: 78). Dát lea dan dihte go dekoloniseren mielddisbukta fuomášuhttit bonjuvuodaid práksisiin, ja AIDA siskkobealde lea lámččon sadji atnit báikkálaš dilálašvuodaid ja práksisiid vuolggasadjin.

Sámi arkiivvat ja arkiivapráksisat eai leat vuos ášahuvvon dutkansuorggit, muhto rájjiidraasttildeaddji bargu Sámis arkiivvaid gaskkas lea ášahuvvogohtán. *Indigenous Archives Today and Tomorrow* nammasaš konferánsa, maid Sámi arkiiva ja AIDA-prošeakta lágidedje jagis 2021, sáhtta gehčot lávkin akademalaš digaštallama guvlui sámi arkiivva ja dekoloniserema birra (Arctic Indigenous Design Archives AIDA, 2021 aida/blog/38/290/).

Kritihkalaš arkiivadutkamat čuvgehit vuosttažettiin našuvnnalaš arkiivaásahusaid rievदानbargguin, ja arkiivvaid, arkiválieid ja arkiivameannudemiid guorahallamiid. Sáhtta čuoččuhit ahte dakkár rievदानbargu ii leat relevánta ruovttueatnan ášahusaide, dan dihte go dat iešalddis dahket fápmosirdima ášahusdásis nugo Schwartz & Cook čilgeba. Sámi ášahusaid ceggen lea dainna lágiin veahkehan rievdadit arkiiva- ja museaduovdaga. Seammás lea čanastupmi gaskal ášahusaid ja nationála struktuvrraid mohkkái, nugo Aikio čalmmustahtta (2022: 113). Doaibma lea sorjavaš nationála doarjjajuolludemiin, ja ášahusa huksehus ja bargovuohki sulastahtta nationála ášahusaid. Dat dahká gažaldagaid nuppástuvvan bargopráksisiin relevántan maiddá ruovttueatnan ášahusain, almmá ahte dat bidjá eahpádusa ášahusa sámevuhtii. Áiggi mielde lea dát oassi stuorat digaštallamis iešmearrideami lassáneami birra.

Ovdánavuogi rievदानbargui mii ráhkaduvvo kritihkalaš ja dekoloniserema dutkamiin, lea sáhtán čilget ná: (1) Explain what is unjust with the current state of archival research and practice. (2) Posit practical goals for how such research and practice can and should change,

and/or (3) provide the norms for such critique (Caswell & Punzalan & Sangwand 2017: 2). Rájiidrasttildeaddji ovttasbargu iešguđetlágan ásašusaid gaskkas, – lassin digaštallamiidda arkiivadahkkiiguin ja arkiválieid geavatalš gieđahallamii, – lea cuigen sivaidd dálá arkiivapráksis. Dát artihkal buktá evttohusaid movt daidd livččii sáhttit rievdadit.

2.3 Arkiivvaid sámáiduhttin ja álgoálbmogahttin

Museasektora siskkobealde lea Aikio (2022) álggahan digaštallama dekoloniseremis ja sámáiduhttimis mii lea áššáigullelaš maiddáid dalle go arkiivapráksisiid galgá digaštallat. Son earuha dekoloniserenpráksisiid háddjema ja sámáiduhttima, ja oaivvilda ahte álggos vuos guorahallá mot árbejuvvon koloniála struktuvrrat váikkuhit ja hámuhit otná sámii servodaga, seammás go maŋŋeleappos lea eanet boahteáiggi orientašuvdna ja háliida geahččalit ođđa struktuvrraid, práksisiid ja modeallaid mat sáhttet buhttet ovdalaš koloniála struktuvrraid. Dekoloniseren ja sámáiduhttin leat lahkálaga. Sámáiduhttin sáhtta siskkildit ollu iešguđetlágan nupástuhttimiid, sihke persovnnalaš, ásašulaš ja servodatdásis. Erenoamážit lea dat proseassa, mas sávva geahččalit juoidá mii buorebut vástida sámii dárbbuide mat leat čadnon dihto áigái ja sadjái. (Aikio 2022: 114–115). Dat bidjá nappo arkiivvaid sámii gallededdjiid ja geavaheddjiid guovddáži.

Jane Anderson ja Kimberley Christin jearraba, mot sáhtta hábmet bargopráksisiid ja struktuvrraid ja maiddáid proseassaid ja bargojoduid mat addet saji relašuvnnalaš, árvvusadni čanastumiide álgoálbmogiid máhttui, sogaide ja báikkálaš servodagaide? Soai oaivvildeaba ahte temporalitehta lea mearrideaddji dahkki, fáktor, man bokte sáhttit nupástuhttit arkiivapráksisiid (2019: 90–91).

”We suggest one mode of decolonizing archives is to implement a slow archives methodology and modality whereby Indigenous temporal and spatial frameworks and relations are foregrounded and figure as the driving force for archival practices, process, and systems.” (Christen & Anderson 2019: 91).

Ovdáneapmi arkiivasuorggis manná eanet ahte eanet standárdiserema guvlui ja práksisiid oktiilheiveheapmái, ja maid digitaliseremii ja globaliseremii. *Slow archives* mearkkaša čalmmustahttit álgoálbmogiid máhttovuogádagaid, árvvuid, oktavuodaid ja dárbbuid. Unnidit leavttu ja rievdadit fokusa. Go unnida leavttu, de fuomáša daid eatnat oktavuodaid maid bokte máhttu buvttaduvvo ja gaskkustuvvo. *Slow archives* addá vejolašvuoda suokkardallat ođđa ovttasbargguid ja ođđa kuraterenvugiid. Dat sáhtta seammás mearkkašit eretmolsuma automatiserejuvvon, stuoraskálát, globála vuogádagain mot arkiivadávviiriid dahká olahttin, dakkár arkiivabargui mii atná áiggi, ádjána ja man vuolggasadjin leat oktavuodas maid vuodđun lea resipositehta, vuos-tevurolašvuoha, luohttamuš ja vuhtiiváldin. Molssaeaktun ásahuvvon arkiivapráksisiidda *Slow archives* rahpá ođđa bálgáid ja vuordemeahttun bohtosiid mat vuhtiiváldet álgoálbmogiid temporalitehta, oktavuodaid ja oktavuoda eatnamiidda. (Christen & Anderson 2019: 90–91). AIDA-prošektii lea dát ovddemustá mielddisbuktán lagas ovttasdoaimbama duojáriiguin ja dáiddáriiguin geain lea ásahuvvon arkiiva.

3 Ája-arkiivva bargopráksisiid sámáiduhttin

Arkiivamáilmmis okta ovdánangeaidnu lea beavttálmahttit doaimma bargoproseassaid standárdiseremiin ja áŋgiruššat nu ahte materiála lea digitálalaččat olahttimis. Dat váikkuha oktavuhtii mii lea arkiivadahkkiid ja ásahusa gaskkas, go muhtin diliin eai oba dárbbášge deaivvadit go arkiiva ásahuvvo. Ovdáneapmi manná maiddá globála digitála diehtovuoduid guvlui ja ohcanmutuvrraide, mat eaktudit dađistaga buoret beassama digitaliserejuvvon materiálaide. Christen ja Anderson (2019: 98) jearraba leago dát stuoraskálavuoha ja dáhttu čađat oazžut buoret beassama materiálaide joatkka historjjálaš koloniála materiála čohkkemis álgoálbmogiin. Diehtovuorkkát ja ohcanmutuvrrat eai leat dán oktavuodas bealátkeahces teknologijjat, muhto leat baicce hábmejuvvon dihto historjjálaš, sosiála, kultuvrralaš ja maid politihkalaš konteavsttain, ja teknologijjat iešalddis sáhttet dasto marginaliseret, hoigadit ravdii joavkkuid ja jienaid. Digitála beassanláhki lea dat bealli arkiivapráksisis maid maiddá duojárat ja dáiddárat leat fuomášuhttán iežaset arkiivvaid ásaheami olis.

3.1 Oktavuodat ja ovttasbarggut

Oktavuoda deattuheami bokte duojáriiguin ja dáiddáriiguin lea AIDA-prošeakta doaibman vuosterávdnjái arkiivamáilmmi ovdáneami ektui ja lea baicca bargan daid jurdagiid olis mat leat *slow archive* -proseassain. Mihttu lea leamaš ásahit arkiivva maid lea relevánta atnit dálá áiggis, ja bargovuogi man vuodđun leat oktavuodat dahkat bálgá dohko. Bargan doaibmevaš kulturbargiiguin ja sin arkiivvaiguin dan sadjái go árbevirolaš arkiivabargguin oktan historjjálaš arkiivvaiguin, addá vejolašvuoda ovttas guorahallat rádjeguovllu gaskal arkiivva hálddašemi ja nuppe dáfus arkiivva doaimma olggos guvlui. Juste dás sáhttet ođđa bargopráksisat hábmejuvvot ja johttáhuvvot.

Arkiivva ásaheapmi álggahuvvo šiehtadusain mii dahkko oasálaččaid gaskkas. Ásahusa geahččanguovllus dat siskkilda ahte ásahus váldá materiála háldosis ja geatnegahtá iežas áimmahuššat, oažžut olahttin ja čájehit materiála boahttevaš buolvvaide. Šiehtadus ja materiála buktin mearkaša ahte materiála rievdá das ahte lea gullan ovta olbmui, bearrašii dahje sohki ja sii leat dan áittardan dasa ahte dat institutionaliserejuvvo. Dat mielddisbuktá ahte ee. arkiivabargit, konserváhtorat dahje etnologat áittardišgohtet materiála. Ásahus galgá čuovvut arkiivalágaid ja ámmátoahpu práksisiid mat leat oahpahuvvon universitehtain ja allaskuvllain. Dávjá barget eahpesealvves áigeravdda vuostá mii namahuvvo boahttevaš buolvvaide dahje agibeivái. Stáhtusa rievdan lea radikála ja dahká gaskka arkiváliaid, arkiivadahkkiid ja geavaheddjiid gaskii, maid oktiičatnamiin AIDA-prošeakta bargá. Duojáriid ja dáiddáriid geahččanguovllus ii leat duodjearkiivva ásaheapmi leamaš diehtelas. Muhtimat leat eahpidan buktit materiála mas leat čanastumit bearraša ja soga árbevieruide. Earát leat oaivvildan ahte duodji árbevirolaččat vuolgá duodjeávdnasis iige arkiváliain nugo ovdamearka dihte sárggastagain ja minstariin, ja danin ii heive dahkat arkiivva dain. Vuorjašuvvamat movt arkiivamateriála adno boahtteáiggis lea leamaš eará fuolla, ja ollu oktavuodain lea gažaldat duoji kopieremis leamaš fáddán (Arctic Indigenous Archives, AIDA, čoakkáldat. Referánsajoavkočoahkkin 2019-02-11). Vaikko ovttasbargu dahkko daiguin duojáriiguin geat leat mielas duodjearkiivva ásaheapmái, de leat maiddái sii geat eai leat miehtemielalaččat proševtta idéaid hárrái,

leamaš dehálaččat hábmemis. Prošeakta lea hábmejuvvon orgánalaččat válmmas čovdosiid haga. AIDA lea systemáhtalaččat deattuhan fragmeanttalaš arkiivamateriála mearkkašumi oktasaš kulturárbaí, maid álgobáliid lei váttis arkiivadahkkiid ipmirdit. Ásahusaid ja ovttaskas duojáriid ovtastallamis ilmmat ipmárdus. Duojárat hábmejedje prošavtta ja prošeakta fas váikkuhii duojáriid. Dat vuhtto ee. sin sosiála mediaid rávnnjiin.

3.2 Slow archiving

Arkiivva ásaheapmi lea johtáhuvvon ollu eahpeformála ságastallamiid bokte boahttevaš arkiivadahkkiiguin. Elina Kuhmunen čilge dán nummáris mot arkiivva ásaheapmi sáhtta dahkkot (Kuhmunen 2022). Oinniimet dárbbaslažžan diktit proseassa ádjánit ja digaštallat, vai oazžut ovdan oktasaš ipmárdusa prošavttas ja duodjearkiivva mearkkašumis.

Čohkkát ovttas, lonohallat jurdagiid, plánet ja dahkat mearrádusaid gáfestaladettiin lea eará oktavuodain loktejuvvon dutkanproseassa dehálaš oassin. Eahpeformála dahje formála ságastallan gáfestaladettiin lea maiddá čilgejuvvon metodologalaš reaidun, mii iešalddis buvttada dehálaš máhtu (Keskitalo et al. 2021: 67), ja dainna lágiin dat lea doaibman prošavttas. Dat lea leamaš okta vuohki dahkat saji oktasaš ipmárdussii mii lea oassi *slow archives* -metodologiijas. Vuosttaš ságastallamat duojáriiguin ja dáiddáriiguin galget manjel ásaheami buhttejuvvot jeavddalaš e-boasttaiguin ja telefonságastallamiiguin.

Ájtte musea válljii čalmmustahttit materiála buktima ritualiseremiin, meanuiguin. Buktima oktavuodas mii guossoheimmet beaiveborramuša dahje gáfe ja govviimet go šiehtadusa vuolláičálle ja johtilit almmuheimmet buktima sosiála mediaid bokte. Ulbmil lei loktet arkiivadahkki ja čájehit duodjearkiivva dehálaš oassin oktasaš kulturárbbis.

Arkiivaásahusat sáhttet dahkat ovttaskas šiehtadusaid, muhto doaibma johtá njuovžilit jus šiehtadusat leat standárdiserejuvvon ja dain eai leat várrehusat, ja go ásahus váldá dievaslaš ovddasvástádusa áittardit materiála beroštumiid buoremus lági mielde. Seammás soaitá ovttaskas olbmo dáhttu ráddjet beassama arkiivii leat vuostálasvuohtan arkiivva

dábálaš doibmii dahkat materiála olahahttin almmá vealaheami haga. Šiehtadus sáhtta maiddá lea ásahusa policy vuostá go lea sáhka beassamis digítalahápmásaš materiálii.

Ásahit guhkilmas oktavuodaid lea mearkkašan ahte galgá guldalit ovttaskas arkiivadahkkiid ja nu bures go vejolaš čuovvut sin oaiviliid. Dat lea dahkan ahte AIDA-prošeavtta siskkobealde leat moanat šiehtadusat main leat várrehusat maid galgá vuhtiiváldit. Perlsak Juuso ja Ida Maria Marakatt válddaheaba jurdagiiddiska olahahttivuodas arkiválieide filmmas *Stories of making. Across the ocean, over the mountain. Presenting Arctic Indigenous Design Archives (AIDA)*. Perlsak Juuso oaivvilda ahte su arkiiva lea sápmelaččaid, vuosttažettiin sámi nuoraid várás geat duoji studerejit. Sii galget maiddá beassat giedahallat su dávviriid suorbmafáhcaid haga, maid muđui lávejit atnit. Ida Maria Marakatta šiehtadusas lea várrehus ahte su arkiválie, maida gullet eanas čuldojuvvon báddeiskosat, eai oaččo čájehuvvot almmolaččat neahtas. Duogážin dasa lea ahte duoji dávjá kopierejit, ja diehtovuorkkát mat leat olahahttit neahtas, dahket dan vejolažžan. Bargat *slow archives* -vugiin ja guhkilmas oktavuodaid buorin lea dán oktavuodas dahkan min diđolažžan dain árbevirolaš arkiivaproseassain mat vuosttaldit siskkáldas máhttovuogádagaid (Christen & Anderson 2019: 92; Caswell & Punzalan & Sangwand 2017/2), ja dat lei maid dárbbášeimmet vuhtiiváldit rievddanbarggus. Boahteáiggis ferte danin gávdnot ipmárdus filosofalaš ja metodologalaš ságastallamiidda maid vuodul šiehtadusat ja duodjearkiivvat leat ceggejuvvon.

Áigumuš doalahit oktavuodaid guhkit áiggi ja dáhttu guldalit arkiivadahkkiid dagaha ahte ásahusaid sajádat hálddašeaddjin ja áššedovdin láivu. AIDA-prošeakta lea válljen bastevaččat juogadit dieđuid arkiivadahkkiide das mot sin arkiivvat geavahuvvojit ja mot gusket sidjiide. Bargovuohki lea leamaš ođas ásahusaide go dain dábálaččat eai leat leamaš dakkár geatnegasvuodát. Muhtin duojárat leat hirpmahuvvan bargovuogis ja earát ges dovde eahpádusa das mot sin arkiiva eksponerejuvvui, ja soames eará arkiivadahkkit ges geavahedje prošeavtta iežaset gálvomearkka huksemis.

Govus 2: Ida Maria Marakatta arkiválat čájehit materialitehtaidgaskasaš njuovžilis sirdašuvvamiid báhpiris ja teavsttas čuldon vuottaikosiidda ja nu dávvirin. Iešguđet ládje mitalit dat sajis, sohkabealis ja sogas. Govven: Lena Kuoljok Lind, Ájtte musea.

Áššedovdirolla, mii arkiivabargis ja arkiivaásahas lea, lea váldegeavaheami geahččanguovlu maid Schwartz & Cook leaba čalm-mustahtán. Bovdehus ovttasbargui lea oassi *slow archive* -vuogis ja áššedovdirolla lutkemis. Go duojárat ja dáiddárat juo leat áššedovdit sin arkiivvain, de lea ovttasbargu, mas arkiivvat ja arkiivadahkkiid gelbbolašvuotta ovdanbukto, oassin ásahusaid ovdánahttinbarggus. Arkiivadahkkit leat jeavddálaččat leamaš ságastallanguoibmin. Sii leat searvan ságastallamiidda konferánsain ja presenteren sin arkiiva-čájáhusaid, oahpahan sámi studeantaid ja doallan bargobájiid mas sin arkiivvat leat vuodđun. Addit saji ja jiena arkiivadahkkiide ja sin máhttui ii mielddisbuvtte ahte áššedovdirolla hilgáduvvo. Dan sadjái ráhkaduvvojit dilálašvuodat main goappašiid beliid gelbbolašvuodat sáhttet deaivvadit ja nannet goabbat guoimmi.

3.3 Klassifiseren, sajusteapmi ja digitaliseren

Duodjearkiivva sisdoallu fragmeanttaid, eksperimeanttaid, dávviriid ja dáidagiid hámis oktan iešguđetlágan ávdnasiiguin lea čájehan ahte ávdnasiid dábalaš klassifiseren ii soaitte dáhpáhuvvat duoji eavttuiguin dahje siskkáldas klassifiserenvuogádagain. Sáhka lea duojis viidát mearkkašumis: ávnnasin, olmmožin ja doaibman mii oidno arkiivva bokte. Báberárka mas lea sárggus ja dasa gullelaš čilgehus sáhtta rievdat čuoččaláiggis vuoddaga geahččalanbihtán. Guhkidemiin dat šaddá vuottan ja dávvirin, mii fas sáhtta leat dáiddalaš prošeavtta oassi. Gokko manná arkiválieid rádji ja goas dat šaddet dávvirin? Goas lea duodji ja goas lea dáidda? Min klassifiserenvuogádat bágge min välljet ja dat váikkuha sihke dan gosa dávvira sajustit ja makkár beassanláhki dasa šaddá.

Materiála lágideapmi lea olmmošlaš doaibma mii álelassii lea jođus. Duojáríid ja dáiddáriid iežaset klassifiserenvuogádat bohtet oidnosii go buktet arkiivamateriála. Muhtimat vurkkodedje arkiivvaset seahkain dahje gássain mat ledje buvriin, ja earáin lei fas pearbmasystema. Arkiivaásahusaid klassifiserema vuodđun lea oarjemáilmmi árbevierru: juohkin lea dávjá binára bárran mas luondu-kultuvra -juohku soaitá leat buot vuoimmáleamos muhto mas ávnnaslaš-eahpeávnnaslaš lea nubbi ja duodji-dáidda vel okta. Juohkimis sáhttet leat váikkuhusat arkiivapráksisiidda ja sáhttet mielddisbuktit dan nai ahte arkiválieat ja objeavttat gártet sierranas ásahusaide.

Birrasiid logi jagi dassá beasai Ájtte musea váldit badjelosas stuora bohccočoarvečoakkáldaga Luondduhistorjjálaš riikkamuseas (Naturhistoriska riksmuseet). Čoarvvit ledje čohkkejuvvon gaskal 1945–1963 14 čearus/orohagas ja dahke vuoddu biometrihkalaš guorahallamiidda. Go čoakkáldaga sirde Luondduhistorjjálaš museas Stockholmmas Ájtte museai, de oaččui čoakkáldat renessánsa. Báikki molsun dagai vejolažžan guorahallat materiála odđa čalmmiiguin dan mearkkašumi vuodul, maid čoarvečoakkáldat oaččui kultuvrralaš konteavsttas earet eará duodje- ja giellaoahpuid olis.

Klassifiseren addá oppalaš gova materiálas, muhto viiddideapmi sáhtá mielddisbuktit juobe kulturárbbi fragmenterema. Dat sáhtá dáhpáhuvvat geográfalaččat, muhto maiddái ásahusa siskkobealde. Dábálaš práksisat dahket ahte muhtin arkiiva dahje čoakkáldat earet eará katalogiserejuvvui namuhuvvon binára báraid mielde. Dasa lassin čalmmustahtto dat ávnas mas lea dahkkon: bábir, govva, filbma, jietnabáddi, náhkki, muorra, čoarvi dahje metálla. Ávdnasiid vuodul dat dasto biddjojít iešguđetlágan magasiinnaide. Magasiinnat leat klimá dáfus heivehuvvon nu ahte seailudit dihto ávdnasa buoremus lágiin. Dan geažil materiála biđggiidahtto máŋgga sierranas lokalitehtii. Dat lea arkiivvaid seailuhandoaibma mii bistá agálašvuhtii ja mii stivre. AIDA-prošeavtta siskkobealde lea leamaš dárbu doalahit duodje-arkiivva materiálad fysiikalaččat čoahkis. Easka go visuálalaččat oaidnit duodjearkiivva ollislaččat sáhttit ipmirdit ovttaskas duojára hábmenfilosofija. Doalahit čoahkis ovttaskas arkiivva, ovta duojára arkiivva, adnui dán háve deháleamos arkiivaprinsihpan.

Diehtovuodut ja ohcanmutuvrrat galget muhtin muddui hehttet fragmenterema, muhto jus teknologija lea hábmejuvvon seamma jurdda-struktuvrraid vuodul mat okte áiggis fragmenterejedje materiála, de makkár váikkuhusat das leat? Christin & Anderson čalmmustahttiba ahte *open access*, digitála beassanláhki diehtovuorkkáide, dagaha ahte historjjálaš traumat vásihuvvojít čađat odđasit. Soai oaivvildeaba viidáseappot ahte diehtovuodut ja metadiehtosuorgi loktejit ásahusaid materiála oamasteaddjin beroškeahhtá čohkkema konteavsttas. Dat nannejuvvo akademiikalaš refererenvuogádagas, mii čalmmustahtá dutkiid go fas árbevierroguoddit (2019: 97–98) dahje arkiivadahkkit govssahallet. Vejolašvuohta beassat digitálalaččat diehtovuoduide ii leat dasa lassin dássidit juohkásan olles eanaspáppas. Álgoálbmogiin ja marginaliserejuvvon, ravdii hoigasan joavkkuin sáhtá leat mearkkašahhti lágiin váddásit olahit iežaset kulturárbaí go ásahusain (Ween & Wachowich 2018). Digitála beassanláhki sáhtá nappo veahkehit čalmmustahttit ásahusaid ja dahkat arkiivadahkkiid oaidnemeahttumin.

4 Loahpalaš reflešuvnnat

Arkiváliain mat leat duojáriid ja dáiddáriid arkiivvain, lea leamaš guovtbealat iešvuohta: dat lea sihke juoga mii speadjalastá ovdalaš dáhpáhusaid ja seammás dat iežas materialitehtastis ráhkada rievdan-potentiála. Leat arkiváliat duodjearkiivvain ja arkiivadahkkit geat leat fuomášuhtán arkiivapráksisiid bonjuvuodain. Dán artihkkalis lea muhtin dakkár bonjuvuhtii giddejuvvon fuopmášupmi. Rievdadeamit leat digaštallon dekoloniserema jurdagiid ja arkiivapráksisiid sámáiduhttima vuodul. *Slow archiving* -jurdagiid olis lea prošeakta bargan hukset guhkilmas oktavuodaid arkiivadahkkiiguin, mii lea mielddisbuktán sin oainnu vuhtiiváldima iežaset arkiivvaid dáfus. Geavtlaččat das lea leamaš váikkuhus šiehtadusčállimii ja boadusin lea šaddan ovttasbargu dain doaimmain main duojárat ja dáiddárat loktejuvvojit áššedovdin. Prošeakta lea maiddái fuomášuhtán ahte arkiváliaid klassifiseren ja magasineren váikkuha kulturárbbi fragmenterema. Dan sadjái go nannet diehtovuoduid dakkárin mat hehttejit fragmenterema, lea prošeakta bargan bisuhit duodjearkiivvaid fysihkalaččat čoahkis beroškeahtta ávdnasiin. *Slow archiving* mielddisbuktá dan, ahte galgá bisánit, reflekteeret ja diggot dábalaš arkiverenpráksisiiguin. Ájtte musea, Sámi arkiiva ja Sámi allaskuvla eai leat ovdanbuktán prinsihpalaš čovdosiid mat sáhttet buhttet ovdalaš práksisiid, muhto leat johttáhan proseassa mii láchčá saji digaštallamiidda ja mii geahččaladdá modeallaid mat boahhteáiggis sáhttet láidestit dakkár arkiivapráksisiidda mat atnet sámi servodaga dárbbuid vuolggasadjin.

Giitu guovtti namutkeahes guorahallái ja doaimmahusjovkui geat leat addán mávssolaš kommeanttaid artihkkala buorrin. Artihkal lea čállon Interreg Nord ruhtaduvvon prošeavtta, *Arctic Indigenous Design archives – arkiv som aktörer i samtiden* ja prošeavtta *Designhistoria ur andra geografier* olis, maid Riksantikvarieämbetet Ruotas lea ruhtadan.

Referánssat

- Arctic Indigenous Design Archives, AIDA, čoakkáldat. Ája arkiiva ja girjerájus. Ájtte, Svenskt fjäll- och samemuseum, Johkamohkki, Ruotta.
- Arctic Indigenous Design Archives, AIDA, 2021. <<https://kansallisarkisto.fi/aida/>> (2022-09-15)
- Aikio, Aile 2022: Sámification and Sámi museums. – Laura Junka Aikio & Jukka Nyysönen & Veli-Pekka Lehtola (doaimm.), *Sámi research in transition. Knowledge, politics and social change*. London/New York: Routledge. 111–129.
- Caswell, Michelle & Punzalan, Ricardo & Sangwand, T-Kay 2017: Critical Archive Studies: An Introduction. – M. Caswell & R. Punzalan & T.-K. Sangwand (doaimm.), Special Issue, *Journal of Critical Library and Information Studies* 1, 2/2017. 1–8. <<https://doi.org/10.24242/jclis.v1i2.50>> (14.6.2022).
- Christen, Kimberley & Anderson, Jane 2019: Towards slow archives. *Archival Science* 19/2019. 87–116. <<https://doi.org/10.1007/s10502-019-09307-x>> (14.6.2022).
- Fur, Gunlög 2017: *Colonialism in the Margins. Cultural Encounters in Northern Sweden and Lapland*. Brill.
- Fur, Gunlög & Hennessey John L 2020: Introduktion: Svensk kolonialism, Sverige och kolonialism eller svenskar och kolonialism? *Historisk Tidskrift* 3/2020. 375–384.
- Ghaddar, J.J. & Caswell, Michelle 2019: ”To go beyond”: towards a decolonial archival praxis. *Archival Science* 19/2019. 71–85. <<https://doi.org/10.1007/s10502-019-09311-1>> (17.6.2022).
- Guossečállit=@aidaduodji instagram.com. <<https://www.instagram.com/stories/highlights/17930725075629020/>>
- Keskitalo, Pigga & Rasmussen Torkel & Rahko-Ravanti, Rauna & Äärelä-Vihreälä, Rauni 2021: *Gáfestallan* Talks of the Indigenous Research Paradigm in Sámi Research. – Pirjo Kristiina Virtanen, Pigga Keskitalo and Torjer Olsen (doaimm.), *Indigenous Research Methodologies in Sámi and Global Context*. Leiden/Boston: Brill Sense. 65–83.
- Kuhmunen, Elina 2022: Randi Marainen arkiiva šiehtadusa rájes gitta dassái go arkiiva lea museas. Diedut 1/2022.
- Rantala, Leif. 2004: *Sámiráddi 50 jagi – Historihkka*. <<https://www.saamicouncil.net/documentarchive/smiri-50-jagi-historihkka-leif-rantala>> (2022-06-17).
- Schwartz, Joan M. & Cook, Terry 2002: Archives, Records, and Power: The Making of Modern memory. *Archival Science* 2/2002. 1–19.
- Svenskt fjällmuseum: förslag till uppbyggnad av ett svenskt fjällmuseum i Jokkmokk innehållande: specialmuseum för fjällregionen, samiskt huvudmuseum, informationscentral för Norrbottens fjällturism och lokal kulturinstitution*. 1981: Luleju: Leanastivra.

Snickare, Mårten 2014: Kontroll, begär och kunskap. Den koloniala kampen om Goavddis. *RIG-Kulturhistorisk tidskrift* Vol. 97/2.

Stories of making. Across the ocean, over the mountain. Presenting Arctic Indigenous Design Archives (AIDA). Norwegian Crafts. < <https://player.vimeo.com/video/478038686>>. (2022-02-03).

Vasara, Karin arkiiva <<https://youtu.be/y0OsOxMMTzI>>. (2022-02-10).

Ween, Gro & Wachowich, Nancy 2018: Digitalisation of crafts. Comparative approaches to Arctic fur. *Nordisk Museologi* 2–3/2018. 30–44.

Abstract

This article examines how change processes at archives and museums can be developed locally in close collaboration with both *duojárs* and artists. The Arctic Indigenous Design Archives, AIDA, was a collaboration between *Ájtte*, the Swedish Mountain and Sámi Museum, the Sámi Archives and the Sámi University. Within the framework of the project, craftsman's and artists' archives were established, a form of archives that previously did not exist. The article discusses, based on ideas such as decolonization and *Sámification*, the changes in working practices that were tried out as a result of the establishment of the archives.

Abstrákta

Dát artihkal guorahallá dan, movt arkiiva sáhhtá nannet sámegiela sa-
jádaga beaivválaš giellan ja sámegielat bálvalusaid buorideami bokte
ollašuhittit ovttavewardásašvuoda ja demokratiija servodagas. Duogázin
lea sámegiela sajadat servodagas Davviriikkain, giellalágaid rámmat
ja sámegiela sosiohistorjjálaš dilli. Arkiivvaid ja eará mui-toorganisa-
šuvnnaid nugo museaid ja girjerájuid bargun lea sihkkarastit oktasaš
kulturárbbi seailluheami ja dieđuid sirdima boahttevaš buolvvaide.
Arkiivadokumeanttat sáhhtet duodaštit rivttiid ja vuoigatvuodaide, ja
danin daid olaheapmi leage okta oassi demokrátalaš servodagas.
Arkiivvat leat mielde ollašuhhtimin demokratiija ja olmmošvuoigat-
vuodaide dieđuid seailluheami, muhto maddái dieđuid olaheami
arkiivabálvalusaid bokte. Saamebarometri 2020 čájeha ahte sámegielat
bálvalusat ollašuvvet Suomas váilevaččat. Seammás giellaláhka jagis
2003 geatnegahtta eiseválddiid fállat bálvalusaid buot sámegielaide.
Sápmelaččaid gielalaš vuoigatvuodaide ollašuhhtin ja mánggagielalaš
geavadiid nannen lea oidnon demokratiija eaktun. Maŋimuš jagiin
mui-toorganisašuvnna leatge álgán čalmmustahttit inklusiivvalaš
demokrátalaš servodaga mánggabealatvuoda, kritihkalaččat dutkat
organisašuvnnaide iežaset bargovugiid ja burgit boares hegemoniijaid.
Dainna lágiin dat addet baicce saji mánggalágan diehtoipmárdusaide,
identitehtaide ja dulkomiidda. Artihkal čájeha, ahte sámegiela sajadaga
systemáhtalaš nannen sáhhtá doarjut mánggajienat ja demokrátalaš
ovdáneami arkiivasuorggis.

Čoavddasánit: giellapolitihkka, giellaválljen, arkiiva, eamiálbmo-
gahttin, gielalaš vuoigatvuoda

Giellaválljema rolla arkiivva eami-álbmogahttimis

1 Láidehus

Dán artihkkalis giedahalan giellapolitiikka rolla arkiivvaid eami-álbmogahttinproseassas ja dan movt giellapolitiikka lea geavahuvvon AIDA II -prošeavttas. AIDA (*Arctic Indigenous Design Archives*) lea golmma ásausa Interreg-ruhtaduvvon ovttasbargofidnu, mas čohkket sámi duojáriid arkiivvaid ja seammás ovddidit arkiivvaid bargovugiid ja dahkat duodjedutkamuša arkiivvaid vuodul. Prošeaktabargovuohki heive ovdánahttindoaimmaide, go dat addá sáji ásaussii spiehkastit sajáiduvvan bargovugiin. Prošeavttas lea ráddjejuvvon áigi, ulbmil ja resurssat. (Skyttermoen & Vaagaasar 2017: 15.) *AIDA II -dálá áigge arkiiva* lea joatkkaprošeakta AIDA-prošektii, mii lei jođus jagiin 2016–2019. Vuosttaš prošeavttas ulmilin lei sirdit sámi duodjejurddašeami odđa buolvvaide. Prošeavtta doaibman lei čohkket duojáriid arkiivvaid, kurset nuorra duojáriid arkiivvaid bokte mitalit digitálalaččat bargguset birra ja lágídit skuvlanuoraide bargobájiid sámi duodjejurddašeamis. AIDA II -prošeavttas guovddážiis lea duojárarkiivvaid dutkan ja dutkama bokte duddjon, muhto maiddáii arkiivvaid bargovugiid *eamiálbmogahttin*.

1.1 Eamiálbogahttin vuolggasadjin

AIDAII-prošeavttas leat válljengeavahiteamiálbmogahttimateorehtalaš vuolggasadjin bargovugiid ovdánahttimis. Eamiálbmogahttimis hukset odđasit ja váldit atnui bargovugiid ja doaibmamáliid mat vuodduduvvet eamiálbmogiid iežaset diehto- ja máilmmiipmárdusaide. Iešgudet álbmogiin leat iežaset vuogit ja máilmmi čilgehusat, mas čuovvu ahte eamiálbmotvuogáidahttima praktihkalaš doaimmat eai soaitte leat juste seamma lánkai buot álbmogiin. (Balto & Kuhmunen 2014.)

Eamiálbmogahttinproseassas šaddet didolaččat hukset odđa doaibmavugiid, bargo- ja jurddamálliid maid ulbmilin lea eamiálbmotservošiid ja ásaahasaid fámuiduhttin. Seammás ferte aktiivvalaččat divvut váilivuodaid mat dálá doaibmavugiin gávdnojit. (gč. Keskitalo 2017: 24.) Vuodđun eamiálbmogahttimii lea proseassa mas burgit boares koloniála doaibmavugiid ja jurddamálliid, ja man gohčodit *dekolonialiseremin*.

Dekolonialiseren lea kolonialisma vuosteproseassa, mii maiddái laktása iešmearrideapmái (Keskitalo 2017: 24; Kuokkanen 2009: 22–28). Dekolonialiserenproseassas burgit hierarkiiid, jurddašuvugiid ja geavadiid, main lea koloniála duogáš ja mat leat báidnán álgoálbmogiid servodaga nu ahte sin iežaset jurddašanmálet ja diehtoipmárdus ii leat beassan láddat vuolggasadjin ásaahasaid bargovugiide. Koloniála hegemoniija burgima bokte váldit ruovttoluotta álgoálbmogiid iežaset vugiid hálldašit ja geavahit iežaset diehtoáddejumi vuodđun barggus ja dutkamušas (Smith 1999). Dekolonialiserenproseassas leage vuohkin kritihkalaččat lahkoniit geavahuvvon kolonialisttalaš jurddašuvugiid ja rahpat miellagovahusa álgoálbmogiid iežaset višuvnnaide (Smith 2003: 2–3). Dekolonialiserema sáhtá dutkat mánggalágan dutkan- ja bargometodaid bokte, mat čohkiidit metodii integrerejuvvon álgoálbmoga diehtoipmárdusa ja diehtovuogádagaid (Rithenburg ja earát 2014). Dekolonialiseren-doahpaga leat kritiseren go dan vuodđun lea kolonialisma ja kolonista, nappo kolonista lea ain guovddáš rollas joba jurddadásis (Keskitalo 2017: 24; gč. maiddái Smith 2003: 3). Eamiálbmogahttimis vuolggasadjii fas lea eamiálbmogiid iežaset jurddamálliin ja máilmmiipmárdusain.

Eamiálbmogahttinproseassas sáhtá geahčaladdamiid bokte hukset odđa bargovuogi. Dávjá dat čadahuvvoge oassálasti dutkamušá metodaiquin. Go lea sáhka Sámi arkiivva eamiálbmogahttimis, de proševtta ulbmilin lea hukset arkiivva, man bargovuogit vástidit sámi servodaga dárbbuide. Dalle arkiivva diehtovuogádagat ja arkiivvaid ordnen galggaše vuodđuduvvat justa sámi diehtoipmárdussii. Nuba AIDA II -proševttas eamiálbmogahttinbarggu sáhtit gohčodit *sámáidahttimin*. Sámáidahttimis juoga rievdá eambo sápmelažžan ja sámi ipmárdussii heivvolažžan. Sámáidahttin sáhtá mearkašit máhcaheami

sápmelašvuhtii, mii sáhtta sisttisoallat ovttaskas olbmuid sámegeiela ja -kultuvrra oahpahallama, muhto maiddái servoša ja organisašuvnna oahppama ja sámi bargovugiid váldima atnui. Sámáidahttin sáhtta maiddái mearkkašit áibbas ođđa sámi doaibmavugiid ovdánahttima. Sámáidahttimis lea vuodđun sámi iešmearrideapmi. (Aikio 2022: 114.). Sámáidahttima lea ovdal dutkan Vuokko Hirvonen (2003) sámi skuvlla oahppoplánareformadutkamušas. Su dutkamušas mielde praktihkalaš doaimmaid sámáidahttin lea váttis, jos makrodási linnjemat nugo strategijjat ja plánat eai doarjjo sámáidahttinproseassa. Gunvor Guttorm (2020) lea dutkan Sámi allaskuvlla alit oahpu sámáidahttinproseassa narratiiva mitalanmetodain. Dutkamuš čájehii ahte lea vejolaš hukset ja sajáidahttit sámi alit oahpu daguid bokte, go sámiid dieđut heivehuvvojit alit oahpu formála gáibádusaide. Áile Aikio (2022) fas lea dutkan Sámi musea Siidda doaibmaraporttaid ja iešreflekterema bokte. Son gávnnašii ahte sámáidahttinproseassa lihkestuvvan gáibida olles organisašuvnna diđolaš barggu, vai sámi institušuvdna ii roahkkas oarjemáilmmi kulturárbeinstitušuvnnaid sajáiduvvan doaibmavugiide ja hierarkijjaide.

1.2 Sámi arkiivva sámáidahttin

Sámi arkiivva lea Suoma Riikkaarkiivva oassi ja čuovvu nappo stáhtalaš ášahusa bargoorganisašuvnnaid ja doaibmamáliid. Prošeakta addá vejolašvuoda geahččaladdat ođđa bargovugiid ja spiehkastit arkiivvalágádusas sajáiduvvan bargovugiin. Nubat AIDA II -prošeavttas Sámi arkiivva prošeaktabargit geahččalit bargat eará láhkai, eambo sámi vuohkái, go maid Riikkaarkiivvas muđui bargat arkiivvaid luohpadeami, vuostáiváldima, olaheami, ordnema ja diehtjuohkima oktavuodas. Dainna lágiin háliidit hábmet arkiivva, mii doaibma sámi kultuvrra árvvuid ja máilmmiipmárdusa mielde (gč. maiddái Aikio 2022: 114). Dasa gullá maiddái álgoálbmogiid kulturábái ja dan hálddašeapmái guoskevaš etihkalaš gažaldagaid čalmmustahttin ja daidda laktáseaddji geavadiid vuoruheapmi (vrd. Aikio 2022).

Dán artihkkalis mitalan dárkileappot daid bargovugiid ja earenoamážit giellaválljemiid birra, maid mii leat geavahan arkiivva sámáidahtti-

mis. Artihkal lea mielde veahkeheame hukset ipmárdusa das, makkár sáhtta leat sámi arkiiva, nappo arkiiva mii doaibmá sámi vuogi mielde. Deaddu lea giellapolitihkas, nappo giellaválljemiin ja das makkár rolla giellaválljemiin lea arkiivva sámáidahttimis. Dán artihkkalis Sámi vuohkin gohčodan daid arkiivva doaibmanvugiid, maid leat välljen vuoruhit ja geahččalit arkiivva sámáidahttinproseassas. Dárkileappot guorahalan sámegeiela, sámi terminologiija ja sámi ontologiija ja diehtoipmárdusa (gč. Porsanger & Seurujärvi-Kari 2021) geavaheami arkiivabarggus.

2 Dutkanmetoda ja čáli posišuvdna

Čálán artihkkala AIDA II -prošeavtta prošeaktajodiheaddjin Suoma beale Sámi arkiivvas. Mu oahppo- ja bargoduogáš lea gielladiehtagis ja pedagogihkas. Lean eret Helssegis láddelaš bearrašis; Sámis lean orron jagi 1996 rájes. Lean bargan AIDA-fidnus prošeavttaid AIDA ja AIDA II -koordináhtorin dahjege prošeaktajodiheaddjin Sámi arkiivvas jagiin 2016 ja 2020–2022. Dán AIDA II -prošeavttas leage leamaš gelddolaš erenoamážit ulbmil hutkat doaibmabijuid ja bargovugiid arkiivva eamiálbmogahttimii. Duodjesuorgi ii leamaš munnje nu oahpis ovdalis. Prošeavttas lean beassan vuodjut sámi kulturárbbi seailuheami ja erenoamážit duoji seailuheami gažaldagaide arkiivvaid geahččanguovllus ja erenoamážit arkiivva bargovugiide dálá áigge doaibmin.

AIDA II -prošeavttas leamaš mielde guokte eará bargi Sámi arkiivvas Suomas: prošeaktabargi ja arkiivadikšu, gii lea bargan oasseáiggis bagadallin arkiivvaid vuostáiváldimis ja ordnemis. Maiddái dát Sámi arkiivva guokte eará bargi leaba mátta-Suomas bajásšaddan láddelaččat; soai leaba bearaščanastumiid bokte beaivválaččat mielde Sámi servošis ja orron Sámis máŋggaid jagiid. Prošeaktabargis lea skuvlejuvpmi sámi duojs ja son lea háhkan praktihkalaš sámegeiela máhtu. Son lea vázzán maiddái suoma dáiddaoahpu. Arkiivadikšu fas lea vázzán sámegeielloahpu ja arkiivaoahpu. Buot Sámi arkiivva bargiin lea nappo suomelaš váldokultuvrra ja váldogielalaš duogáš, muhto beroštupmi ja čanastat ovddidit arkiivva man vuodđun leat sámi árvvut ja máilmmiipmárdus. Aikio (2022: 125) lea gávnahan ahte vaikko

sámáidahttinbarggus sámi bargit leat guovddázis, bargi sámi duogáš ii dáhkkit dan ahte nagoda sámáidahttit organisašuvnna. Dat gáibida baicce organisašuvnna čatnašuvvama ja didolaš bargovugiid árvvoštallama, masa oassálastet maiddá bargit, geain ii leat sámi duogáš. Maiddá gielalaš dásseárvvu ovddideaddji giellapolitiikka ollašuvvan gáibida organisašuvnna dási dihtomielalaš plánema ja bargiid systemáhtalaš barggu (Linkola-Aikio 2018).

AIDA II -prošeavtta sámáidahttima vuodđun leat prošeaktaplána ulbmilat arkiivva eamiálbmogahttimis ja sámegiela geavaheami ovddideamis. Arkiivva sámáidahttin dáhpáhuvvá odđa bargovugiid geahččaladdama ja reflekteremiid bokte. Barggadetiin prošeaktajodiheaddjin Sámi arkiivvas lean seammá áigge dutkin dutkamin min iežamet barggu. Dutki gártá dalle analyseret iežas praktihkalaš daguid systemáhtalaččat. Dutkanmateriála čohkkejuvvo barggadetiin ja materiálan doibmet ságastallamat bargiid gaska, AIDA-teams-ságastallamat giellaválljemiid birra, AIDA-šleadgapoastareivvet, AIDA-prošeavtta ruovtusiiddut ja AIDA-mearrádušdokumeanttat. Álo in leat systemáhtalaččat dokumenteren gielalaš välljemiid, muhto lean jearahallan AIDA-prošeaktabargi Sámi arkiivvas ja son lea dárkkistan artihkkalis namuhuvvon dáhpáhusaid (SATeams 9.12.2021). Sámáidahttinproseassa leage gáibidan Sámi arkiivvas jeavddalaš gulahallama arkiivabargiid gaska, muhto maiddá arkiivva olggobeallái. Áššedovdiid logaldallamat, vuđolaš ságastallamat referánsajoavkkuin ja prošeaktaguimmiiguin leat leamaš mávssolaččat sámáidahttin-doaimmaid čađaheamis ja árvvoštallamis. Prošeavttas buoridit ja ovddidit bargovugiid ja doaimmaid dutkkadettiin ja dutkat barggadetiin. Metoda sáhtá gohčodit akšuvdnadutkamin, mas diehtohuksen ja metodahuksen vuolga siskkáldasat dain, geain lea geavtlaš vásáhus organisašuvnna árggas ja geavadiin maid háliidit buoridit (gč. Edwards 2018; Eikeland 2013; Jannok Nutti 2009). Gulahallandilálašvuodaid prošeavtta áiggi eat leat systemáhtalaččat bádden dutkama várás, dušše duojárjearhallamiid. Dan dihtii artihkal gieđahallá eambboge gielalaš välljemiid prošeavttas sohppojuvvon prinsihpaid ja viggamušaid mielde sihke dan movt leat dulkon ja vásihan bargat daid prinsihpaid mielde.

Čállit artihkkala lea okta vuohki reflekteeret ja dulkot dan, mo mii leat bargan ja maid mii leat olahán dán prošeavttas. Dainna lágiin artihkkala čállinproseassa lea maiddái okta oassi arkiivva sámáidahttinproseassas ja dutkanetihkalaš guorahallamis. Ságastallamat ovdal odđa bargovuogi geahččaladdama ja reflekteeren geahččaladdama manjá dáhkidit ahte mearrádusat odđa doaimbavugiin dahkkojuvvojit ovttasrádiid nu ollu dieđuid ja oainnuid vuodul go vejolaš guđege dilis (gč. Sara 2015: 92, 142). Lea mihtilmas ahte ovdánahttin- ja dutkanprošeakta sisttisdoallá eahpesihkarvuoda. Maiddái akšuvdnadutkamis geaidnu gárvána váccedettiin eaige bargovuogit ja oasseulbmilat leat čavga meroštallojuvvon ovddalgihtii. (Skyttermoen ja Vaagaasar 2017; Hætta Klemetsen 2019: 36–37, 85.)

3 Giellapolitihkka ja gielalaš vuoigatvuodát

Giellapolitihkain sáhtta ipmirdit daid čallojuvvon ja čálekeahtes njuolggadusaid mat stivrejit olbmuid giellaválljemiid. Virggálaš (*de jure*) giellapolitihkkii gullet giellalágit, ásašusat ja čálalaš njuolggadusat. Praktihkalaš (*de facto*) giellapolitihkkii fas gullet dat beaivválaš giellaválljemat, maid giellageavaheaddjit dahket. Dat sáhttet spiehkastit čálalaš njuolggadusain (Spolsky 2004). Čálalaš njuolggadusat váikkuhit goitge daidda vejolašvuodaide, mat olbmui leat sin iežaset giellaválljemii. Giellalágaid bokte sii sáhttet dorvvastit giela sajádaga servodagas, oahpahasas, virggálaš áššegirjiin, eisseválddiin dahje eará servodatlaš bálvalusain. (Johnson 2013: 9; Shohamy 2006.) Virggálaš giellapolitihkka maiddái dábálaččat stivre daid ekonomalaš resurssaid, maid guhtege giella oažžu servodagas (Johnson 2013: 9).

Giellapolitihkas lea sáhka vuoigatvuodain ja dásseárvvus. Ovdamearkka dihtii nationalisttalaš ideologii ja mielddisbuktá jurdaga ovttagielatvuodas ja gielaid gaskasaš hierarkiijas, go fas pluralisttalaš oaidnu doarju mánggagielatvuoda ja dásseárvvu (Johnson 2013: 95–118). Giela áitatvuloš dillái váikkuha globaliseren, váilevaš olmmošvuoigatvuodát ja gielaid váilevaš sajádat hálddahaslaš doaimmain, eisseválddiin ja skuvlejumis (Lindgren 2010).

Giella seailu geavaheami ja sirdima bokte. Jos unnitlogugiella ii šat sirdojuvvo ođđa buolvvaide, baicce vuoruhuvvo váldogiela geavaheami, de dáhpáhuvvá giellamolsun, go nuorat buolva ii šat geavat unnitlogugiela (Fishman 1991). Seammás massit maiddái epistemologii ja máilmmiipmárdusa man giella guoddá. UNESCO unnitlogugielaid ceavzinnávccaid árvvoštallama vuodul buot sámegeielat leat áitojuvvon dilis Suomas, Ruotas ja Norggas (Salminen 2011: 35–36).

Giellapolitihkain mii doarju unnitlogugielaid lea vejolaš nannet giela geavaheami ja oahppama ja viggat jorgalit giela jávkama ja doarjut giela ealáskahttima (gč. Fishman 1991; Johnson 2013: 47–54). Giela ceavzima sáhtta doarjut mearrádusaiguin ja resurssaid juohkimiin, muhto giellageavaheaddjit loahpas mearridit ceavzágo giella boahtteáiggis vai ii (Dannemark 2018). Olbmuid giellaválljemiidda váikkuhit gillii čatnasan dovddut ja vásáhusat nugo giellarápmi, giellaheahpat, identitehta ja giellamáhtus vásihuvvon ávki dahje sosiála sajádat. Maiddái vejolašvuolta oahppat giela lea eaktun vai dan sáhtta geavahišgoahtit. (Sohamy 2006.)

Sámi giellalága (su. *Saamen kielilaki*) 2003 ulbmilin lea dáhkidit sápmelaččaid gielalaš vuoigatvuodaid ollašuvvama Suomas. Muhtin vuoigatvuodát leat fámus olles riikkas, muhto vuoigatvuodát leat nannoseappot sámiid ruovttuguovllus. Giellaláhka geatnegahtta eisseválddiid fállat bálvalusaid sámegillii. (Saamen kielilaki 1086/2003.) Giellaláhka geatnegahtta Sámi arkiivva oassin Suoma Riikkaarkiivvas (su. *Kansallisarkisto*) geavahit maiddái sámegeiela diehtujuohkimis, doaimmain ja bálvalusain, jos dat gusket sápmelaččaide. Seammás Sámi arkiivvas lea ulbmilin buoridit iežas bálvalusaid ja bálvalit sámi servodaga buoremus lági mielde. Dat mielddisbuktá bálvalusaid ovdánahttima ja heiveheami geavaheddjiide. Sámi arkiiva, mii nappo doaimmá Riikkaarkiivva oassin, ja fállá seamma riikkaviidosaš bálvalusaid ja dahká maiddái báikkálaš heivehemiid ja spiehkastemiid Riikkaarkiivva bargovugiin, go ulbmilin lea álgoálbmotvuoigatvuodaid nannen. Giellalága ulbmilin lea dáhkidit sámegeielat bálvalusaid dihto dási, muhto sápmelaččaid gielalaš vuoigatvuodain lea maiddái sáhka giella-geavaheami nannemis ja giela ealáskahttimis. Giellalága vuoinjnas

livččii vejolašvuohta ollašuhttit eambboge giellaealáskahttima ja giellanannema doaimmaid. Ásahusdási giellapolitihkalaš mearrádusaid ja doaibmajuid bokte sáhtá ovddidit bálvalusaid guhkit áigge perspektiivvas, iige duhtat deavdit dušše lága minimagáibádusaid. (Magga 2004; Rasmussen 2014; Arola 2021: 13; Saamen kielilaki 2003.)

4 Arkiivvat ja arkiivvaid eamiálbmogahttin

Arkiivvaid, museaid ja girjerájuid gohčodit mui-toorganisašuvdnan. Arkiivvaid ja eará mui-toorganisašuvnnaid rollan lea sihkkarastit kultuvrralaččat mearkašáhtti árbbi seailluheami ja dieđuid sirdima boahktevaš buolvvaide, doaibmat kollektiiva muitun. Arkiivvadoaimma vuodđun lea dieđuid olaheapmi. (Joki 2007; Laki Kansallisarkistosta 2016.) Álgoálbmotarkiivvaid barggu ulbmilin galgáge leat fátmastit servoša árbedieđu ja ovttasbarggus servošiin sihkkarastit ahte árbevirolaš máhttu ja diehtu sirdašuvvet boahktevaš buolvvaide (Schellnack-Kelly & Jiyane 2017). Dutkamuš lea maiddái čájehan dárbbu álgoálbmogiid arkiivamateriálaid geavaheami ja hálddašeami geavadiid vuđolaš etihkalaš árvvoštallamii ja ođasmahttimii, vai dat buorebut vástidit álgoálbmogiid diehtoipmárdussii ja vuoigatvuodaide (Christen & Anderson 2019; Kestilä 2020).

Okta oassi arkiivvaid geavadiid eamiálbmogahttinprosessas lea giellalaš geavadiid kritihkalaš guorahallan ja giellapolitihka ovddideapmi. Vuolggasadjin dan barggus leat álgoálbmogiid giellalaš vuoigatvuodát, muhto maiddái dieđuid olaheami praktihkalaš bealit. Arkiivvaid giellapolitihka ja giellaválljemiid bokte sáhtá juogo buoridit dahje heajudit arkiivamateriálaid ja daid sisttisoalli dieđuid olaheami ja geavaheami. Mánnggagielalaš servodagas giellaválljen sáhtá leat vuohki olgguštit muhtimiid dahje ráddjet dieđu olaheami. Giellaválljen maiddái čájeha dieđu oamasteami ja dakko bokte kontrollere kulturárbbi hálddašeami. (Schellnack-Kelly 2020.) Eamiálbmotgielaid doarju giellaválljemiid bokte sáhtá ovddidit unnitlogugielaid ealáskahttima muhto maiddái nannet giellageavahedjjiid giellalaš identitehta (gč. Linkola 2014).

Giellaválljen váikkuha dieđuid gávdnamii, muhto maiddái gullevažvuhtii, nappo dasa sáhttago arkiivageavaheaddji gávdnat dan maid lea ohcamin ja govviditgo arkiivakataloga dieđut arkiivva sisdoalu ja geavaheaddji máilmmigova sihke diehtoipmárdusa. Gielalaš välljemiid bokte sáhttit maiddái olahit odđa geavaheddjiid, go dalle sii dovdet eambo oadjebasvuoda lahkoniid arkiivvaid iežaset gillii (Schellnack-Kelly 2020). Iežas giela geavaheapmi servodatlaš doaimmain lea vásihuvvon eaktun demokratiijii (Dannemark 2018). Nappo arkiivvaid bálvalusaid kvalitehta ja välljejuvvon giellapolitihkka lea guovddázis demokratiijas ja olmmošvuogatuodaid ollašuvvamis.

5 Praktihkalaš ovdamearkkat giellaválljemiin AIDA II:s

AIDA-fidnu geográfalaš guovlu gokčá olles Sámi guovllu Suomas, Norggas ja Ruotas. Dan guovllus geavahuvvojit vihtta sáme giela (lulli-, julev-, bihtán- ja ubmisáme giella, davvisáme giella ja vel anáraš- ja nuortalaš giella) ja golbma váldogiela (ruota-, dáro- ja suomagiella). AIDA duojár-arkiivvaid luohpadeaddjit, nappo duojárat geat leat addán iežaset arkiivvaid Sámi arkiivii dahje Ájtte musea arkiivii AIDA-fidnu áigge, hupmet vihtta sierra sáme giela ja vel riikkaid váldogielaid. Sii leat eret sierra guovlluin Sámis ja maiddái sin gielalaš duogážat leat iešguđetláganat. Buot davviriikkain jo 1600-logus álgán sápmelaččaid suddadanpolitihka geažil sáme giella leamaš hilgojuvvon eret almmolašvuodas ja virggálaš oktavuodain iige dan leat sáhttán oahppat skuvllain. Sáme giella lea baicce leamaš gildojuvvon skuvllain virggálaš skuvlapolitihka mielde jo 1800-logu rájes gitta 1980-lohkui. (Rasmussen 2014: 88–97; Sarivaara & Keskitalo 2015.) Nappo sáme giella lei mángga guovllus marginaliserejuvvon ruovttugiellan, man máhtus ii lean ávki sámi servodaga olggobealde, dat baicce sáhtii leat heahpadin ja hehttehussan. Dákkár sosiohistorjjálaš dili dihtii lea maiddái dábálaš ahte olmmoš ii vealttakeahtá huma iežas eatnigiela, sáme giela, man son dattetge atná iežas giellan (gč. Skutnabb-Kangas 1984: 18). Go fas sii geat gal hupmet giela ruovttus, eai soaitte máhttit čállit ja lohkat dan, go eai leat beassan dan oahppat skuvllas. Olbmot sáhttet ain heahpanit sáme giela geavaheami ja nuppi dáfus iežaset váilevaš giellamáhtu.

Sivvan dasa lea sáme giela dálá ja ovddeš sajádat servodagas, ng. sosio-historjjálaš sajádat. (Rasmussen 2014: 88–97.)

5.1 Giellaválljema prinsihpat AIDA-fidnus

Giellaválljen lea praktihkalaš giellapolitihkalaš dahku (Johnson 2013: 8–9). Dutkamušaid mielde giellaválljemiid sáhttet stivret ng. diskursa-prinsihpat: 1) geavat giela man máhtát, 2) geavat giela man guldaleaddjit/lohkkit ipmirdit, 3) geavat giela mainna identifiseret iežat (Kallen 2009).

AIDA II -prošeavtta ulbmilplánas leat giela birra čállán ahte áigumuš lea ovddidit sáme giela geavaheami ja erenoamážit julevugiela (AIDA II ohcamuš 2019). Dasa lassin giellaválljema stivrejit riikkaid giellalágit, ja ruovttusiidduide váikkuhit almmolaš ásahusaide guoski EU-olahandirektiivva (EU 2016/2102) -njuolggadusat. AIDA-fidnus mii leat válljen geavahit njeallje giela ruovttusiidduin ja diehtujuohkimis. AIDA II -prošeavttas leat didoštan dan ahte giellaválljen lea giellapolitihkalaš dahku. Danin leatge lokten prošeavtta siskkáldas ságastallamii gielalaš válljemiid.

Olles AIDA-fidnus leat ságastallamiid bokte válljen maiddái etihkalaš prinsihpaid, mat váikkuhit min giellaválljemiidda, nappo hábmejit prošeavtta giellapolitihka. AIDA-fidnus oktan etihkalaš prinsihppan lea loktet arkiivva luohpadeddjiid oidnosii dieđuid buvttadeaddjin (AIDA ruovttusiiddu; Norwegian Craft 2020). Dat máksá ahte duojárat iežá leat guovddážis čilgemin iežaset arkiivvaid, maid leat juolludan arkiivvi. Luohpadanprosessii gullet guhkes ságastallamat luohpadeddjiiguin, galledeamit ja luohpadeaddjijearahallamat. Mii geavahit áiggi dasa ahte ain ođđasit váldit oktavuoda duojáriiguin go lea sáhka sin arkiivamateriálain. Lea vejolaš skenket arkiivvaid mángga oasis: luohpadit osiid dadi mielde go orru buoremusat heivemin. Duojárarkiivvaid luohpadeaddjit, sin máhttu ja dieđut leat maiddái guovddážis prošeavtta bargobájiin ja čájáhusain (ee. AIDA II ruovttusiiddu; AIDA raporttat).

Lagas *gulahallan* arkiivva luohpadeddjiiguin leage guovddáš prinsihpa prošeavttas. Dábálaččat gulahallan duojáriin ollašuvvá telefovnna dahjege galledeami bokte, muhto maddái e-poasttain ja sms-dieduin. Buot dakkár gulahallanoktavuođain dáhpáhuvvá giellaválljen. Dan maŋŋáge go arkiivamateriálat leat jo arkiivvas, de sáhttet duojárat maddái boahtit arkiivii ja ovttas bargiiguin geahččat ja čilget materiála bargiide dahje eará arkiivaberošteddjiide. Go materiála boahá arkiivii, de maddái dan sisdoalu ja ordnema birra ságastallo arkiivadikšuin. Dalle sáhttá duojár ieš leat mielde ságastallamis. Dan maŋŋá sáhttit vel váldit oktavuođa duojáriin, jos ležžet gažaldagat materiálas ja/dahje go galgat sihkarastit metadieđuid. Prošeavtta áigge leat maddái luoikan arkiivvaid čájáhusaide. Dalle leat ságastallan dan birra ovttas duojáriiguin ja vejolaččat maddái sin lagas bearrašiin ja sii leat sáhttán galledit arkiivvas soahpamin arkiivamateriálaid čájeheamis. Ovttaskas duojár čilge iežas materiála ja dohkkeha dan, mii geavahuvvo čájáhusas ja mo dat buktojuvvo ovdan doppe. Leat maddái ordnen deaivvade-miid arkiivamateriálas beroštuvvan dutkiid ja duojáriid gaskka.

AIDA II -prošeavtta bargobájiide oassálastán duojárat deattuhit ahte lea dehálaš dovdat kultuvrralaš konteavstta bures vai sáhttá ipmirdit duoji (AIDA bargobáđji 19.1.2021). Duojs lea guovddáš mearkkašupmi giela, kultuvrra seailuheamis sihke identitehta ja gullelašvuoda huksemis (Kihlberg 1999: 18; Lehtola ja earát 2006: 12, 38; Harlin & Pieski 2020: 67). Daddjo ahte duojs lea iežas giella go dat guoddá mearkkašumiid (Harlin & Pieski 2020: 67). Nuba duoji konteavstta dovdan ja duojára jietna duoji ja konteavstta čilgemis lea oassin nannemin prošeavtta etihka. Lea dehálaš hálddašit duddjomii ja gárvves dujiide gullelaš doahpágiid ja tearpmaid vai sáhttá ságastallat duoji ja duddjonbarggu birra. Tearbmaságastallan sáhttá leat okta oassi ságastallamis go duojár čilge iežas arkiivva ja dan makkár tearpmaid son háliida geavahit su arkiivva oktavuođas. Tearbmat leat iešguđetláganat iešguđet sámegeillii ja daid mearkkašupmi sáhttá molsašuvvat gielas nubbái. Muhtin duddjontearpmaide lea namahus maddái riikka váldogillii. Doahpagat leat oassi duodjeipmárdusas. Giella sisttisoallá teorehtalaš ja epistemologalaš vuogádaga lahkoniid árbevirolaš dieđu (gč. maddái Battiste 2001; Guttorm 2020: 46; 2021:

105–106; Magga 2022: 96; Porsanger & Seurujärvi-Kari 2021). Nuba prošeaktabargi galgá dovdat duoji terminologii ja maiddái servodatlaš konteavstta vai sáhtta gulahallat duojáriin su duddjoma, su arkiivva ja su duodjejurddašeami, hábmenfilosofiija, duojárkarriera ja duojáridentitehta birra, muhto maiddái go galgá ovdánahttit dieđuid olaheami duojárarkiivvaid birra.

5.2 Praktikalaš giellaválljen gulahaladettiin duojáriiguin

Prošeavttas Sámi arkiiva lea leamaš oktavuodas duojáriiguin geaid identitehtagiella lea juogo davvisámegiella, anárašgiella dahje nuortalašgiella. Arkiivva bargiid váilevaš giellamáhtu dihtii goitge eat leat sáhtán geavahit buot dáid sámeielaid go leat leamašan oktavuodas duojáriiguin. Maiddái duojárat sáhttet muhtin dilálašvuodain dovdat iežaset oadjebasabun váldogillii. Vaikko leat háliidan prinsihpas geavahit sámegiela gulahallamis duojáriiguin, de dat ii leamaš álo vejolaš geavtlaš gielladáiddu dihtii. Gulahallamis duojáriiguin AIDA II -prošeavtta olis Sámi arkiivva giellapolitihka leage stivren prinsihppa, man sáhtta gohčodit ”hála dan giela maid guldaleaddji ádde” (gč. Kallen 2009). Giellaválljema vuodđun njálmmálaš gielas lea gulahallan ja nubbi nuppi ipmirdeapmi.

Lean juohkán min giellaválljemiid čuovvovaš ovdamearkadáhpáhusaide, maid buvttan ovdan tabeallas 1.

gielladáidu	duojár	1. bargi	2. bargi	3. bargi	gulahallangiella
anárašg.	x	-	-	x	molsašuddi giellaválljen
davvisámeg.	x	x	x	x	davvisámeg ja suomag.
nuortalašg	x	-	-	-	suomag.
suom	x	x	x	x	suomag.

Tabealla 1. Sámi arkiivvas ja duojáriid gaskasaš giellaválljemat AIDA II -prošeavttas

Giellaválljema sáhtta juohkit guđa dáhpáhussii dan mielde, makkár njálmmlaš gielladáiddut gulahallandilálašvuhtii oassálastiin leat. Vejolaš giellaválljemat leat anárašgiella, davvisámegiella, suomagiella ja molsašuddi giellaválljen. Nuortalašgiela dáidu ii leat ovttage bargis, mii dagahii ahte nuortalašgielat gulahallan ii ollašuvvan. Dan livččii lean dieđusge vejolaš ollašuttit guovttegielalaččat dulkoma bokte ja dieinna lágiin maiddái sihkkarastit gielalaš ovttavardásašvuoda ja giellarivttiid ollašuvvama. Gulahallamii duojáriiguin gullá luohtámuša huksen AIDA-prosektii ja nuppe dáfus Sámi arkiivii sámi kulturárbbi seailuheaddjin ja eisseváldin. Luohttevašvuoda huksemii gullá oahpásmuvvan ja bearaščanastumiid čilgen, ságastallan, káfestallan ja oadjebas gulahallandili láchčín (gč. maiddái Utsi 2019: 36).

Gulahallandilálašvuodaid ovdamearkkat:

Dáhpáhus 1) Duojár lea davvisámegielat olmmoš ja gulahallama váldogiellan gaskkal AIDA-bargi ja duojára lea davvisámegiella

Dáhpáhus 2) Duojár lea nuortalašgielat ja AIDA-bargi ja duojára gulahallaba suomagillii, sivas go AIDA-bargiin ii oktage máhte nuortalašgiela.

Dáhpáhus 3) Duojára gulahallangiella lea suomagiella, muhto identitehtagiella lea sámegiella. Gulahallan gaskkal duojára ja bargi manná suomagillii. Gulahallamis geavahuvvojit dábálaččat sámegielas suomagillii luoikkahuvvon duodjesánit, mat geavahuvvojit duodječehpiid gaskka, muhto eai leat muđui sajáiduvvan suomagillii.

Dáhpáhus 4) Duojára giella lea anárašgiella, muhto AIDA-prošeavtta bargiin dušše okta hálddaša anárašgiela, nuba gulahallama giella molsašuddá dan mielde geainna duojár gulahallá. Nappo giellaválljen AIDA-prošeavtta bargiin gulahallamis rievddada bargi mielde.

Dáhpáhus 5) Duojár lea davvisámegielat, muhto AIDA-bargi ii dovdda sámegiela nu nannosit juohke dilálašvuodas, nappo

giellaválljema stivre ášši, man birra ságastallojuvvo. Muhtin áššiid birra ságastallo suomagillii.

Dáhpáhus 6) Duojár lea davvisámegiela, muhto son lea hárvánan ovdalis gulahallat AIDA-bargiin suomagillii, de leaba joatkán suomagiela geavaheami maiddá prošeaktaáigge. Dalle giellaválljemii lea váikkuhan sajáiduvvan gielalaš geavat.

Maiddá eará olbmot geat leat searvan oktasaš ságastallamii, sáhttet váikkuhit giellaválljemii. Jos omd. duojárgalledeami dahje jearahallama áigge ságastallamii lea searvan eará olmmoš, de das lea sáhttán čuovvut kodamolsun jogo suomagiela sámegillii dahje sámegiela suomagillii.

Dát iešgudetlágan deaivvadeamit ja ságastallamat sáhttet dáhpáhuvat hui álkit ja lunddolačcat, muhto das dahkkojit oppa áigge gielalaš välljemat. Ovdadieđut olbmui ja ovdalis deaivvadeamit váikkuhit välljemiidda. Min giellaválljenprinsihppan leage geavahit gulahallamis dan giela, mii livččii duojárii lunddolaš ja vuogas. Vuosttaš telefon-ságastallamis lea lunddolaš välljet giela man diehtá duojára geavahit beaivválaš eallimis dahje mii leamaš oktasaš giella ovdal AIDA-deaivvadeami. AIDA II -prošeavttas eanaš bargiin lea davvisámegiela máhttu, vaikko dat ii leat Sámi arkiivva bargiid vuosttaš giella ja giellamáhttu ii soaitte buot osiin nu nanus. Nappo bargi dahká gielalaš välljema geavahago son sámegiela vai váldogiela, mii sutnje livččii nannoseamos giella. Maiddá duojáriid guovdu historjjálaš giellapolitiikka ja sámegiela sajádat lea váikkuhan nu ahte álo geavaha dan giela, man buoremusat dovda dahje mainna háliida dikšut virggálaš áššiid. Dalle sáhtta leat lunddolaš välljet gulahallamii riikka váldogiela.

Bargi gielladáidu sáhtta maiddá stivret giellaválljema. Jos duojár hállá eará sámegiela go davvisámegiela, leat geavahuvvon riikka váldogiella ja muhtumin davvisámegiella. Dalle riskan lea massit juoidá kommunikašuvnnas, muhto leat geavahan áiggi ee. tearbmaságastallamii. Gulahallamis duojáriiguin guovddázis lea goitge luohhtevasvuohta ja oadjebasvuohta, mat galget seailut oba áigge. Danin bargi šaddá vihkkehallat iežas gielalaš välljemiid ja sihkkarastit ja jerrat daid duojáris.

5.3 Giellaválljen ruovttusiiduin

AIDA-fidnu ruovttusiidduid giellan leat välljen njealje giela: sámegiela, suomagiela, ruotagiela ja engelasgiela. Daiguin gielaiguin leat háliidan gokčat dutkiid ja arkiivaberošteddjiid dárbbuid AIDA-fidnu doaibma-guovlluin ja viidábut máilmmis. Giellaválljema stivrii prošeavtta siskkáldas mearrádusaid lassin maiddái EU-olahandirektiiva (EU 2016/2102), mii eaktuda ahte virggálaš eiseválddiid ruovttusiiduin galgá geavahit čielga ja digitálalaš veahkkeneavvuin logahahti giela. Dat lea omd. váikkuhan dasa, ahte makkár duodjeterminologija sáhttit geavahit ruovttusiidduid iešguđetge giellaveršuvnnain. (š-poasttat JS/IALA 1.2.2022, IALA/TM 2.2.2022.) Direktiivva gáibádusat bohte fápmui prošeavtta áigge čakčat 2020 (VM). Dainna lágiin virggálaš giellapolitihka (*de jure*) stivre giellaválljemiid prošeavttas.

Giellaválljemii leat maiddái váikkuhan dat gielalaš ja ruđalaš resurssat mat mis leat prošeavttas. Vai sáhttit gokčat mearriduvvon gielaide ruovttusiiduin, dárbbášit geavahit jorgalemiid. Dat lea váldán olu resurssaid prošeavttas sihke bargoáigin ja ruđalaččat. Giela kommunikatiivvalaš doaimma ferte váldit vuhtii jorgalettiin. Jorgaluvvon teavsttain galgá kommunikatiivvalaš sisdoallu, ipmirdahttija kontekstii heivvolaš giella. (Magga 2019: 43; Vehmas-Lehto 2002: 16.)

Jorgalemiin leat váldán vuhtii duojáriid arkiivva luohpadeddjiid identitehtagiela dainna lágiin ahte vaikko muđui ruovttusiiduin lea välljejuvvon geavahit davvisámegiella, de tekstii duojára ja su arkiivva birra, ng. duojár-profiilii duojár lea ieš välljen guđe sámegillii son lea háliidan iežas profiilateavstta. Son lea maiddái sáhtán välljet daid doahpágiid, maid háliida geavahuvvot iežas duddjonbarggu birra. Dainna lágiin leat sáhtán doarjut maiddái unnit geavahuvvon sámegielaide. Dađe bahábut prošeavttas ii leamaš resursa geavahit ruovttusiiduin buot sámegielaide buot teavsttain. Nuba leat gártan dahkat giellapolitihkalaš välljemiid resurssaid ja riikka dási *de jure* -giellapolitihkalaš mearrádusaid ja ášahusaid mielde.

Vaikko gulahallangiella duojáriin livččii njálmmálaččat sámegiella, de eai buot sámegielaš leat beassan oahppat lohkat ja čállit iežaset

eatnigillii. Nuba dilli sáhtta leat ahte duojár ii sáhte lohkat ja dohkkehit ruovttusiidduid duojár-profiilla teavstta iežas gillii. Prošeavtta etihkkii fas gullá ahte duojár dohkkeha teavstta ovdal go dat almmuhuvvo. Dilli lea mielddisbuktán ahte leat lohkan teavsttaid jitnosii duojárii dahje ahte son lohká ja dárkkista dušše majoritehtagielat veršuvnna ja dat jorgaluvvo sámegillii maññil, jos dat lea heiven sutnje buorebut. Buot dákkár välljejumiid birra leat ságastallan prošeavtta bargiid gaskka ja maiddái diedusge arkiivaluohpadeddjiiguin. Nuba giellapolitihka prošeavttas mearkkaša oba áigge doaibmavugiid vihkkehalla ja čovdosiid ohcama.

5.4 Bargobájiid ja konferánssaid giella

AIDA II -prošeavttas leat lágidan uhcit bargobájiid ja stuorra konferánssaid. Bargobájit leamaš golmma dásis: siskkáldas bargobájit prošeaktabargiid gaskka, bargobájit arkiivva luohpadeddjiide ja duojáriidda, ja almmolašvuhtii rabas konferánssat. Koronapandemiija geažil bájit leat lágiduvvon eambo digitála- (eŋg. *online*) dahje hybridadáhphussan go fysalaš deaivvadeapmin. Bargobájiide leat välljen giela ovttasrádiid lágideaddjijoavkkus giellamáhtu mielde, muhto dasa leat váikkuhan olmmošlaš ja ruđalaš resurssat ja maiddái teknikkalaš bealit gáiddusbargobájiin ja konferánssain.

Dás govvidan giellaválljemiid guovtti deaivvadeamis, maid Sámi arkiiva lágidii AIDA-prošeavttas. Vuosttaš deaivvadeapmi lei bargobáji duojáriidda dahkkivuoigatvuodas (copyright)- ja arkiverenáššiin sihke duoji arkiivadutkamuša birra. Logaldallin lei dalle suomagielat jurista ja nuortalaš duojár ja dutki. Báji giellan välljejuvvui prošeaktajoavkku ságastallamis suomagiella. Vuodđun välljemii ledje čuovvovaš ákkat: Suomagiella livččii eanaš oasseválddiide oktasaš giella go duojárat bohtet Suoma beale Sámi iešguđet suopmanguovlluin mánggalágan gielladuogážiin. Háliideimmet maiddái doallat bargobáji gáržin ja intiman vai livččii vejolaš ságastallat dulkkaid haga. Váldologaldalli ii máhttán sámegiela. Bájis giedahalaimet erenoamážit Suoma lágaid ja ásašaid. Dulkon sierra sámegielaide gáibida olu ruđalaš, teknikkalaš ja olmmošlaš resurssaid ja lea stuorát várra ahte teknikka ii doaimma.

Giellaválljen nuppe dáfus sáhtii váikkuhan nu ahte bádjái eai searvan duojárat Norggas ja Ruotas.

Nubbi ovdamearka lea stuorra konferánssa. Hybridakonferánssas 2021 *Indigenous Archives Today and Tomorrow* lágiduvvui dulkon suoma- ja engelasgillii ja konferánssa váldogiellan välljejuvvui davvisámegiella. Davvisámegiela lassin geavahuvvui engelasgiella ja suomagiella. Dulkomat ledje dan golmma giela gaskka. Konferánssa lágiduvvui guovtti prošeavtta ovttasbargun. Vuosttaš beaivvi lágidii ollásit AIDA II -prošeakta. Konferánssa nuppi beaivvi lágideamis lei fas stuorat ovddasvástádus eará, namalassii *Digital Access to Sámi Heritage* -prošeavttas, mii lei maiddai Sámi arkiivva ovttasbargoprošeakta. Dán prošeavtta giellapolitihkkii gulai engelasgiela geavaheapmi váldogiellan. Nappo nuppi beaivvi ovdanbuktimat ledje eanaš engelasgillii ja dulkon suoma- ja sámegillii. Ruota ja Norgga beale oasseváldiide giellafálaldat lei davvisámegiella dahje engelasgiella. Unnit sámegiela eai beassan nu oidnosii dán konferánssas. Dulkan sámegiela ja suomagiela gaskka lei välljejuvvon olmmoš, guhte dulko sihke davvisámegiela ja anárašgiela. Engelasgiela ja sámegiela dulkan fidniimet olbmuid, geat sáhttiba dárbbu mielde dulkot maiddái ruotagiela ja sámegiela gaskka. Erenoamáš hástalussan dán konferánssas lea gávdnat dulkaid. Dulkoma ordnen gáibidii hui olu áigeresurssaid konferánslágideamis ja dattetge eat sáhttán dan plánejuvvon giellapolitihkalaš ulbmiliid mielde lágideat, go eai gávdnon dulkat ja ruđat ordnet dulkoma buot gielaide. Lea giellapolitihkalaš hástalus go geavadis ii leat vejolaš ollašuhttit plánejuvvon giellapolitihka vátne ruđalaš resurssaid, muhto erenoamážit dulkaid váilivuđa dihtii (gč. maiddái YLE Sápmi 2021).

Bargobájiid giellaválljemiin sáhtta maiddái leamaš váikkuhus dasa, movt duojárat ja eará ulbmiljoavkkut leat searvan bájiide stáhtarájiid rastá. Ovdamearkan Suoma beale Sámis duojárat eai oro nu mánggas searvan Ruota/Norgga beale bádjái man váldogiella leamaš ruota/dárogiella, ja fas Ruota/Norgga beale duojárat eai searvan suomagiela bargobádjái (AIDA II -bargobájit 19.1.2021 ja 18.3.2021). De fas konfereansaide serve mutoorganisašuvdnaberošteaddjit Sámi ja duodjesuorggi olggobealde. Konferánssain eat nagodan oažžut unnit

sámegielaide atnui ja biđget engelasgiela hálddašeaddji rolla muhto eat goitge čájehan čielga dáhtu ja diđoštán giellapolitihkalaš válljemiid bokte daid mearkkašumi arkiivva eamiálbmogahttimis.

5.5 Siskkáldas ja olgguldas gulahallan prošeavttas

Diehtujuohkima prošeavtta doaimmain sáhtta juohkit golmma dássái: prošeavtta siskkáldas diehtujuohkin ja gulahallan bargiid gaskka, diehtujuohkin prošeavtta lagamus ulbmiljovkui nugo duojáriidda ja duodje-studeanttaide ja diehtujuohkin almmolašvuhtii stuorát publihkki. Prošeavtta oktan ulbmilin lea leamaš sámegiela sajádaga nannen. (AIDA II -prošeaktaohcamuš 2019; Media ja kommunikašuvdnaplána 2020.)

Prošeavttas dábálaš, siskkáldas gulahallanvuogit leat leamaš *online*-čoahkkimat, šleađgapoasta- ja Teams-gulahallamat ja maiddá telefonságastallamat. Dáid ságastallamiid, poasttaid ja čoahkkimiid giellaválljen lea molsašuddan iige nu diđolaččat mearriduvvon. Vaikko prinsihpas leat viggan geavahit sámegiela oktasaš doaimmain, de praktihkas lea geavvan nu ahte olbmuid gielladuogáš ja -dáidu leat váikkuhan giellaválljemii. Šleađgapoasttat leat dasto sáddejuvvon sámegillii daidda, geat jo ovdalis leat geavahan sámegiela gaskaneaset ja váldogillii fas daidda, geat leat jo ovdalis geavahan daid gielaide gulahallamii (AIDA II -š-poasttat). Dát lea dábálaš fenomena ahte gielalaš válljemiid lea váttis rievdadit. AIDA II -prošeavttas leat mielde maiddá olbmot geat eai dovdda nubbi nuppi ovdalis ja dalle leamaš vejolašvuotta ásaht odđa gielalaš geavadiid. Dalle leat viggan geavahit sámegiella gulahallamis, muhto mángii leat dorvvastan engelasgillii. Dat lea maiddá ásaht odđa gielalaš geavadiid, nugo molsut koda dárbbu mielde, dalle go giellamáhttu ja sátnehivvodat ii leat gokčan dan maid lea dárbu dadjat. Nuba giellaválljema lea stivren gulahallama ollašuttin ja árvalus ”geavat giela man máhtát ja maid guldaleaddji ádde” (vrd. Kallen 2009). Prošeavtta álggus sajáiduvvan gielalaš geavadat leat bisson iige prošeakta leat nagodan go muhtin muddui rievdadit sajáiduvvan giellaválljemiid prošeaktamielbargiid gaskkas.

Leat goitge oppa áigge atnán mielas ahte prošeavtta oktan dehálaš oassin lea sámegiela sajádaga nannen. Prošeavtta álgoáiggiid leat geahččalan geavahit sámegiela, vaikko dat ii leamaš buohkaide nanno-seamos giella. Leat máhccan áššái maiddái siskkáldas bargobájiid áigge (AIDA II -čállinbájit 23.–24.3.2021, 23.–24.8.2021, 16.–17.12.2021). Sámegiela nannen lea leamaš prošeavtta viggamuššan ja dan birra lea ságastallojuvvon. Ságastallamiid bokte leat diđoštán gielalaš vällje-miid buorebut. Prošeavtta mielbargit leat oahppan nubbi nuppis sihke sániid, doahpágiid ja ovdanbuktinvugiid, muhto maiddái beassan vásihit sámegiela gulahallangiellan kulturásahusa barggus. Prošeavtta áigge leage leamaš maiddái vejolaš nannet iežas giellaidentitehta, go lea eambo gullan, lohkan ja geavahišgoahtán sámegiela. (Ságastallan prošeaktabargiin 21.4.2022.)

Prošeavtta olgguldas diehtujuohkimis ja gulahallamis leat geavahan sosiála media ja raporteremiid ruhtadeddjiide. Dain lea oaiveáššálaččat vástidan prošeaktajodiheaddjiorganisašuvdna Ájtte, duottar- ja sámemusea Ruotas, muhto eará prošeaktalahtut leat buvttadan sisdoalu. Sosiála mediain geahččalit olahit sihke duodjeberošteddjiid ahte eará olbmuid, geat sáhtáše beroštit prošeavttas. Diehtujuohkimis lea maiddái rolla ruhtadeami dáfus, daningo ruhtadeaddjit čuvvot prošeavtta ovdáneami maiddái prošeavtta beaggima bokte ja sáhttetge bidjat iežaset gáibádusaid diehtujuohkimii (omd. logoid geavaheapmi). Nuppe dáfus ruhtadeaddji sáhttá leat maiddái veahkkin diehtujuohkimis ja juohkit dieđuid prošeavttas iežas kanálad bokte. Diehtujuohkima giella sosiála medias lea rievddadallan áiggi mielde, ja dan mielde geas lea ovddasvástádus diehtujuohkimis. Prinsihppan leat geavahan ahte diehtu sosiála medias galggašii unnimusat ovttá sámegillii, dábálaččat davvisámegillii, ja dasa lassin leat dábálaččat geavahan riikka váldogiela. Muhtumin kanála lea mearridan giela omd. Johkamohki márkaniid oktavuodas ruotagiella lei diehtujuohkima dehálaš giella.

Raporteren lea dahkkon ruotagillii ja suomagillii. Váldoruhtadeaddji giella lea ruotagiella. Raporterenskovit leat juogo ruotagillii ja suomagillii das gitta raporteretgo Suoma beale našunála ruhtadeaddjái *Lapin liittoi* vai váldoruhtadeaddjái *Interregii*. Dat lea dagahan, ahte

prošeavttas leat gártan govvidit sámegillii ollašuvvan áššiid váldogielaide. Dainna lágiin ruhtadeaddji stivre giellaválljemiid prošeavttas iige álgoálbmotgiella beasa leat virggálaš rollas raporteremis. Geavahuvvon doahpagat rivdet gielas gillii nugo omd. duodji-sánis lea eará sisdoallu go *slöjd*-sánis dahjege *käsityö*-sánis. *Slöjd* mearkkaša dábálaččat giehtabarggu (eang. *craft*), go fas duodji-sáni sisdoallu lea olu viidát iige dat ovdamearkka dihtii sirre dáidaga ja giehtabargguid (gč. Magga 2022: 95–100). Nuba álgoálbmogiid ipmárdus ii beasa ollašuvvat raporteremis muhto baicce gártat heivehaddat giela ja doahpágiid váldoálbmoga doahpágiidda.

5.6 Arkiivavuogádat ja metadieđuid merken

Arkiivva digitála diehtovuogádat (dáhtabása) sisttisdoallet ng. metadieđuid arkiivvain, nugo makkár áššegirjekategoriijaid arkiiva sisttisdoallá, makkár áigodaga áššegirjjit gokčēt ja gii lea ráhkadan arkiivva, goas arkiiva lea hápmašuvvan ja guđe guovllus, ja makkár geavahanráddjehusat arkiivvas leat (gč eambo Lybeck ja earát 2006). Arkiivabargit devdet dieđuid (ng. metadieđuid) diehtovuogádagaide juohke arkiivva birra. Dáid diehtovuogádagaide devdojuvvon dieđuid bokte arkiivabargit govvidit ja čilgejit arkiivva. Dasto arkiivva geavaheaddjit sáhttet vuogádagaid bokte ohcat dieđuid das, guđe arkiivva gánneha dutkat dárkileappot. Jagi 2019 rájes Riikkaarkiivvas váldui atnui ođđa AHAA-diehtovuogádat, mii ain ođasmahtto dárbbuid mielde. (Rossi 2022.) Ovdal dan geavahuvvui Vakka-nammasaš vuogádat. Nuba AIDA-prošeavtta áigge muhtin arkiivvaid dieđut leat devdojuvvon boares (Vakka-) vuogádaga ja oassi fas ođđa AHAA-vuogádaga mielde.

Dáid vuogádagaid huksehus stivre vejolašvuodaid geavahit sámegiela arkiivva čilgemis ja metadieđuid čállimis. Vaikko ieš prográmma ii doaimma sámegillii, de lea AHAAs leamaš vejolašvuolta lasihit metadieđuid sámegillii ja omd. geavahit arkiivaráhkadeaddji sámi nama arkiivvas. Duojárarkiivva čilgemis livččii lunddolaš geavahit duodje-doahpágiid sámegillii. Dasto arkiivva geavaheaddji sáhtášii ohcat arkiivvaid sámegielat ohcansániiguin. Dákkár ontologijabargu dahjege sámegielat ohcandoahpágiid lasiheapmi vuogádahkii dattetge gáibida

muitoorganisašuvnnaid ovttasbarggu. AIDA II -prošeavtta áigge muhtun muitoorganisašuvnna leat álggahan sámi ontologiijabarggu, iige Riikkaarkiiva leat vuos mielde dákkár barggus. Nuba diehtovuogá-dahkii ii lean vuos vejolaš lasihit sámezielat ohcansániid ja doahpagiid, vaikko AHAA-vuogádat dovda sámeziela bustávaidd. Dan dihtii maiddái arkiivvaidd geavaheaddjit eai beasa ohcat metadieđuidd arkiivvaidd birra sámeziellii ja geavahit duodjeterminologiija ozadettiin. Prošeavttas livččiige galgan ohcat sierra ruhtadeami ontologiijaovttasbargui sihke prošeavttas siskkáldasat ahte ovttas prošeavtta eará olggobeale ása-husaiguin.

6 Bohtosat

AIDA II -prošeavttas ulbmilin lea leamaš arkiivva sámáidahttin bargovugiid ja doaimmaid bokte maiddái zielalaččat. Oktan sámáidahttima mihttun leige välljejuvvon sámeziela geavaheami ovddideapmi. Dat lea gáibidan systemáhtalaš barggu ja zielalaš välljemiid jeavddalaš árvvoštallama. Prošeaktaáigodagas leat fuomášán ahte álo ovddalgihtii välljejuvvon zielalaš prinsihpaid ii leat sáhttán dattetge ollašuttit praktihkas. Erenoamáš hástaleaddji lea leamaš nannet eará sámezielaid go davvisámeziela sajádaga prošeavttas. Nubbin hástalussan lea leamaš stuorra oktasaš dilálašvuodáidd lágideapmi, maidda leat oassálastán guossit birra máilmmi. Dalle eat leat nagodan dásseárvosaččat addit arena buot zielaide ja engelasziella lea leamaš čoavddus olahit stuorá-mus oasi oassálastiin. Sihke olmmošlaš ja ruđalaš resurssaid mearri lea váikkuhan dasa, man olu leat sáhttán bidjat áiggi ja návccaid mánggagielaš doaimmaide prošeavttas ja sámezielat bálvalusaid ovddideapmái. Maiddái dihtolágan resurssat, nugo ziellačeahpit ja dulkkat eai leat álo fidnemis, vaikko livččii ruhtage. Prošeavtta rájálaš áigerámma ja rájálaš ruđalaš resurssat leat váikkuhan dasa ahte vuoruhemiid galgá dahkat iige ideála sáhte ollašuttit.

Prošeavttas siskkáldas doaimmain ja deaivvademiin eat leat sáhttán geavahit dušše eamiálbmotziela. Sivvan dasa lea leamaš bargiid ziellamáhttu. Njálmmálaš ságastallamiid ziellaválljema leage stivren gulahallama ja áddehallama dárbu eanet go ziellapolitihkalaš ideála.

Giellaválljemii lea váikkuhan buoremus ja njuovžilis gulahallama ollašuttin, dallege go buohkat eai leat sáhttán geavahit sidjiide álkimus giela. Dat lea dagahan ahte sámegiella ii leat álo vuoruhuvvon. Dat ahte leat ságastallan giellaválljemiid birra ja erenoamážit ulbmilis vuoruhit ja nannet sámegiela geavaheami, lea ovddidan prošeavtta bargiid gielladiđolašvuoda.

Ruovttusiidu ja sosiála media leat leamaš dat arenat, main AIDA II -prošeakta lea baicce sáhttán buorebut ollašuttit daid gielalaš dásseárvvu ulbmiliid, maid leat háliidan prošeavttas olahit. Ruovttusiiddu teavsttaid jorgalepmái leat bidjan erenoamáš resurssaid sihke áiggi dáfus ja ruđalaččat. Lea dehálaš fuomážit ahte systemáhtalaš sámegiela doarju bálvalusaid hábmen gáibida maiddái erenoamáš resursajuogu. Virggálaš pluralisttalaš giellapolitihka vuodul lea álkit ákkastallat ja gáibidit erenomáš resurssaid jorgalepmái ja eará sámegiela nannendoaimmaide. Prošeavtta olis maiddái sosiála medias lea leamaš vejolašvuhta máŋggagielalaš diehtujuohkimii ja nuppi dáfus friddja čovdosiidda giellaválljemis. Vaikko sosiála media doaibmá jođánit, de čálalaš media addá vejolašvuoda geavahit veahá áiggi gielalaš välljemiidda nugo omd. guovttegielat diehtujuohkimii. Orruge čájeheame ahte dákkár stuorit joavkkuide oaivvilduvvon čálalaš giellageavahandiliin lea buoret vejolašvuhta ollašuttit systemáhtalaš ja dásseárvosaš giellapolitihka, go fas njálmmálaš giela ja prošeavtta siskkáldas gulahallama giellaválljemiid leat stivren praktihkalaš dilit ja ovttaskas olbmuid giellamáhttu.

Dán artihkkalis lean guorahallan giellapolitihka oktan vuohkin eamiálbmogahttit arkiivva. Vuolggasadjin välljejuvvon prošeakta lea addán rájálaš áiggi ja materiála giellapolitihka áiccadepmái. Sámegiela sajádaga nanusmahtti giellapolitihkka heive oktan vuohkin arkiivva sámáidahttimii. Sámegiela lágalaš sajádat Suomas ii gáibit arkiivadoaimmaid sámáidahttima dahje arkiivabálvalusaid fállama sámegillii (Saamen kielilaki 2004: 2§). Láhka goitge doarju vuoigatvuoda geavahit ja ovddidit sámegiela ja kultuvrra ja dan ulbmilin lea nannet sámegielat bálvalusaid. Dan vuodul eiseválddit sáhtášedje ovddidit sámegielat bálvalusaid guhkit áigge perspektiivvas maiddái dalle,

go dat bálvalusat eai leat namuhuvvon lágas sierra (Saamen kielilaki 2004). Dat fas ovddida gielalaš ja kultuvrralaš dásseárvvu ja demokratiija servodagas, mii lea maiddái lága ulbmilin (vrd. Arola 2021, Dannemark 2018).

Dát dutkamuš čájeha ahte gielalaš dásseárvvu ollašuttin mutoorganisašuvnnas gáibida olu resurssaid ja guhkit áigge systemáhtalaš barggu sajáiduvvan doaibmavugiid árvvoštallamis, burgimis ja ođasmahttimis. Systemáhtalaš ja gielladiđolaš bargovuogit sáhttet rievdadit arkiivaásahusa koloniála árbbi, nannet eamiálbmogiid dieđu oamas-teami ja hálldašeami ja ovdánahttit organisašuvnna joba ovttá lávkki eamiálbmogahttima guvlui (gč. maiddái Porsanger & Seurujärvi-Kari 2021; Schellnack-Kelly 2020; Smith 2003). Mutoorganisašuvnna leat mángii vásihuvvon koloniála árbbi guoddi áhahussan (Aikio 2022). Arkiivva doaimmaid vuđolaš árvvoštallan ja ođasit geahččaladdan addá vejolašvuoda rievdadit doaibmavugiid ja dađistaga hukse luohttámuša mutoorganisašuvnnaid guovdu ja ovdáneami eamiálbmot arkiivva guvlui.

Gáldut

- Aikio, Áile. (2022). A Window into Vanishing Sámi Culture? Visual representations of Sáminess in the shared Siida exhibition by Sámi Museum Siida and Northern Lapland's Nature Centre 1. teoksessa S. Valkonen, Á. Aikio, S. Alakorva, & S-M. Magga (Doaim.), *The Sámi World* Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003025511> (23.6.2022)
- Arola, Laura 2021: *Saamebarometri 2020*. Oikeusministeriö, Helsinki 2021 Oikeusministeriön julkaisuja, Selvityksiä ja ohjeita 2021:1 Helsinki: Oikeusministeriö. https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/162826/OM_2021_1_SO.pdf?sequence=1&isAllowed=y (30.7.2021)
- Battiste, Marie. (2001). Decolonising university research. Ethical guidelines for research involving Indigenous populations. Duojs L. M. Findlay & P. M. Bidwell (Doaim), *Pursuing academic freedom: "Free and fearless"?* (s. 190–203). Purich Press.
- Balto, Asta.M. & Kuhmunen, Gudrun 2014: *Máhtáhit iežamet ja earáid*. Kárášjohka-Karasjok: Čálliid Lágádus
- Christen, Kimberley & Anderson, Jane (2019). Toward slow archives. *Arch Sci* 19 (8), s. 87–116.
- Cury, Marília Xavier 2020: Indigenous peoples and museology – Experiences at traditional museums and possibilities at indigenous museums. Girjijis B.B. Soares (doaimm.) *Descolonizando a Museologia / Descolonizando la Museologia / Decolonising Museology*. 345–370. ICOM/ICOFOM.
- Dannemark, Nils 2018: Giella ja demokratiija. Iskkadeapmi movt Guovdageainnu suohkanpolitiikkaarat árvvoštallet sámegiela geavaheami almmolaččat. *Sámi Dieđalaš áigečála*.
- Edwards, Emily 2018: Action research: Collecting and analysing data. 10.13140/RG.2.2.12030.84800. Conference: IATEFL Research SIG webinar At: Sydney, Australia
- Eikeland, Olav 2013: Aksjonsforskning som praksisforskning. Girjijis: G. Bjørke, H. Jarning & O. Eikeland (doaimm.) *Ny praksis – Ny kunnskap: Om utviklingsarbeid som sjanger*. ABM-forlag.
- EU 2016/2102. (2016) Euroopan parlamentti. Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi (EU) 2016/2102. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FI/TXT/?uri=CELEX%3A32016L2102> (26.5.2021).
- Fishman, Joshua A. 1991: *Reversing language shift: Theoretical and empirical foundations of assistance to threatened languages*. Clevedon & Philadelphia: Multilingual Matters.
- Guttorm, Gunvor 2020: Alit duodjeohpu ásaheami hástalusat: ahtanuššat gierdavašvuodain. *SDÁ 2020*, Sámi allaskuvla ja UIT-Norgga arktalaš universitehtta, s. 37–60. <https://site.uit.no/aigecala/sda-2020-gunvor-guttorm/> (30.8.2022)

- Guttorm, Gunvor. (2021). Rupmaša lihkadeapmi – duddjoma ja vásáhusa estehtalaš mearkkašupmi. *SDÁ 2021*, s. 105 – 106. (22.6.2022)
- Harlin, Eeva-Kristiina; Pieski, Outi (doaim.). (2020) *Ládjogahpir - máttaráhkuid gábagahpir : The ládjogahpir - foremothers' hat of pride*. Kárášjohka: Davvi girji.
- Johnson, David Cassels 2013. *Language Policy*. Research and Practice in Applied Linguistics. New York: Palgrave Macmillian.
- Hirvonen, Vuokko 2003: Mo sámáidahttit skuvlla? : Sámi oahpaheaddjiid oainnut ja sámi skuvlla ollašuttin : reformpa 97 evalueren. Kárášjohka: ČálliidLágadus.
- Hætta Klemetsen, Marit Anna 2019: Luodda šaddá gálidettiin – Motivašuvdna sáme-giela čállinoahpahas joatkkaskuvllas fidnofágasuorggis. Mastergrádadutkamuš sáme-giela didaktihkas. Sámi allaskuvla.
- Jannok Nutti, Ylva 2009: Sámi árbevirolaš matematihka diehtu ja máhttu – Akšuvdna-dutkamis sámeskuvllas. *SDÁ*. <https://site.uit.no/aigecala/wp-content/uploads/sites/8/2014/08/SDA-1-2-2009-nutti.pdf>
- Johnson, David Cassels 2013: *Language Policy*. New York: Palgrave Mcmillian.
- Laki Kansallisarkistosta. (2016). <https://finlex.fi/fi/laki/alkup/2016/20161145> (30.7.2021)
- Lindgren, Anna-Riitta 2010: Modernisation and small languages - fatal language sociological delay? Helena Sulkala & Harri Mantila (doaimm.) Planning a new standard language. Finnic minority languages meet the new millennium. *Studia Fennica Linguistica* 15. Helsinki: SKS
- Kallen, Jeffrey 2009: Tourism and representation in the Irish linguistic landscape. Teoksessa E. Shohamy & D Gorter (doaimm.) *Linguistic Landscape: Expanding the scenery*. New York: Routledge, 270–284.
- Keskitalo, Pigga 2017: *Kultursensitiiva sámi skuvla*. Kárášjohka: Davvi girji.
- Kestilä, Iris 2020: Saamelaisten kulttuuriperintöä koskevien arkistoaineistojen käytön eettiset ohjeet. *Tieteessä Tapahtuu* 38 (3) . <https://journal.fi/tt/article/view/95567> (30.7.2021)
- Kihlberg, Kurt. (1999). *Giehta Dáidu – Den stora boken om samernas slöjd. The great book of Sámi handicraft*. Rosvik: Förlagshuset Nordkalotten.
- Joki, Leena 2007. Muistiorganisaatio. Nyt -Asiantuntijoiden kirjoituksia ajankohtaisista kielikysymyksistä. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. https://www.kotus.fi/nyt/kolumnit_artikkelit_ja_esitelmat/sana_sanasta_ajan_sanojen_taukaa_%282005_2013%29/muistiorganisaatio (15.9.2022)
- Lindgren, Anna-Riitta. (2010). Modernisation and small languages – fatal language sociological delay. Duojs Helena Sulkala & Harri Mantila (doaim.) *Planning a new standard language : Finnic minority languages meet the new millennium* Helsinki: SKS, s. 74 – 94.
- Linkola, Inker-Anni. (2014). Saamelaisen koulun kielimaisema -etnografinen tutkimus saamen kielestä toisen asteen oppilaitoksessa. *Dieđut 2/2014*. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.

- DownloadWatermarkedAttachment/attach_import_70c069f5-be69-478d-80ca-47a6ce68c154%3F_%3D187026eng.pdf&updateUrl=updateUrl5902&ark=/ark:/48223/pf0000187026/PDF/187026eng.pdf.multi&fullScreen=true&locale=en#%5B%7B%22num%22%3A230%2C%22gen%22%3A0%7D%2C%7B%22nam%22%3A%22XYZ%22%7D%2Cnull%2Cnull%2C0%5D. (18.9.2022).
- Sara, Mikkel Nils 2015: Siida ja siidastallan Å være en siida – om forholdet mellom siidat- radisjoner og videreføringen av siidasystemet Being siida – on the relationship between siida tradition and continuation of the siida system. [Doavttirgráda]. Tromsø: UiT Norges arktiske universitet.
- Sarivaara, Erika & Keskitalo, Pigga 2015: ”Fátmasteaddji giellaealáskahttin”. AGON, <http://agon.fi/article/fatmmasteaddji-giellaealaskahttin/>. (18.9.2022)
- Sarivaara, Erika & Uusiutti, Satu & Määttä, Kaarina. (2013). Critical Sámi Research as the Means of Finding Ways of Seeing. *International Journal of Social Science Research*. 2. 1. 10.5296/ijssr.v2i1.4521.
- Schellnack-Kelly, Isabel S. (2020): Decolonising the archives: languages as enablers and barriers to accessing public archives in South Africa, *Archives and Manuscripts*, DOI: 10.1080/01576895.2020.1815064 (29.7.2021)
- Schellnack-Kelly, Isabel & Jiyane, Veli. (2017). Tackling environmental issues in the digital age through oral histories and oral traditions from the iSimangaliso Wetland’, *Historia*, vol. 62, (2), November 2017, s. 112–29, <http://www.scielo.org.za/pdf/hist/v62n2/06.pdf> (21.7.2021)
- Shohamy, Elana 2006: *Language Policy. Hidden Agendas and New approaches*. London, New York: Routledge.
- Skuttnabb-Kangas, Tove 1984: *Bilingualism or Not – The Education of Minorities*. Clevedon : Multilingual Matters.
- Skyttermoen, Torgeir & Vaagaasar, Anne Live 2017: *Värdeskapande projektledning*. Lund: Studentlitteratur.
- Smith, Graham Hingangaroa 2003: Kaupapa Maori Theory: Theorizing Indigenous Transformation of Education and Schooling. Kaupapa Maori Symposium. ANZARE / AARE Joint Conference. <https://www.aare.edu.au/data/publications/2003/pih03342.pdf> (22.6.2022)
- Smith, Linda. (1999). *Decolonizing methodologies. Research and indigenous peoples*. London: Zed Books.
- Utsi, Johan Ante 2019: *Sámi njálmmálaš árbevieru dutkan: Movt sáhtttá sámi gula-hallama heivehit journalistihkkii*. Sámi journalistihkka master eamiálbmot perpektiivvas. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.
- Vehmas-Lehto, Inkeri. (2002). *Kopiointia vai kommunikointia? - johdatus käännösteoriaan*. Helsinki: Finnlectura.
- VM. Valtiovarainministeriö. Saavutettavuus. <https://vm.fi/saavutettavuusdirektiivi> (30.8.2022)

Eará digitála gáldut

YLESápmi. (2021). YLE odas 18.1.2021 17 dulkonskuvlejumi studeantta gerget oahpuin boahhte gease – prošeaktahoavda: ”Dát lea dakkár vuosttašveahkki stuorámuš dárbut” Inger-Elle Suoninen. <https://yle.fi/sapmi/3-11738790> (27.7.2022).

Norwegian Craft (2020). Arctic Indigenous Design Archives (AIDA). John E Utsi bagadallan filbma. <https://vimeo.com/478038686t>

Materiálat

AIDA II -ruovttusiiddut <https://kansallisarkisto.fi/aida/sa/ovdasiidu> (31.8.2022)

AIDA II -bargobádji 19.1.2021 Ájtte – Duottar- ja sámi musea. ságastallamat ja logaldallamat báddejuvvon prošeavtta siskkáldas atnui.

AIDA II -bargobádji 18.3.2021 Sámi arkiiva, ppt-govat Lepistö, Raimo. Kansallisarkisto. https://kansallisarkisto.fi/aida/uploads/Events/KA%20Raimo%20Lepist%C3%B6_esitys%2018032021%20Arkistoluovuttajan%20oikeudet%20ja.pdf.

AIDA II siskkáldas čállinbargobájit 23.–24.3.2021, 23.–24.8.2021, 16.–17.12.2021, Sámi arkiivva AIDA II-čállinbádji Teamsas 9.–10.12.2021

AIDA II konferánssaid ruovttusiiddut

Curating duodje and Daijdda -exhibitions. <https://kansallisarkisto.fi/aida/en/about-aida/events/webinar-curating-duodje-and-dajdda-exhibitions>

Indigenous Archives today and Tomorrow <https://kansallisarkisto.fi/aida/en/about-aida/events/hybrid-conference-indigenous-archives-today-and-tomorrow>

Duodji arkiivvaid bokte. <https://kansallisarkisto.fi/aida/sa/diedut-aida-birra/dahpahasat/konferansa-duodji-arkiivvaid-bokte>

AIDA II -Teams-siiddut, Sámi arkiivvas/Riikkaarkiivvas <https://teams.microsoft.com/l/channel/19%3a258f9a0334f3432dbb9bc9375b4cbb6e%40thread.tacv2/AIDA?groupId=b198b9c9-2363-4774-ae7b-bcd9bfd4cb14&tenantId=64ee1cf1-ffd8-4ef7-9579-a8010301914a> (rabas dušše bargiide) (31.8.2022)

Teams-čoahkkimat Sámi arkiivvas/Riikkaarkiivvas (9.12.2021, 10.2.2021, 27.4.2021)

AIDA II -bargiid šleadgapoasttat (14.1.TM/IALA 2022, 1.2.2022, 2.2.2022, TM/IALA/SK 6.10.2021, 7.10.2021, TM/IALA 15.9.2021; SK/IALA/TM/JH 23.3.2021)

Mearrádusdokumeanttat AIDA II

- AIDA II Prošeaktaohcamuš Interregii 2019
- raporttat ruhtadeddjiide (gem.lägesrapport 1, 2, 3, 4, 5, 6), Kansallinen väli-raportti 2/21-5/21
- mearrádus ruhtadeamis Interreg: Beslut om stöd
- stivrenjoavkku čoahkkinnotáhtat memo of steering group(18.8.2020, 12.11.2020, 13.1.2021 12.2.2021, 20.4.2021, 18.10.2021
- Media- ja kommunikašuvdnaplana (Media/communication plan for AIDA)

Aalto, Tiina-Maria. (2022) ”Bálvalusaid duddjomin”. filbma AIDA II Duodji arkiivvaid bokte konferánsii 7.5.2022 ja prošeavtta siskkáldas atnui.

Abstract

This article discusses how archives can strengthen the position of Sámi languages as everyday languages and how, by improving Sámi language services, we can achieve societal equality and democracy. The context for this is the position of the Sámi languages in the Nordic countries, the 2003 Language Act, and the socio-historical situation of the Sámi languages. The duty of archives and other memory organizations, like museums and libraries, is to ensure that our cultural heritage is preserved for future generations. Archival records can confirm and authenticate rights; consequently, access to archival records is a part of a democratic society. Archives contribute towards the ongoing struggle for democracy and human rights by preserving information but also by providing access services. The *Saamebarometri 2020* [Sámi barometer] shows that authorities' services in Sámi language are insufficient. The 2003 Language Act requires authorities to give services in all domestic Sámi languages. The Sámi language rights, and multilingual services can be seen as a requirement for democracy in Nordic countries. Recently, memory organizations have begun to pay more attention to the diversity of an inclusive society as a way to dismantle old hegemonies by critically analyzing their own working methods. Through these processes, they give space to multiple epistemologies and diverse identities, and interpretations. This article shows how archives can, by strengthening the position of the Sámi languages in their daily work, improve diversity, equality, and democracy.

Keywords: Language policy, language choice, archives, indigenizing, language rights.

Abstrákta

Čalmmustahttit dán artihkkalis doaimmaid, maid mii Sámi allaskuvla (SA) AIDA-prošeaktajoavkkus leat ovttas bargan 2021 giđa ja das ovdos guvlui. Čállošis loktet ovdan ávnnasteami, gávnnadeami duojáriiguin sin iežaset guovllus ja dan, mo eatnamat váikkuhit ávnnasteapmái ja mo dat addet duddjonbohtosiid. Artihkkalis guorahallat duddjoma ovdánahttinbarggu ja geahččat, maid dat sáhtá mearkašit ja mo ávnnasteapmi lea dehálaš vuodđun dán barggus. Mii suokkardallat ávnnasteami maid guoddevašvuoda (sustainability) geahčastagas ja dasa lassin, mo ovttaskas olmmoš dasa váikkuha. Ávdnasa divdna atnin lea dadjanvuohki muhto das leat dasa lassin árvvut, maid sáhtá oaidnit guoddevaš ovdáneami geahčastagas.

Čoavddasánit: divdna atnin, guoddevašvuolta, duodjearkiivvat, ávnnasteapmi, duodje proseassat

Duddjoma ovdánahttinbargu – divdna atnin, gulahallan ja vásáhusat

1 Duogáš ja láidehus

Arctic Indigenous Arts and Design Archives (AIDA) -prošeavttas, maid Ájtte, Ruota Sáme- ja Duottarmusea Johkamohkis, Sámi arkiiva Anáris ja Sámi allaskuvla (SA) jođihit, lea ulbmilin fidnet duojáriid ja sámedáiddáriid persovnnalaš arkiivvaid sámáidahttojuvvot. Leat Ájtte ja Sámi arkiiva mat čohkkejit iežaset háldui dáid arkiivvaid, ja Sámi allaskuvlla bargun lea leamaš geahččat mo arkiivvaid sáhtá geavahit vuodđun odđa hábmemis.

Go álggaheimmet prošeavtta jagi 2020 guovvamánus, de lei jurdda ahte mii galgat vuosttas gida oahpásmuvvat arkiivvaide sihke Ájtte museas ja Sámi arkiivvas. Nubbi lávki lei dulkogoahit arkiivvaid ja ráhkadit daid vuodul persovnnalaš dulkomiid, main vuodđun sáhtii leat mitalus muhtun duojáris, filmmas dahje iežas duojis/ dáidagis.

Čállošis čalmmustahttit ávnnasteami, gávnnadeami olbmuiguin sin iežaset guovllus ja dan, mo eatnamat váikkuhit ávnnasteapmái ja makár duddjonbohtosiid dat addet. Mii leat feattáid, erenoamážit feaddá-ávnasteami, geavahan ovdamearkan oktasaš doaimmas.

Arkiivagalledeamit leat vuodđun min persovnnalaš duddjonovdánahttinbargguide, maid boađusin lei oktasaš čájáhus Sámi dáiddaguovddázis Kárášjogas 22. 9.–15.11.2022. Geavahat erenoamážit Láillá ovdánahttinbarggu, installašuvnna *Lydia árbeguoddi* ovdamearkan go govvet artihkkalis min mohkiid buvttelit ovddos guvlui. Sihke artihkal ja čájáhus leat iešheanaláš oasis duddjoma ovdánahttinbarggu/dutkamis, muhto seammás oaidnit ahte dat gullet oktii.

1.1 Ulbmil ja jearaldagat

AIDA II -prošeavtta ollislaš ulbmil lea rievdadit oainnu, mo arkiivvaid geavahit nu ahte dat doibmet sápmelaš duojáriid ja dáiddáriid buorrin.

Artihkkalis čalmmustahttit, mo duddjoma ovdánahttinbarggu sáhtta geahččat proseassan dan sadjái go deattuhit gárvves duoji. Danne leat ge válljen čállit *duddjoma ovdánahttinbargu/dutkan* dan sadjái go *duoji ovdánahttinbargu/dutkan*. Artihkkala jearaldahkan badjánit, mo arkiiva sáhtta doaibmat vuodđun duddjonságastallamii, mo dat bokta odđa miela čoavdit duddjončuolmmaid ja mo guoddevašvuoda sáhtta áddet go vuodđun váldá sámi árgabeaieallima ja lokte dan ovttaskas olbmo/indiviidda dássái? Lahkonat gažaldagaid artihkkalis nu, ahte álggos dárkut vuos maid oaivvildat duddjoma ovdánahttinbargguin/dutkamiin. Dan maŋŋa suokkardallat, mo guoddevašvuolta oidno sámi árgabeaivvis ja mo dan sáhtta áddet hábmemis. Min vuolggasadji lea geahččat, mo sámegeijas ja nu maiddái árgabeaivvi geavadis boahtá oidnosii guoddevašvuoda jurddašeapmi. Álggahat doahpágiin *divdna atnin* ja čatnat dasa báikkiid ja maid olbmuid dáin seamma báikkiin. Gulahallan ja birgen čatnasit min oainnu mielde guoddevašvuhtii. Dasto guorrat ja divaštallat, mo galledeamit Sámi arkiivvas ja min ávnnastanmátkkit váikkuhedje min áddejupmái guoddevašvuoda hárrái ovttaskas olbmo dásis ja duddjonproseassa visuálalaš bohtosiid hárrái. Mii leat buohkat iešgudege vuogi mielde čatnan iežamet duddjoma ovdánahttima vissis báikkiide ja olbmuide mat leat dáin báikkiin. Ovdamearkka dihte báiki ja eana leat dehálaččat midjiide buohkaide dalle go ohecat feattáid; nuba Láilá gulahallá ge báikkálaš olbmuiguin dan guovllus gos dahká iežas ovdánahttinbarggu.

2 Lávkun duddjoma ja teoriiija gaskka

2.1 Min posišoneren

Diedalaš veahkki, Laila Susanna Kuhmunen (Láilá) burggii Solveig Labba arkiivva (Labba, Solveig arkiv). Earet eará váikkuhii Láillá dat, ahte Labba iežas duddjomiin áinnas bargá earáiguin ovttas, ja Láilá ge dovddahii ahte son maid liiko earáiguin bargat. Dan son háliidii iežas

arkiivadulkoma visuálalaš ovdabuktimis deattuhit. Láilá duddjogođii ovttas nuorra nieiddain, gean láidestii duddjot bihtánsámegávtti. Dán proseassa son darvehii filmii (*To be continued*) ja hábmii das gova (*Unnesa veahka*). Goalmmát bargu, *Lydia árbeguoddi* lei jurddadásis juo giđdat 2021. Dasa Láilá čohkkii dieđuid ja vásáhusaid vai sáhtii ollašuttit *Lydia árbeguoddi* -installašuvnna.

Nubbi dieđalaš veahkki, Berit Kristine Andersen Guvsám (Biret), sáhtii čakčat 2020 fitnat oanit áiggi Ájtte museas oahpásmuvvamin duodjearkiivii. Rohttudávdda geažil Biret fertii gávdat molssaevttolaš čovdosa, ja nu son galledii Árran Julevsáme guovddášj -ásahasas, ja doppe son dárkkui kulturhistorjjálaš dávviriid. Dasa lassin sus lei dárbu gávdat iežas sámeguovllus, ruovttuguovllus ovdešáigge gávttiid, nu ahte sáhtii dárkut leatgo dat gággásis gorrojuvvon ja dárkkistit daid gákteosiid. Ovdalgo Biret sáhtii álgit burgit arkiivvaid Ájtte museas, de lei Láilá sutnje dehálaš čalbmin, áicin ja gulahallanguoibmin. Go de ovttas fas geahččagođiiga arkiivvaid, de bođii Biret varas čalmmiiguin ja nu soai sáhtiiga goabbat láhkái lahkoni ja dulkot arkiivvaid. Biret lei Ájtte-museas erenoamážit fuobmán ahte duojárat atnet ávdnasiid dehálažžan, nappo dehálaš oassin duddjomis. Son čieŋui Svea Lánta arkiivii (Lánta, Svea arkiv) ja gii lea iežas arkiivii vurken dieđuid earet eará datneárbobatnima birra. Biret gođđigođii gággása ja oinnii mo ávnnasteapmi váikkuha olbmo: go váldá vuhtii njoazes hábmema ja bargá njozet, de láddet duddjonideat (gč. Guvsáma artihkkala dán čoakkáldagas). Son sirdá dan maid gággásiin lea vásihan viidáseappot, go maŋnelis searvá Sámi arkiivva galledeapmái ja feattá ávnnasteapmái.

Prošeaktajođiheaddji Gunvor Guttorm ii leat prošeavttas bargan arkiivvaiguin seamma vuogi mielde go maid Láilá ja Biret. Son lea čikŋon eanet jearaldagaide mat leat badjánan arkiivagalledemiin, ja sii leat ovttas geahččan mo son bargá viidáseappot duddjomiin. Gunvora duddjonberoštumi vuodđun lea leamaš guhkit áiggi ávdnasiid vejolaš-vuodaid oaidnin ja daiguin ávkkástallan. Son lea doallan čájáhusa mas fáddán lea jur justa ávdnasiid vuhtii váldin (gč. Sámi dáiddaguovddáš: 2013). Go galggaimet gávnnahit duddjoma ovdánahttinbargui oktasaš

lahkoneami, de sutnje heivii searvat aktiivvalaččat prosessii ja geahččat duddjoma ovdánahttima guoddevašvuoda geahčastagas.

Mii oaidnit ahte ávnnasteapmi lea oassi duddjonproseassas, mii sáhttá leat seamma dehálaš go ieš loahppaboadus. Mii divaštalaime das, makkár ávdnasa livččii lunddolaš välljet ja váldit duddjoma ovdánahttinbargui. Min beroštumiid čanai mángga láhkái oktii feaddá, feaddá ávnnasin: vuosttažettiin áiggi dáfus go daid heivii ávnnastit gidđagease (árre geasi sáhttá álkít njaldit bárkku eret) ja nuppádassii báikki dáfus (Guovdageainnus lea sáttoeana guđe guovllus sáhttá álkít goldit feattáid). Go feattát min mielas ovddastit ruohttasiid nu, ahte daid sáhttá áddet maid metaforalaččat – ja go vel váldá vuhtii min ovdalaš máhtolašvuoda feaddágaikumis – de oinniimet ahte lea vuogas čiekŋut dán ávdnasiai. Ledje moadde siva go välljiimet deattuhit ávnnasteami, ja vel erenoamážit feattáid. Vuosttažettiin mii didiimet ahte Matleena Fofonoff gean galledeimmet Anára mátkkis, bargá feattáiguin. Okta vuohki háleštít ja divaštallat min galledeami birra lei dat, ahte mii ieža mannat feaddámeahccái. Nuppádassii Láilá háliidii iežas duddjomis geavahit feattáid, ja dárbbasii njuovžilvuoda vai beassá ovddos guvlui bargoproseassas.

Min oktasaš mátki Sámi arkiivii Anárii šattai dehálaš duddjonprošeavtta ovdánahttinbargui. Mii eat diehtán ovddalgihtii maid sáhttiimet vuordit galledeamis, ja välljiimet rabas mielain geahččat, mo arkiivagalledeapmi sáhttá nannet min ovdánahttinbarguid. Danne oaidnit ahte geabbilvuolta ja improvisašuvdna doaibmá láidesteaddjin ja bargoneavvun, nuhan lea dávjá maid duddjoma ovdáneamis. Ságastallamat leat leamaš dehálaš reaidun go prošeavtta leat jođihan proseassan.

Danne gárttai mátki Anárii ja iešalddis maid ávnnasteapmi dehálažžan. Buot dat váikkuhedje dađistaga min duddjoma ovdáneapmái, ja mo mii ovttaskas dutkin sáhttiimet bargat guoddevašvuodain.

2.2 Duddjondutkama muhtin lahkonaŋvugiid ja bargovugiid birra

Dutkan duddjoma vuodul dahjege duddjoma ovdánahttinbargu lea okta lahkonaŋvuohki duodjedutkamis, ja das leat sullalasvuodát artisttalaš dutkamiin. Artisttalaš dutkamis dutki dahká dáiddalaš barggu (dahje duddjo) ja iská de duddjonproseassa (gč Nugraha 2009: 13–39; Hannula et al.: 2005). Dutkamii gullá maid gávnnadeapmi, gávnnadeapmi iežainis ja earáid jurdagiiguin ja vásáhusaiguin, ja duovdagiiguin. Duddjoma ovdánahttinbarggus lea vuodđun duodji ja duodjejurddašeapmi (Guttorm 2012: 35–48). Das lea maid sosiálalaš ja kultuvrralaš bealli: duodji čatnasa muhtin muddui maid kollektiivvalaš máhttui ja dihtui, ja vásáhusaide.

Artisttalaš dutkamis sáhtta oaidnit sullalasvuodaid akšuvdnadutkamiin. Sihke artisttalaš ja akšuvdnadutkama lahkoneami nana bealli lea dat ahte dutki diđolaččat vállje vugiid, mat sáhttet váikkuhit boahteáigái ja bohtosiidda (gč. Jannok Nutti 2009; Wilson et al.: 2019). Mii guorahallat iežamet vásáhusaid ja proseassaid muhto maiddái dan, mo min daguin lea váikkuhus eará olbmuide ovttasbargu bokte.

Nugraha gohčoda artisttalaš ja akšuvdnadutkama lahkonaŋvugiid dáfus seaguhussan ja oaidná moadde sullalasvuoda: 1) Práksisat leat dutkanempiriijat, su sániiguin: ”when ideas are linked with real actions, practices become knowledge sources” 2) epistemilogalaččat goappašiid lahkonaŋvugiin lea dutkama siskkobealde (insider) dahkama bokte 3) dutkan ja dan bohtosat leat kollektiivvalaččat dan dihtii go dahkkojit ovttas earáiguin, ja nu šaddá juogaduvvon máhttu. Máhtolašvuolta lea ovttaskas olbmo máhtolašvuolta, ja dat lea su hivvodat ja sáhtta šaddat subjektiiivvalaš ja bealálaš. Danne ferte ovttaskas olmmoš gulahallat earáiguin geain fas leat sin máhtolašvuodát, ja dán gávnnadeamis de šaddá juogaduvvon vásáhus (Nugraha 2020: 17). Mii deattuhat dán barggus dattetge lahkoneami duddjoma vuodul eatge dadi eambo vuojulduva akšuvdnadutkamii.

Geir Tore Holm, gii lea sámi dáiddár, lea iežas artisttalaš ovdánahttinbarggustis sirren dáiddalaš bohtosiid ja barggu refleksuvnna (Holm

2017). Dáiddalaš bargguid čájehii iešgudetge čájáhusain, ja čálus bođii mealgat maŋnelis, dahje nugo son ieš dan buktá ovdan: kritihkalaš čálalaš reflekšuvnnat ”dábálačča birra” ja gulahallan iežainis (Holm 2017: 7). Son viežžá inspirašuvnna dáiddalaš bargui árgabeaidoaimmain, mat govvejit eanet su proseassa go bohtosat mat sus leat min áddejumi mielde. Son čilge sollet árgabeaidoaimmaid eret iežas dáiddalaš jurddašeamis ja addit baicce saji kreatiivavuhtii eará láhkai (Holm 2017: 80). Mii leat maiddái juohkán iežamet duddjoma ovdánahttinbargu sierra čálusin (dát artihkal) ja čájáhusan.

Mii leat deattuhan dán čállosis proseassa mii doalvu ovddos guvlui. Nu mii oaidnit ahte ii geahča dušše (duoji) gárvves bohtosa, muhto buot daid mohkiid mat addet ain odđa áddejumi ja movtta duddjot viidáseappot. Mii oaidnit ahte duddjoma proseassas leat ollu improvisašuvnnat. Improvisašuvnna luondu ovdánahttinbarggus lea deattuhit proseassa dan sadjái go geahččat gárvves barggu (duoji) ja árvvoštallat dan (lea ovdánahttinbargun) (Guttorm 2011: 3–11). Improvisašuvdnii gullá ahte olmmoš ferte dađistaga dahkat mearrádusaid ja fas hilgut daid go lea dahkamin juoidá (gč. Hallam & Ingold 2007: 2–21; Guttorm 2011: 13). Dat ii dattetge mearkkaš dan, ahte dahkki ii dieđe maid áigu. Duddjoma lahknanvuogi sáhtta juohkit dieđuid háhkamii, geahččaladdamiidda, ávnnasteapmái, hábmemii ja dahkamii mas improvisašuvdna dasto manná giehtalagaid doaimmain. Go bargovuogit leat cieggan varrii (dan mearkkašumis ahte rupmaša hálddus leat máhtut ja dieđut), de luohttá dasa ahte barggadettiin sáhtta šaddat spiehkastit álgojurdagiin.

Mii digaštallat jeavddalaččat vásáhusaid birra maid mii ovttas leat vásihan barggadettiin. Keskitalo ja earát gohčodit lahknanvuogi mas gávnnadit háleštit dihto ášši birra, gáfestallanvuohkin (Keskitalo et al. 2021: 67). Gáfestallan lea sámi oktavuodas (ja dieđus maid eará oktavuodain) dehálaš sosiála doaibma, man olis olbmot gávnnadit ja háleštit muhtumin luovos ságaid ja nuppe vuoro dihto ášši birra. Gáfestallan lea metodalaš reaidu, go dieđuid ja jurdagiid galgá juogadit (Keskitalo et al. 2021: 67). Liisa-Rávná Finbog geavaha doahpaga muitaleapmi gulahallanvuohkin, go dutkin lea čohkkemin dieđuid (Finbog 2020: 75–81).

Gulahallan iešalddis lea reaidu, mo oažžut buriid oktavuodaid sihke olbmuiguin, báikkiiguin ja elliiguin. Sihke Keskitalo gázzi ja Finbog deattuhit ahte hálešteapmi ja gulahallan lea dehálaš reaidu, mo eami-álbmotoktavuodas dutkin gávnna olbmuiguin ja mo dutkanjoavku gávnna čuolmmaid čoavdima várás. Gulahallan sáhtá addit bistevaš čovdosiid, mat leat ávkin olbmuide ja birrasiidda, ja dat sáhtá addit dasa lassin buori birgema. Oktasaš prošeavttas nugo dat mii mis lei, lea gulahallan dárbblaš, muhto sáhtá leat maid dárbu eanebuid čatnat hálešteapmái nugo Finbog geažida (Finbog 2020: 75–81). Mii leat AIDA-prošeavttas gulahallan jeavddalaččat Ájtte ja Sámi arkiivva bargiiguin ja oahpásmuvvan sin bargovugiiguin duojáriid arkiivvaid hálddašeamis. Ájtte ja Anára Sámi arkiivva prošeaktabargit ledje várrugasat ja veahážiid mielde gulahalle duojáriiguin, geat ain adde ja addet arkiivvaideaset. Dákkár proseassa sáhtii bistit, go galggai oadjudit, oalgguhit ja duddjot luohhtamuša. Porsanger ja earát evttohit solju symbolan, go galgá geahččat árvvuid ja doaibmabijuid (Porsanger et al. 2021: 143–174). Sii juhket solju siskkit ja olggut rieggái: siskkit riekkis leat vuodđoárvvut (nugo sámevuolta, vuoigŋa, searvevuolta, hutkáivuolta ja sitkatvuolta) ja olggut riekkis fas doaimmat (nugo árvvusatnin, sámáidahttin ja ovddos fievrrideapmi, oassálastin ja juogadeapmi, fámuiduhttin ja friijan dahkan, ráddádallan ja šiehtadallan, birgen ja birgehallas). Daid duojáriid árvvusatnin geat leat addán iežaset arkiivvaid – ja dasa lassin vel várrugasat meannudit dáiguin arkiivvaiguin – lei min oktasaš vuolggasadji olles prošeavttas.

Go mii vulggiimet Sámi arkiivvi, válldiimet dáhpin čuovvut vuolle-gašvuoda prinsihpa. Mii gávnaheimmet ságastallamiid vuodul ahte midjiide lei dehálaš čájehit várrugasvuoda amamet loavkašuhit duojáriid vai mii boahit singuin sáhkalašgaid. Váruheimmet ahte buot maid áicat ja oaidnit, de sárgut dahje čállit daid giedain sierra báhpárii eatge govve dahje máŋge báhpáriid mat leat arkiivvain. Vaikko livččiimet sáhtán geavahit digitála teakstajorgalanprográmma, de soabaimet Sámi arkiivvain ahte eat daga dan, muhto baicce geavahit Sámi arkiivva bargi veahkkín áddet ollásit suomagielat arkiivvateavsttaid. Dáinna várrugasvuodain galledeimmet de maid golbma duojára: Ilmari Laiti, Aune Kuuva ja Matleena Fofonoffa. Sii ledje addán dahje addimin

iežaset arkiivvaid Sámi arkiivii. Go leimmet bohtán sáhkalaš, de jearaimet ahte sáhttitgo govvidit sin luhtte, ja dan oáččuiimet dahkat. Shawn Wilson čállá ahte gulahallan, juogadeapmi ja oktavuodaid huk-sen lea oassi oppalaš eamiálbmotmetodologijjas (2008). Vai dan juksá, de berre guldalit dárkilit sihke dan mii daddjo ja dan mii ii daddjo.

Eará dilálašvuota mas lea gulahallan earáiguin, lei maŋŋil Anára ja feaddáávnasteami. Das juogadeimmet min vásáhusaid iežamet bargoskihpáriiguin sihke Anára mátkkis ja feaddáávnasteamis. Mii bovdiimet iežamet bargoskihpáriid searvat faskut feattáid ja háleštit sihke prošeavtta birra muhto maiddáid guoddevašvuoda birra. Juogadeapmi lea oainnat dán oktavuodas dehálaš oassi (gč. Finbog 2020: 75–81; Keskitalo et al. 2021: 67; Porsanger et al. 2021: 143–174).

Jurddan min duddjongávnadeamis iežamet bargoskihpáriiguin lei ságastallat, maid guoddevašvuota sidjiide mearkkaša. Vaikko mii eat čadahan makkárga čálalaš dahje vuđolaš jearahallama oasseváldiid hárrái, de mii oinniimet das árvvu. Muhtumat sis ledje duodjebargit, muhto eanaš dakkár bargoskihpárat geat barget eará bargguid ásahusas. Sii ledje juolludan iežaset bargoáiggiset ja bohtán minguin čohkkedit faskut feattáid. Áiccaimet ahte muhtumat fasko jiena jávohaga ja ohce faskuma lihkađeami. Earát fas háleštedje ja jearahalle mo buoremusat doallat niibbi, dahje dadjaledje ahte ohpit boatkanii feaddá, dahje iluin čájehedje go ledje nagodan faskut olles feattá botkekeahhtá. Jearahalle maid gos mii leat viežžan feattáid, ja muhtumat illudedje go ožžo diehtit ahte dákkár ávnnas lei nu sadjosis dán guovllus. Gulaskuttaimet oasseváldiin mo sin mielas orui dakkár bargovuohki mas ávnnastettiin gávnnađit háleštit. Maŋggas vásihedje ahte ná sii ohppe sihke feattáid birra ja das, maid mii leat bargamin prošeavttas. Nuba dat lea sihke máhtolašvuoda juogadeapmi, muhto maid dakkár juogadeapmi mas bargoskihpárat bidjet áiggiset faskut veahkkin feattáid.

Mis leat maiddáid leamaš eará juogadanvuogit nugo čájáhusaid doallan, main de geahččit buktet oaiviliiddiset, ja dat fas leat addán ođđa geahčastaga duddjomii (gč. Guvsám artihkkala dán čoakkáldagas).

Govus 1: Gulahallan ja juogadeapmi allaskuvlla bargiiguin. Govven: Gunvor Guttorm.

Barggadettiin mii leat ságastallan ja gulahallan, ja leat oaidnán mo dat movttiidahtta duddjomii ja doarju prošeavtta ovdáneami. Artisttalaš dutkamis ieš proseassa doaibmá doarjjan vai buvttaha bohtosii, mii fas sáhtta leat odđa proseassa álgu.

2.3 Divdna atnin ja gulahallan – sámegielat doahpagat ja guoddevašvuotta

ON lea ásahan guoddevašvuoda mihtuid, mat leat máilmmiviidosas bargoreaidut duššadit geafivuoda ja beassat eret erohusain olbmuid gaskkas ja bissehit dálkkádatrievdamiid ovdal 2030. Leat 17 guoddevaš mihttomeari maida buot riikkat servet (FNs Sambandet). Leat golbma dási maiguin guoddevaš ovdáneapmi bargá: dálkkádat ja biras, ekonomiija, ja sosiála birgen. 12. mihttu ON:a guoddevašvuoda mihtuin lea sakka čadnon ovddasvástideaddji buvttadeapmái ja geavaheapmái (ibid.). Go galgá oažžut guoddevašvuoda dálá ja boahttevaš buolvvaidde, de lea vuordámuš ahte juohke olmmoš rievdata eallinvuogi (ibid.).

Virtanen et al. leat vuohkkasit čilgen ahte dihto servošis guoddevašvuoh- ta máksá návccaid hábmet ja bisuhit birgejumi báikkálaš hivvodagaid hárrái nu, ahte dat nanne sihke olbmuid geat orrot dan guovllus ja birrasa (2020: 78). Guoddevašvuoh- ta geavahuvvo mánggalá- gan oktavuodain. Stuurra servodagas lea sá- gastallan ovdamearkka dihtii ”ruoná sirda- šumi” birra, mas jurdda lea CO₂ -luoitimiid unnideapmi dan muddui, maid luondu gierdá ja mii lea globála beroštupmi. Eamiálbmotoktavuo- das dákkár sirdašupmi oidnojuvvo čuolbman go áddejupmi headušta birgenlágiid eamiálbmotguovlluin. Virtanen gázzi čujuhit ahte báike- gottiid hálddašepmi, buorre eallinkvalitehta ja veadjin ii leat sakka deattuhuvvon guoddevašvuoda digaštallamis (2020: 77). Divdna atnin lea buorre ovdamearka sámi guoddevašvuoda áddejumis. Ávk- kás- tallan hivvodagaiguin lea guoddevašvuoda oktavuodas dávjá deattuhan nationálastáhtaid ávkki iige daid guovlluid ávkki, gos eamiálbmogat orrot (gč. Virtanen et al. 2020; Chiblow 2020). Seammás gulahallan lea doaba, mii guoddevašvuoda geahčastagas gokčá dan maid Virtanen gázzi oidnet hukset oktavuodaid sihke guovlluiguin, olbmuiguin ja elliiguin (2020: 78).

Sámegielas gávdnojit gal ollu sánit ja iešgudetlágan doahpagat mat čilgejit mo láhttet várrogasat nu, ahte ii goarit birrasa, ekonomijja, ii ge sosiála ja kultuvrralaš beliid. Doahpagat divdna atnin, birgen ja gula- hallan čilgejit buorre mealgadii olbmuid áddejumi iešgudet diliin, ja dat fátmastit dán áigge máŋga beali guoddevašvuodas.

Divdna atnin sáhttá duddjoma oktavuodas mearkkašit ahte geavaha ávdnasa dahje biktasa divdna dainna áddejumiin, ahte váldá atnui nap- po ávdnasa ollásit dahje geavaha ovdamearkka dihte biktasa máŋgga vuogi mielde (gč. Guttorm ja Labba 2008, divdna atnit). Arkiivvaid burgedettiin leat oaidnán ahte máŋgga duojáris vuhtto lagas oktavuoh- ta ávdnasiiguin, ja masá gulahallan daiguin, ja dan dihte ferte jurddašit dárkilit mo daid geavaha. Iver Jåks čálii juo 1960-logus, man dehá- laš lea ávnas duddjomis, ja dan jurddašeami son sirdii maid iežas dáiddalaš bargguide (Jåks 1966: 204; Boym 2002: 105–107; Dunfjeld 2002: 66).

Aimo Aikio čállá oahppaávdnasiid geavaheamis ja oaivvilda ahte vátna oahpponeavvuid sáhttá divdna geavahit (2009: 7). Son oaidná ahte vátna áiggis ferte buot hivvodagaid divdna atnit (dahje geavahit), ja dalle maiddá birge ja ceavzá (ibid.). Mii leat ovttá oaivilis ahte divdna atnin -doahpagis lea jurdda ahte ii galgga skievttit, ja erenomážit dalle jus lea vátnivuodas sáhka. Dán áiggi sáhttá dattege maiddá oaidnit ahte vaikko mis lea ávnnasvalljodat, de lea namalassii min ovddasvástáduš jurddašit, mo mii geavahat hivvodagaid mat gávdnojit vai ceavzit boahpteáiggis. Aikio čállá ahte divdna atnin lea birgen- ja ceavzinstrategiija go leat vátnát oahpponeavvut, ja dalle galgá sáhttit daid vátna oahpponeavvuid geavahit mángga oktavuodas ja fáttás nu ahte sámi oahpahus ceavzá boahpteáiggis (2009: 8). Min mielas sáhttá de dadjat ahte galgá divdna atnit daid dieđuid ja máhtuid, mat olbmui leat eatnamiid ja guovlluid hárrái nu ahte mii sáhttit birget maid boahpteáiggis. Dalle mii gudnejahttit olbmuid dieđuid guovllus ja eatnamis.

Birgen lea dehálaš olbmuid eallimis ja dehálaš oassi guoddevašvuodas. Line Kalak ja Bjarne Johansen leaba čállán birgema birra. Sáhka lea mearrasámi bivdimis, ja deaddu lea das mo olbmot galget eallit iežaset guovllus sin iežaset máhtuiguin ja dieđuiguin (Kalak ja Johansen 2020: 19). Birgema sáhttá čatnat oktii árbevirolaš máhtuin mas lea maiddá oktavuodas gaskal olbmuid, birra ja elliid: oaidnu lea holisttalaš (gč. Balto: 2008: 47; Joks 2015: 25–28). Go galgá birget, de ferte heivehaddat ja leat hutká. Holisma máksá dás buot daid beliid, mat nannejit olbmuid oktavuodaid ja vejolašvuodaid ovdánit olmmožin dain guovlluin gos leat.

Seminárain ja arkiivaáicamiin Biret ja Láilá leigga fuobmán ahte jus galgá sáhttit ovdánahttit proseassa, de dan lea dárbu njoahcudit. Dan mii atnit guoddevašvuoda vuodđun. Njoazes olmmoš soaitá sámi oktavuodas áddejuvvot sealggaheapmin: son dušše buđalda iežas barguiguin muhto ii ovdán. Gárasavvon suopmanis *suoibma* mearkkaša seamma go njoahci. Njozet bargan addá vejolašvuoda jurdilit, lávkkiid mielde buđaldit ovdalgo joavdá mearrádussii ja bohtosii. Guoddevašvuoda jurddašeamis lea njoazes eallin (slow life) šaddan dadjanvuoh-

kin (gč. Guvsám artihkkala dán čoakkáldagas). Go hutká, de ferte buđaldit ja ovdánit njozet, ja dalle de šaddá min oaivila mielde ovdun bargoproseassas. Nugraha čujuha Jules Henryi gii lea gohčodan olbmo eallima guovttesuoragin: árvun ja nuppe bealis fas johtun (eaŋgalsgillii *drive*) (Nugraha 2010: 50–51). Árvu lea buot mii addá ilu, movtta, ráhkesvuoda, vuoiŋnasteami, ráfi jna., ja johtu fas vuoittu, dietnasa, ovdáneami jna. Nugraha čujuha ahte johtu lea dán áigásaš servodagas guovddážiis ja árvu lea bázahallan. Njozet ovdáneapmi gulašii árvvuid beallái.

Oassi guoddevašvuoda jurddašeamis ferte čalmmustahttit daid árvvuid mat loktejit njoazes eallima. Gulahallan sáhhtá mearkašit ahte guokte beali leat gaskaneaskka áddehallan. Gulahallan sáhhtá maid leat go olmmoš gulahallá guovlluin, eatnamiin ja elliiguin. Sara Marielle Gaup Beaska lea duddjon luođi maid lea gohčodan *Gulahallat eatnamiin*, ja dát su luohti lea čadnon globála liegganeapmái (Beaska 2022: 2, 30). Gulahallan dán oktavuodas máksá dan, ahte mii min iežamet áiccuiguin ja dieđuiguin fertet vuhtii váldit mo eana veadjá. Dan dahkat go atnit áiggi dasa: njoahcudat áicama vai vásihat.

Ásthildur Jónsdóttir čállá ahte dáiddalaš barggut ja lahkoneamit leat dehálaččat, go galgá fuomášuhttit min sajadaga máilmmis ja min láhttema dálkkádatrivdamis (2019: 97). Son oaivvilda ahte servodagas lea dárbu váldit ovttaskas ovddasvástádusa. Dasa lassin son oaidná ahte dáidda sáhhtá leat reaidun cuiggodit ja váikkuhit dan, mo eastadit muhtun muddui dálkkádatrivdama (*ibid.*). Mii čuoovvulat su jurddašeami dás ja oaidnit ahte dat, maid ovttaskas olbmo ja servoša dásis bargá, ferte leat nu fámolaš ahte dat váikkuha viidáseappot globála dásis, nugo maiddái Sára Marielle Gaup Beaska geažida.

Min áddejumi mielde sáhhtá maid atnit divdna ja gulahallat eatnamiin. Geahččat dan vel lagabut go ávnnastat feattáid. Daid ávnnasteami dagaimet geasset 2021 ja geavahat daid iešguđet láhkái min duddjomis. Feattát gáibidit ahte justa bargá gulul, nu ahte fidne daid eatnamis muhto seammás ferte leat johtu, jus galgá ovddos guvlui nugo Nugraha čilge (2010: 50–51). Njoazes eallin – min áddejumi mielde

– ii mearkkaš dan, ahte olmmoš ii oainne árvvu das ahte ferte muhtun áigge maiddái doamáhallat, erenoamážit jus ii háliit duššadit ávdnasiid muhto atnit daid divdna nugo feattáid. Go olmmoš galgá bargat ovttas eatnamiin, de ferte čohkket dan maid dárbbáša dalle go eana lea dasa muttát. Mis lei buohkain dat áddejupmi ahte jus feattáid áigut moge geavahit, de lea geassi dat áigi goas daid ferte viežžat. Ii ábut duvdit barggu mañjelii čakčii dahje dálvá. Ferte maid vuoruhit faskut feattáid varasin, ovdalگو bárku njammása gitta. Nu atná árvvus buot dieduid ja máhtuid ja geavaha daid divdna.

3 Duojáriid arkiivvat, duojárat ja ávnnasteapmi

Giddageasi 2021 plánegođiimet vuolgít Sámi arkiivii Anárii. Ovddalgihtii leimmet juo geahččan ruovttusiidduin, makkár duojáriid arkiivvat gávdnojit Sámi arkiivvas. Mii leimmet ovddalgihtii šiehtadan Sámi arkiivvain ahte mii rahpasit geahččat daid duojáriid arkiivvaid maid juo sáhttit, ja šiehtadalaimet ahte galledat golbma duojára: namalassii Matleena Fofonoffa, Mihku-Ilmára ja Aune Kuuva.

Ovdalگو vulggiimet Anárii, de mii ovttasráđiid árvvoštalaimet bohtosiid, maid sihke Biret ja Láilá leigga dan rádjai áican arkiivvain, ja dan mo soai visuálalaččat čájeheigga daid. Biret lei iežas iskanbargguin oaidnán ahte áddii buorebut duojáriid jurddašemi go geahčai sin čállosiid, sin breavastallamiid olbmuiguin geat lea oastán/oaidnán duojára dujiid, ja erenoamážit lei merken dan Svea Lánta duodjearkiivvas (Lánta, Svea arkiv). Mañnil go Biret lei galledan arkiivvaid (Ájtte ja Árran), de son lei geahččaladdagohtán stovllaiguin gođđit gákteggássiid. Dán beroštumi lei maid ožžon go háliidii loktet ovddeš gákkesgođđinmáhtu, mii lea gávdnon julevsámeguovllus gosa son ieš gullá. Go ieš ávnnastišgođii, de oinnii ahte ávnnasteamis nugo duddjomisge, lea iežas ritma mii dahká ahte gieđat ja olles rumaš lea mielde ávdnasa hábmemis (gč Guvsám artihkkala dán čoakkáldagas).

Duddjomis lea árbediehtu vuodđun, ja dan sáhttá gaskkustit ovddos guvlu. Dieinna lágiin sáhttá duodji ja duddjon leat buorre ovdamearkan, mo olbmot leat bargan guoddevašvuodain vaikko sii eai soaitán

jurddašit ahte leat ovdánahttán dan. Ii buot duodji leat dán áigge anolaš, jus anolašvuoda jurddaša ahte lea dárbblaš vai birge beaivválaš eallimis, muhto birgen sáhtta baicce mearkkašit ahte duddjon addá movtta, ilu ja buorre veadjima, ja eará árvvuid. Láilá didii ahte vaikko son ii hálddaš bihtánsámi gákteárbevieru, de sus muđui lea árbevirolaš máhttu nu ahte sáhtii leat láidesteaddjin nuorra niidii Piai. Láidesteamis galggai gávdnat árbečehpiid bihtánsámi gáktegoarrumis, nu ahte Pia sáhtii dovdat ahte gávdná ruovttoluotta iežas ruohttasiidda. Pia lea sogalaš Lydiai (Unnes), geas lea duodjediehtu ja máhttu bihtánsámi guovllus ja gii lea juogadan iežas dieđuid su maŋisboahttiide. Dál Pia sáhtii oažžut oasi Lydia dieđuin iežas fulkkiid bokte. Láilá háliidii gudnejahtit Lydia dan ovddas iežas installašuvnnain. Jearaldat lei dušše mo dan galggai oažžut áigái.

Oppalačcat go geahččá hábmema/designa, de deattuhuvvo ahte hábmejeaddji buvttada odđasa. Nugraha oaidná ahte go hábme odđasa, de ferte šiehtadallat maŋggain beliin proseassas, ja dasa lassin ferte maiddá geahččat hábmema ovtas guoddevaš ovdánemiin (Nugraha 2010: 48). Olbmui leat iešguđetlágan visuálalaš ja kultuvrralaš vásáhusat gávnahit mo galget birget. Sápmelaš duojár soaitá oaidnit meahci eará láhkái davvin go máddin, go eana lea earálágan ja duddjonvásáhusat leat čatnasan dasa.

Jeremy Williams oaidná ahte galgá lasihit daid buriid ekologalaš luottaid maid hábmen fállá dan sadjái go geahpedit heajos luottaid, juolge-sajiid. Son oaivvilda ahte jus duođai hábme dávviriid mat leat buorit birrasii, de mii geavahat daid eanet, ja go daid geavahat, de lea buorre birrasii muhto maiddá doarju ekonomalaš ja sosiálalaš guoddevašvuoda (Williams 2015: 416). Jeremy Williams oaivvilda ahte boahtteáiggi hábmejeaddjit (designerat) fertejit diehtit ieža gosa háliidit, jus galget sáhttit jođihit earáid dan guvlui. Dainna son oaivvilda ahte go hábme boahtteáiggis, de dahká dan nu ahte olbmot buorebut loktet eananjorbadasas. Mii dulkot dan nu ahte olbmot dahket mearrádusaid mat gulahallet birrasiin. Son oaidná ahte go hábme, de jorggiha industriija servodatparadigmas odđa sirkulerenvuogádahkii mas luohu lea inspirašuvdnan (Williams 2021). Nugo dás áddet su, de ii leat čoavddus

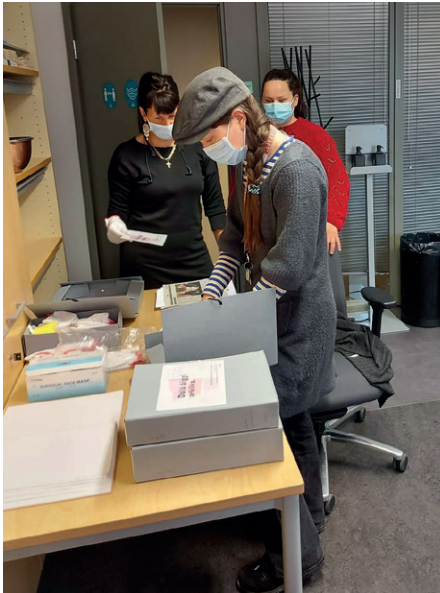
unnidit dávvirbuvttadeami, muhto jurddašit ”geahtus gehttui” dainna oaiviliin ahte dan, maid geavaha buvttadeamis, lea vejolaš jurddašit buvttadangeardduheapmin. Geahtus gehttui -jurddašeamis oaidnit ahte sáhtta maid čatnat árvvuid, man dihtii mii duddjot ja man divdna mii atnit dieđuid mat ain gávdnojit olbmui. Dáinna lágiin diehtu ja čehppodat man árbečeahppi lea čohkken, gaskkustuvvo ovddos guvlui. Geahtus gehttui -sisdoallu lea justa dat, ahte máhtolašvuodát sirdašuvvet vaikko leat áibbas eará hámis go árbevirolaš duojis. Láilá ovdamearkka dihte ii lean ohcamin dieđuid vai beassá goarrut bihtánsámi gávtti, muhto vai sáhtta Lydia gudnejahttit su installašuvnnain.

Mii eat diehtán, sáhttago mátki Anárii hásttuhit min odđa láhkai jurddašit duddjoma ovdáneami hárrái. Mii dáhtuimet rabas mielain geahččat ja lahkoniit sihke arkiivvaid ja gávnnadeami duojáriiguin. Go rabas mielain lahkoneimmet galledeami, de vásiheimmet ahte lea vejolaš buorebut áddet dan maid oaidnit, ja nu čatnat dáid vásáhusaid dasa, mo dat addet midjiide stuorát ja čiekŋalit áddejumi iežamet duddjonovdáneamis.

3.1 Vásáhusat Sámi arkiivva galledeamis

Sámi arkiiva lei bures ráhkkanan váldit min vuostá, ja mii leimmet dušše muhtun arkiivvaid välljen geahččat. Sihke Láilá ja Biret háliideigga oahpásmuvvat duojáriidda geaid galggaimet galledit, namalassii Ilmari Laiti (Mihku-Ilmára arkiiva) ja Aune Kuuva (Aune Kuuva arkiiva). Gulahallan duojáriiguin sáhtii bistit ja ovdamearkka dihte mii eat sáhtán vuos álggos geahččat Matleena Fofonoffa arkiivva, go son ii lean dalle vel buktán iežas arkiivva Sámi arkiivii muhto sus gal lei addinproseassa jođus.

Mis lei nappo vejolašvuolta gávnnadit Matleena Fofonoffain. Matleena lei vuordimin min iežas dálu olggobealde, ja manaimet das johgáddái. Hálešheimmet ilmmiid dábiid nu ahte bođiimet sáhkalašgaid. Muitaleimmet geat mii leat, maid mii bargat ja leatgo ovdal fitnan guovllus. Geahčadišgođiimet Matleena govaid, ja son de beasai muitališgoahtit iežas duodjeeallimis birra. Son lea nuortalaš duojár. Go son nuorabun

Govus 2: Sámi arkiivvas ohcamin dieđuid. Govven: Gunvor Guttorm.

álggii duddjot, de searvvai bargomárkankurssaide, ja juo álggu rájes son háliidii oahppat nuortalaš duodjeárbevieru. Guldalettiineamet, ja geahčadettiineamet su govaid čielggai ahte son lea hui diđolaččat čatnan iežas duddjoma nuortalaš gullevašvuhtii, sihke eatnamii ja luhtui. Son geavaha earet eará guolečuomaid, guoledávttiid, feattáid ja ulluid ávnnasin, dasa lassin lasttaid ja šattuid go báidná láiggiid ja čuomaid, ja dáin ávdnasiin de duddjo buktagiid main leat nuortalaš dovdomearkkat.

Galledeimmet maid arkiivvaaddi guoktá, Mihku-Ilmára (Ilmari Laiti) ja Aune Kuuva. Sudno guossái čuvvo maiddá mielbargit Sámi arkiivvas. Láilá lei beroštuvvan erenoamážit Aune bargguin. Láilá lei oaidnán su arkiivvas beliid maid birra háliidii lagabut gullat Aunes, ja nu šattai lunddolaš ahte Láilá beasai erenoamážit Aunein sáhkalgaid. Mii čohkkedeimmet háleštit ilmiiid dábiid maiddá sudnuin, ovdalgo lunddolaččat juohkáseimmet gulahallat Aunein ja Ilmáriin.

Mis eai lean gárvves jearaldagat maid áigguimet gažadit sudnos, muhto eanet diktit sudno mearridit maid háliideaba muitalit. Mii leimmet amas olbmot boahtán sudno dálui, ruoktot: eat moktege háliidan láhttet dego diehtoviežžit muhto baicce sudno eavttuid mielde gulahallat.

Dadistaga go bođiimet sáhkalašgaid, de beasaimet gullat ovdamearkka dihte dan, mo Aune lea máinnastan iežas vávváid bokte ja mo lea ”ealáskahtán” vávváid oassin su guovlluide, eatnamiidda ja gomuvuh-tii (Kuuva, Aune arkiiva). Aune lahkona muitalanmáilmmi vávváiguin maid lea duddjon, ja lea addán juohke vávvái iežas luonddu. Son de bidjá vávváid Anára guovllu mehčiide iešguđetlágan doaimmaide. Mii beasaimet oaidnit arkiivvas govaid, mo vávvát leat muorjemeahcis dahje duhkoraddamin geđggiid gaskkas. Govaid geahčadettiin geahčči ieš sáhtta hukset iežas muitalusa mii ja mo geavvá. Aune govat čájehit anáraš sámi kultuvrra ja birra gaskavuoda (Sámi arkiiva 2022).

3.2 Njozet ávnnasteapmi

Manadettiin ruoktot Anáris oinniimet ođđa mihttomeari feaddáávnnasteamis. Leimmet ožžon ođđa áddejumi min oktasaš feaddáberoštumis. Mii burgit eatnama ja ohcat ruohttasiid, mat leat eatnama vuolde ja mat leat dehálaččat soagi šaddamii. Min feaddámátkkis vujjiimet moadde miilla olggobeallái Guovdageainnu ja ozaimet sáttoguolbana. Sáttoguolbba gosa bisáneimmet, lei biilaluotta guoras. Mis ledje čoarvemohkit ja eará guohkkanreaiddut fárus, ja fuomášeimmet ahte dat duodai ledje veahkkeneavvut suorpmaid lassin. Suorpmaiguin golddiimet sáddo, ja easkka go suorpmat ledje guorrageahtán feattá, de sáhttiimet várrogasat gaikut feattáid oidnosii veahkkeneavvuiguin. Mii muittiimet dan, maid Matleena lei muitalan ahte son váldá beahceruohttasiid iežas guovllu vuovddis, ja mishan fas lea áibbas earálágan guovlu. Sáhka lea guovtti goabbatlágan eatnamis: šattolaš beahcevuovddis gos leat valjis dakŋasat, ja sáttomiellis gos soahkemuorat leat vielte-ravddas. Fuomášat gaikkodettiin ahte nuppi guovllus soitet leat feattát eanagierragis, ja nuppi guovllus feattát leat fas čiekŋaleappos. Dattege goappašiid guovlluin lea vejolaš fidnet daid.

Feaddágaikun lea áddjás bargu. Suorpmat fertejit soabadit dainna: jus menddo garrasit gaiku, de botke feattá. Gaikumii ferte leat maid astu. Mii buohkat dovddaimet ahte mii fertiimet leat nu gierdavaččat go guoraimet ovttá feattá: dat sáhtii mannat hui čiekŋalassii dahje leat áibbas sáttogierragis, ja gieđat fertejedje diktit feattá rávvet guđe guvlui

galggai čuovvut ja gierdavaččat gaikut nu ahte fidne guhkebuš feattá. Njoazes buđaldeapmi lei nappo dárbblaš, jus galggai sáhttit fidnet ávdnasiid.

Govus 3: Feattáid viežžamin. Govven: Gunvor Guttorm.

Nu joatkašuvvá feattáiguin meannudeapmi ovddos guvlui, go galgá bárkkuid eret váldit. Ferte gulul njaldit dahje faskut amas botket, ja go čuolbmadišgoahdá, de galget maid leat litna giedat. Go leat dakkár giedat, de mearkkaša dat maidái asttu váldit vuhtii feattá iešvuodaid.

4 Digaštallan

Mii ákkastallat ahte práksisiid mat leat čadnon divdna atnimii, birgemii ja gulahallamii, sáhtta oaidnit guoddevašvuoda geahččanguovllus. Biret ja Láilá leaba iežaska vásáhusaiguin ja daiguin reflekšuvnnaiguin maid leaba ožžon duojáriid arkiivvain, oaidnán ahte duojárat leat deattuhan iežaset lagasvuoda sihke ávdnasiid ja sin iežaset duddjoma hárrái, ja nu lea ge beroštahti loktet dan ovdan guoddevašvuoda perspektiivvas.

Guoddevaš hábmen vuolgá hábmejeaddji oaivvis nugo Jeremy Williams čállá (2020: 414–426). Dainna son oaivvilda ahte guoddevašvuolta čohkiida ávdnasiid válljemis, energija atnimis dahje geavaheamis, kultuvrralaš beliin ja das, makkár oktavuolta mis lea min birrasiiguin. (ibid.: 415–416). Mii leat geahččan mo ovttaskas duojár duste ja bargá guoddevaš ovdánemiin dahje guoddevaš duddjomiin.

Matleena Fofonoffa duddjonvásáhusain lea vejolaš oaidnit guoddevašvuolta oppa máŋgga dásis. Son lea nuortalaš ja mitalii ahte 1980-logus ledje ollu bargomárkandoaibmabijut Suoma Sámis. Bargomárkandoaibmabijuiguin main lei sierra doaibma sámi guovlluin (Saamelaisaluen kurssikeskus), galge oažžut bargguhis olbmuide barggu, ja kurssaid váccedettiin de ožžo maid beaiveruđa. Seija Risten Somby čállá iežas pro gradu -dutkosisttis ahte dát kurssat ledje rávisolbmuid ja bargo-eallima várás (Somby 2003: 72). Somby čujuha maid jearahallamii maid čađaha Mihku-Ilmáriin, ja mitala ahte maiddái mánát serve muhtumin váhnemiiguin dáid kurssaide (ibid.). Kurssat ledje dienge dáfus heivehuvvon boaittoealbáikkiid ássiide, ja guoddevašvuolta oktavuodas lea sosiálalaš birgenláhki dehálaš. Maiddái Matleena namuhii ahte válddii muhtumin mánáid fárrui. Dáid kurssaid sáhtá min dulkojumi mielde geahččat nu, ahte dás galge olbmot fitnet skuvlejumi vai birgejit ja cevzet guovllus.

Mihku-Ilmára arkiiva duodašta, ahte maiddái sápmelaččat serve dán doibmii, ja Ilmár šattaige ieš guovddášolmmožin bargat duodjeskuvlejumiin. Duodjekurssat mat johtáhuvvojedje ja maidda maid Matleena searvvai, adde sutnje vejolašvuolta oahppat fidnu mainna de sáhtii iežas ealihit boahhteáiggis. Matleena mitalii ahte son jođánit beroštišgođii oahppat nuortalaš duodjeárbevieruid, ja diđolaččat válljii oahppat duddjot ovdamearkka dihte guolečuomaiguin. Son lei gullan ahte nuortalaččat lávejedje geavahit guolečuomaid ávnnasin, ja Matleena oinnii ahte sin guovllus ledje guolit, maid sii juo muđui ge bivde ja main sáhtii váldit čuomaid. Son oahpai dikšut guolečuomaid ja maiddái guoli čielgedávttiid, main fas dahká bearraliid. Earet birgema dás sáhtá oaidnit buori ovdamearkka maid das, mo sosiálalaš guoddevašvuolta

ovdána. Matleena háhká ruovttoluotta máhtu ja joatká dainna, mii lea leamaš ge nuortalaš duodjeárbevierus. Dan son dahká sihke ealáhussan ja nannen dihte dihto guovllu duddjonvuogi. Matleenas lei vuoddojurdda nuortalaš duojs ja fuolla das. Go son searvvai mielde maid oahpuide, de dat čájeha duddjoma árvvusatnima: son sihke juogada dan earáiguin ja ieš ge ovdánahtta dan. Iešalddis kurssatge – mii jurddašat – leat nannen gullelašvuoda guvlui ja jovkui ja nanosmahtán nuortalaš joavkku. Dás sáhtta oaidnit ahte guđe láhkai oahpahasášiid galgá hálldašit, vai dat leat guoddevaččat ja heivejit sierra guovlluide. Guovlu lea sihke eana man alde vázzit, biras, meahcci ja fas olbmot geat doppe leat ovttas.

Feaddáduddjon lea leamaš guhká duddjonvuohkin Sámis, muhto eai leat nu beare galle duojára, geat leat jogo ruovttus, kurssain dahje skuvllas oahppan dan. Dan dihte lea duddjonproseassa ávnnasteami rájes mángii amas, ja soaitá maid baldehahtti go bargguin ádjána. Gulletgo feaddáduddjomii dušše moadde duddjonvuogi main feattáiguin sáhtta ávkkástallat, eat ge šat ollege oainne eará ođđa geavahanvugiid? Go mii faskkuimet feattáid allaskuvllas ovttas bargoskihpáriiguin, de oasseváldit čohkkájedje, fasko feattáid ja háleštedje. Feattát čatne min oktii ja mii ságastalaimet daid birra. Deaivvadeamis feattáid faskuma loahpalaš mihttomearrin ii lean gárvet duoji, muhto doaibmat reaidun man bokte johtáhat ságastallama eatnama, árbevieruid ja guoddevášvuoda birra. Boddu hutkamis, barggildit soames eará árgabeaivválaš doaimma, nappo dan sollen nugo Geir Tore Holm čállá (gč. 2017). Liikká dat lea seammás dárbbaslaš hutkamii.

Láilá lea iežas duddjomis čalmmustahtán feattáid anu, vaikko geavaha daid áibbas eará láhkai. Son lea geavahan feattáid metaforalaččat čanusin olbmuid gaskii, čanusin eatnamii go bargagođii iežas dujiin *Lydia árbeguoddi*. Láilá ieš ii galgan goarrut bihtánsámegávtti, muhto *Lydia árbeguoddi* lei su vástáduš ja boáduš ovttasbarggus Piain. Láilá lea duddjon njealjeoasat installašuvnna ja filmma. Maŋŋil go Láilá lei oahpásmuvvan Aune Kuuva arkiivvain ja oaidnán su vávváid ja buot daid mitalusaid mat čatnasit vávváide, guvlui ja eatnamii, de son oinnii ja fuobmái ođđa vuogi mo bargat viidáseappot installašuvnnain. Kuuva

Govus 4: Láilá Susanna Kuhmunena installašuvdna Lydia árbeguoddi. Govven: Gunvor Guttorm.

lea duddjon vávváid ja ealáskahtán daid. Son bidjá daid meahccái ja eatnamii, ja addá de olbmuide liibba ráhkadit mitalusa. Láilá ii duddjo vávváid, muhto Kuuva lahkonanvuohki boktala su hutkat *Lydia árbeguoddi*. Son goarru vilges biktasa mii sulastahtá bihtánsámi gávtti, ja gárvvoha bivttasgeahččalanvávvá dáinna biktasiin. Ozas vuolga feaddábárggeš mii manná olggiid badjel láhtái. Dan sadjái go latnjadit dahje faskut bárkku, de diktá dan njammásit feaddái, ja nu oazžu gasit bárggeža. Bárggeš ovddasta min máttuid geain lea leamaš árbemáhttu ja -diehtu. Dát máhttu ja diehtu de gaskkustuvvo nuppi bulvii, ja árbeguoddi soaitá dovdat ovddasvástádusa dan hárrái. Dainna lágiin sáhtá dadjat ahte Láillá bargu deattuha sihke sosiálalaš ja kultuvrralaš guoddevašvuoda.

5 Loahpaheapmi

AIDA-prošeavtta ulbmil lei nagodit rievdadit ovttasbargi ásaheavvaid vuogi mo oaidnit persovnnalaš arkiivvaid maid duojárat leat skenken, ja nu de sámáidahttit ja eamiálbmogahttit daid. Min ulbmil dáinna artihkkaliin lei váldit ovdan dan maid leat ovttas bargan: deaddu lea leamaš digaštallamis dáid proseassaid birra. Prošeaktaplánas mii lea viiddis ja man leimmet hábmen juo ovdalgo álggiimet prošeavttain, sáhtá lohkat makkár doaimmaid ja mihtuid leat bidjan iešguđege áigodahkii.

Artisttalaš bargovuohki mas ferte heivehaddat, gulahallat, geahččaladdat ja ohpit gulahallat, lea dahkan vejolažžan dulkot viidábut arkiivvaid ja dan vuodul duddjot ođđa duodjemitalusaid. Mii leat välljen deattuhit duddjomis guoddevašvuoda doahpaga ja bargat dan siskkobealde sihke ovttas ja oktagassan. Mii oinniimet go hálešteimmet ja gulahalaimet gaskaneamet – ja singuin geaiguin leat ovttas bargan – ahte guoddevašvuoda digaštallan lea ovttaskas olbmo dásis dárbbášlaš.

AIDA prošeakta rahpá didolašvuoda viidáseappot guoddevašvuoda ovdáneapmái mii fas galggašii boahpteáiggis johttáhit min jurddašit, mo duddjoma ovdánahtá nu ahte dainna birge, mo atná divdna dieđu ja máhtu, ja mo gulahallá olbmuiguin ja birrasiin.

Gáldut

- Aikio, Aimo 2009: Oahpponeavvo- ja oahppoplánaohpahuš Sámi allaskuvllas. *Sámi dieđalaš áigečála 1-2/2009*. <https://site.uit.no/aigecala/wp-content/uploads/sites/8/2014/08/SDA-1-2-2009-aikio.pdf>. S. 7–24.
- Beaska, Sara Marielle Gaup 2022, 12.08: *Gulahallat Eatnamiin* [Video]. You Tube. <https://www.youtube.com/watch?v=VzBmDpDAskQ>
- Boym, Per Bjarne 2002: Den lille seiden – en fordoblet minoritet – Eilertsen, Bjarne & Storm, Dikka & Olaussen, Hege & Jernsletten, Nils & Nettet, Sigmung (doaimm.), Ofelaš Iver Jáks. Tromsø: Ravnetrykk. S 104.–.109.
- Chiblow, Susan (2020). An Indigenous Research Methodology That Employs Anishinaabek Elders, Language Speakers and Woman’s Knowledge for Sustainable Water Governance, *Water* 2020, 12, 3058. DOI:10.3390/w12113058 <https://www.researchgate.net/publication/346522741>
- Dunfjeld, Maja 2002: Sárgu ja duojár, Tegner og kunsthåndverker – Eilertsen, Bjarne & Storm, Dikka & Olaussen, Hege & Jernsletten, Nils & Nettet, Sigmung (doaimm.), *Ofelaš Iver Jáks*. Tromsø: Ravnetrykk. S. 66–74.
- Hannula, M., Suoranta, J. & Vaden, T 2005: *Artistic Research: Theories, Methods, and Practices*. Helsinki and Gothenburg: Cosmoprint.
- Finbog, Liisa-Rávná 2020: It speaks to you Making kin of people, duodji and stories in Sámi museums. *Dissertation for the degree P.H.D.* Oslo: University of Oslo.
- FN-Sambandet 2022: Fns bærekraftsmål <https://www.fn.no/om-fn/fns-baerekraftsmaal> (19.08.2022)
- FN-Sambandet 2022: Fns bærekraftsmål <https://www.fn.no/om-fn/fns-baerekraftsmaal/ansvarlig-forbruk-og-produksjon> (19.08.2022)
- Guttorm, Gunvor & Labba, Solveig 2008: *Ávdnasis duodjin Dipmaduodjesánit*. Guovdageaidnu: DAT.
- Guttorm, Gunvor 2011: Hutkáivuotta, improvisašuvdna ja innovašuvdna kultuvrralaš ovdanbuktimis. *Sámi dieđalaš áigečála 1/2011*. <https://site.uit.no/aigecala/wp-content/uploads/sites/8/2012/12/2011-guttorm.pdf>
- Guttorm, Gunvor 2012: Sámi duodjemetodologijat *Dieđut 3/2004*. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla. S. 35–48
- Guvsám, Berit Kristine Andersen 2022: Duodje ja slow-lihtudis. *Dieđut 1/2022*. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla. s 102–119.
- Hallam, Elisabeth – Ingold Tim 2007: Creativity and Cultural Improvisation: An Introduction. – Elisabeth Hallam – Tim Ingold (doaimm.), *Creativity and Cultural Improvisation* s. 1–22. Oxford – New York: Berg.
- Hannula, M., Suoranta, J., Vaden, T 2005: *Artistic Research: Theories, Methods, and Practices*. Helsinki and Gothenburg: Cosmoprint.

- Holm, Geir Tore 2017: Poetikk for estetikk i endring- Kritisk refleksjon. *Program for kunstnerisk utviklingsarbeid*. Oslo: Kunsthøgskolen i Oslo.
- Jónsdóttir, Ásthildur 2019: Changes: Icelandic Artists select on Climate Changes - Maria Huhmarniemi. Timo Jokela & Tuija Hautala-Hirvioja (doaimm.): *Arctic Art in the Time of Change*. Rovaniemi: University of Lapland.
- Jannok-Nutti, Ylva 2009: Sámi árbevirolaš matematihka diehtu ja máhttu – Akšuvdnadutkamis sámeskuvllas. *1-2-2009*. Guovdageaidnu–Romsa: Sámi allaskuvla/Tromsø Universiteitta. S. 106–119. <https://site.uit.no/aigecala/ylva-jannok-nutti/>
- Joks, Solveig 2015: ”Laksen trenger ro” Tilnærming til tradisjonelle kunnskaper gjennom praksiser, begreper og fortellinger fra Sirbmá-området. *Avhandling levert for graden Philosophiae Doctor*. Tromsø: UIT Norges arktiske universitet.
- Jåks, Iver 1966: Tenk på náp’pi. Samesløydens formgiving – *Samesløjð Norrbotten. Norrbottens läns hembygdsförenings Årsbok 1967*. Luleå: I-Tryck. S. 201–206.
- Kalak, Line ja Johansen Bjarne 2020: *Tradisjonell kunnskap og forvaltning av sjølaksefisket*. Diedut 1/2020. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.
- Keskitalo, Pigga & Rasmussen Torkel & Rahko-Ravanti, Rauna & Äärelä-Vihreälä, Rauni 2021: Gáfestallan Talks of the Indigenous Research Paradigm in Sámi Research. - Pirjo Kristiina Virtanen, Pigga Keskitalo and Torjer Olsen (Eds). , *Indigenous Research Methodologies in Sámi and Global Context*. Leiden/Boston: Brill Sense.
- Nugraha, Adi 2012: *Transforming Tradition - A Method for Maintaining Tradition in A Craft and Design Context*. Helsinki: Aalto University, School of Arts, Design and Architecture.
- Ráddehus. No 2018: Ovtastuvvan našuvnnaid julggaštus eamiálbmotvuoigatvuodaid birra. <https://www.regjeringen.no/se/Fattat/algoalbmot-ja-unnitlogut/urfolkryddemappe/ovttastuvvan-nauvnnaid-julgगतus-eamialb/id629670/> (27.05.2021)
- Porsanger, Jelena & Seurujärvi-Kari, Irja & Nystad Ragnhild Lydia 2021: ”Shared Remembering” as a Relational Indigenous Method in Conceptualization of Sámi Women’s Leadership . - Pirjo Kristiina Virtanen, Pigga Keskitalo and Torjer Olsen (Eds). *Indigenous Research Methodologies in Sámi and Global Context*. Leiden/ Boston: Brill Sense. 144–175.
- Sámi dáiddaguovddáš, j.h. *Divdna atnit ávdnasiid*. <https://samidaiddaguovddas.no/sa/divdna-atnit-avdnasiid/> (24.05.2022)
- Somby, Seija Risten 2003: Beaivnieidda duodji Duodjeárbevieru kultuvrralaš mearkkašumit ja enkultuvrašuvdna golmma sohka buolvva áigge Gáregasnjárgga ja Kárášjoga guovllus 1900-logus. *Sámegiela ja -kultuvra pro gradu -dutkamus*. Oulu: Giellagas instituhtta.
- Virtanen, P.K, Siragusa L. & Guttorm H. (2020). Introduction: toward more inclusive definitions of sustainability: *Current Opinion in Environmental Sustainability* 43,

77–82. <https://doi.org/10.1016/j.cosust.2020.04.003> <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877343520300300?via%3Dihub>

Williams, Jeremy 2021: Designer en bedre verden. www.kristiania.no/kunnskap-kristiania/2021/04 (12.10.2021).

Wilson, Shawn 2008: *Research is ceremony: Indigenous research methods*. Winnipeg: Fernwood.

Wilson, S/Breen, A.V./Dupre, L 2019: *Research and Reconciliation: Unsettling ways of Knowing through Indigenous Relationships*. Toronto: Canadian Scholars.

Wilson, Shawn 2008: *Research is ceremony: Indigenous research methods*. Winnipeg: Fernwood.

Arkiivvat

Mihku-Ilmára arkiiva, Sámi arkiiva. Suoma Riikkaarkiiva. Anár. Suopma (SA/KA).

Aune Kuuva arkiiva. Sámi arkiiva. Suoma Riikkaarkiiva

Labba, Solveig arkiv. Ája bibliotek och arkiv, Ájtte Svenskt fjäll och samemuseum.

Sámi arkiiva. (j.h). *Duojárarkiv*. <https://kansallisarkisto.fi/aida/sv/duojar-arkiv/efternamn-k/kuuva-aune-arkiv> (07.09.2022)

Länta, Svea arkiv. Ája bibliotek och arkiv, Ájtte Svenskt fjäll och samemuseum.

Abstract

When the AIDA II project started in February 2020, the goal of the Sámi Allaskuvla as a project partner was to carry out and facilitate research on the private archive donations of duojárns and artists to Ájtte museum in Jokkmokk, Sweden and the Sámi Archive in Inari, Finland, to thereby interpret the archives by producing new visual stories. In June 2021, we made a last visit to the Sámi Archive in Inari, Finland, where we familiarized ourselves with some of the duojárns' archives and at the same time met with some of the duojárns-in person. In this article we use the trip and the harvesting of root-weaving materials as a foundation to explain our part, and how this part gave a meaning to the future understanding of the archives.

We discuss the importance of the multifold parts of the duodji process, not only the finished duodji product, and this, we argue, constitutes *duddjonvuđot ovdánahttinbargu* ("artistic research"). To understand duodji, you need to understand its context, and be able to communicate, listen, experiment, but also improvise. We want to highlight how these perspectives have made it possible to understand archives in a new way, and to create new duodji.

Through the study of the duojárns' archives, we found that they want to pass on duodji to future generations in a sustainable way. North Sámi has several words that explain how you can act in a sustainable way, such as: *birgen*, *gullahallan* and *divda atnit*. We see that thoughts on sustainability are present in the duojárns' archives, even though they might not express it in a more articulated way, but we understand it through the duojárns' expression of the importance of nature, their surroundings and how they are connected culturally. Each individual duojár works with sustainability in their own unique way through their artistic activities.

Keywords: sustainable resource usage, sustainability, duodji archives, the collection of source materials, duodji processes

Abstrakta

Dán artihkkala tiebmán le gábddásav ja gahperassáv gádet, daj duojij vuodos ja arvusmahttemis ma li Svea Lánta vuorkán, Ájtte musean, guhti l akta vaddijs.

Dán artihkkalin árvvalattav praktihkalasj gádemav ja gáktu dat muv vájkkut duodjárin. Vájkkut gus ábnasmuossádibme ietjam duodjepro-sessa vuojnojt ja miellaguottojt? Máhtá gus dav oassen Slow-Living-lihtudisán (juolot-viessot-lihtudisán) gáhttjot?

Muv barggamvuohke lij guoradallat duodjevuorkájt ma AIDA-pros-jæktaj lidjin vattedum, ja aj guoradallat Árran julevsáme guovdátja magasijnan. Praktihkalasj-estetihkalasj ávddánahttembarggon lav aj tekstijllaábnasijt gádam. Dán artihkkalin ájgov árvustallat jus Slow-lihtudisáv ja duodjuhimev máhtá buohtastahttet, ja aj árvojt majt bukti. AIDA-vuorká oassálasste duodjára ávddánbukti árvov iesj ábnasijt dahkat, ja dát árvvo l ábnasij oahpásmuvvam. Oahpásmuvvamin la aj ábnasij loajtot guoradallat, rubbmelattjat ábnasij oahpásmuvvat, ja diehtet mij buorre duodjeábnas la. Praktihkalasj átsádallama gá ábnna-sijt gárvet ja gá ábnasij barggá, vaddá aj dádjadusáv kvalitiehta hárráj.

Slow-lihtudisá ájggomus ij la dárbulasj suojmma buvtadit, valla ienebut tjalmostahttet bájkálasj buvtadimev. Gá ulmusj ábnasijis majt iesj le duodjuhimev gárru, de aj buorebut sjaddá oatsodit dav mav la buvtadam. Dat vaddá stuoráp árvov buvtadibmáj gá dássju iesj dan ábnasij. Lulu buktagin le ienep árvvo ja dáv mælggadappov adná. Dat la aj ájnas guoddelis árvvon ja árvvon Slow-lihtudisán.

Tjávdaþágo: Guoddelisvuohtha, gádem, Slow-lihtudis, flow, doajmma, gábddás, gahperáesses

Duodje ja slow-lihtudis

1 Álggo

AIDA-prosjækta (Arctic Indigenous Design Archives) álgij jagen 2017, ájggomusájn vuododittjat sajev duodjáríjda allasisá vuorkájt ásadittjat. Prosjevta vuostasj oasse lij oajvveulmmen duodjevuorkájt ásadit. Dat la ájn dájman. Akta ulmme prosjevtan la tjoahkkit árbedábálasj diedoijt ma vuorkájn gávnnuji, ja aj átsádit gáktu máhtta diedoijt ávddánbuktet. (AIDA – Arctic Indigenous Design Archives). AIDA-prosjevta nubbe oasse álgij jagen 2020. Ájggomussan lij duodjevuorkájt dahkat oassá-lassten, ja aj gáktu dájtt vuorkájt adnet ja háldadit sámij vuojnoj milta.

1.1 Ássje, gatjálvisá ja vuoge

Artihkkalin ájgov duojev ja slow-livingav (juolot viessomav) guoradallat praktihkalasj-estetihkalasj ávddánahttemprosjevtajn empirijjan, AIDA duodjevuorkájs arvusmahtedum.

Dán artihkkala tiebmán la gábddásav ja gahperassáv gádet, daj duojjij vuodos ja arvusmahttemis ma li Svea Lánta vuorkán, Ájtte musean, guhti l akta vaddijs.

Muv gatjálvis la gáktu ábnasgádem muv vájkkut duodjáriin, gá vuododav guoradallamav avta AIDA-vuorkás ja Árran julevsáme guovdátja magasijnas. Tekstijlabuvtadimen de lahkannaddá ábnas duodjáríj allasis, gá iesj oassálasstá prosessan; lájgev välljit, gádemav ásadit ja gádet ja dat barggo mij dav tjuovvu. Sjaddá gus muossádibme ábnasis muv vuojnoijt ja árvov duodjuhimes vájkkudit? Máhtta gus dáv aj árvustallat oassen slow-living-lihtudisás?

Muv barggovuohke lij juogeduvvam guovte oassáj. Vuostak guoradalliv AIDA duodjevuorkájt Jáhkámáhken ja Anárin, ja aj duojijt Árran julevsáme guovdatja magasijnan. Mañjela barggiva praktikkalasj-estetihkalasj ávddánahttembargojn. Dat lij gádo ábnasijt guoradallat gápptáj ja gahperij. Mán lav guoradallam moattelágásj lájgijt ja gádemvuogijt, ja gáktu la ábnasijn barggat buvtadime mañjela.

Sáme allaskávlán la nuorttasámegiella barggogiellan, valla dán prosjevtan lav aj dættodam duojev julevsáme guovlos. Iesj lav ham duodjár gænna li ruohsa julevsáme guovlos. Danen lav rahtjam aj julevsáme duodje moallánagáj ja árbbedábij oassen ietjam bargon diedalasj viehkediddjen. AIDA-prosjækta aj dættot jut diedalasj viehkediddje Sáme allaskávlán galggi duodjebuvtadimijn barggat. Dat galggá vuodon ávddánahttemin æládusáv ja aj liehket oassen Sáme allaskávlá átsádim- ja ávddánahttemdájmas dán prosjevtan. Duodden AIDA-prosjevtan duodjevuorkáj barggat, de la aj oassálasstet diedalasj viehkediddjen aktisasj dájmaida AIDA-prosjevtan.

1.2 Vuorkáj ja sjuggelis prosessaj guoradallama

Diedalasj viehkediddjen lav duola degu guoradallam muhtem vuorkájt ma li vatteduvvam vuorkádávverin. Oasse bargos la vuorkájt adnegoahitet. Guossidam lav AIDA vuorkájt Ájtte duottar- ja sámemusean Jáhkámáhken, ja Sámi Arkiivan, Anárin. Dan guoradallamin lav aj guossidam Árran julevsáme guovdatja magasijnan. Dan birra tjáláv ienebuv dán artihkkalin. Báhtusa dás dájmajs duodjevuorkájn aj almoduvvá artihkkalin majt Gunvor Guttorm, Laila Susanna Kuhmunen ja Berit Kristine Andersen Guvsám lip aktisattjat tjállám dán almodusán. Oassálasstám lav aj guokti vuosádusájn, oassen AIDA-prosjevtan, gánná diededimijt ábnasij hárráj oadtjum lav, ja dát vas árvvalimijt báktá. Duodden oassálasstiv AIDA loahppavuosádusán Gárasjágán ragátmánon 2022.

Sjuggelis prosessa li ulmuttjij allasis lahka. Gá duodjuha de ulmusj iesj le degu oassen prosessas. Gá duodjuhav de anáv ietjam máhtudagáv ja tjehpudagáv duodjuhahttijn, valla aj oaggiv dav mav lav dahkam.

Maja Dunfjeld (2006: 17–19) tjállá suv tjálalasj bargon *Tjaalehtjimmie: form og innhold i sørsamisk ornamentikk*, átsádallamij birra gá duoje li birrusin. Sån gávådallá dav ávddadimmáhtudahkan (gehtja aj Dunfjeld, 2022: 164–174).

Ávddadimmáhtudahka boahdá dábdudak átsádallamis. Gá duoje li birrusin, oadtju visuálalasj átsádallamav, estetihkalasj dádjadusáv ja dádjadusáv gáktu duodjebuktaga tjalmmaj dábdduji vuohkasin, ja vaddá aj dádjadusáv duoje adnuj ja dan árvvuj. Dán artihkkalin lav dættodam árvov mav duodjeprosæssaj biedjap. Ietjam bargojn dat vuojnnu ábnasij buvtadimen. Sidáv dánna adnet majt Dunfjeld tjállá ávddadimmáhtudagá birra, valla iv la bárep tsieggadittjat. Vuojnáv gal avtalágásjuodav suv árvustallamijs slow-living-lihtudissaj. Dav gæhttjalav lahkanit dán artihkkalin. Átsádallama gá iesj buvtadav duojijt ja anáv duojijt la ájnas máhtudahka duodjuhibmáj. Gá duodjebuktagav anáv oadtjov taktijlalasj átsádallamav. Buojkulvissan la dat gáktu gáppte rubmahij hiehpá, gáktu la labudit dajna, jali gáktu gukse giedan dábddu jali gáktu la dassta juhkat. Daj átsádallamij birra tjállá Guttorm (2001:45–48) suv doktorgrádabargon *Duoji bálgat – en studie i duodji*. Goappátjagá verbálalasj ja dájmalasj máhtudagá libá ájnasa gá gaskos duodjeárbbedábij. Suv mielas la duoje adnem aj máhtudahka, ja aj gæhttjam gáktu duoje dagáduvvi. Dunfjeld (2006:17–19) aj gávådahtá dáv máhtudagáv ávddadime máhtudahkan. Ábnasiedo ja teknihkalasj diedo li árbbedábálasj máhtudagá ma li buolvas buolvaj gaskostuvvam. Prosæssa duodjeábnasijt gárvedit la dábdos, ja nav aj sjaddá kvalítiehtta dábdos. Ábnasijt háldadit ja teknihkajt buktet la ájnas jus buorre ja tjabos duodje galggá sjaddat. Sjuggelis duodjeprosessa li aj praktihkalasj bargo ma rávkki tjalmostimev, ja dasi aj ietjastis oasev biedjá. Duodjár áttjut ásiht aktan hiebatjit, ja buktet estetihkalasj ávddånbuktemav. (Guttorm, 2001; Dunfjeld, 2006).

Dán vuodon lav tjadádam ávddánahttemprosjevtav gádemín ábnasijt julevsáme gahperij ja gápptáj. Oasse gá guoradalliv tekstijlla duodjeábnasijt, lij mannulahka Árran julevsáme guovdátij, gálgádismánon 2020, sijá magasijnajt guoradalátjit. Ájgguv guoradallat gáktu gápte

lidjin vajádum, ja aj gæhttjat jus gávnnujin duoje iesjgâdedum ábnna-sijs.

2 Duodje ja slow-lihtudis

Jagen 1986 Carlo Petrini vuosstálastij McDonalds resturáŋa ásadi-mev Roman. Dassta álgij *slow-food*-lihtudis ja dat sjattaj vuodon slow-living-lihtudissaj, mij tjalmostahtta guoddelisvuodav, bájkálasj luohkojt ja bájkálasj buvtadimev. Slow-lihtudisán li buktaga buvtedum vieledusájn ulmuttija, birrusija ja luonnduj. (Slow Food Sápmi, j.d.). Dát la vuosstebielle dasi majt dálásj biebbmo- ja mávttáindustriijan vuojnná. Slow-lihtudis dálá stuorra oasev bæjvvásasj iellemis loavdá, ja la suorgudam buojkulvissan moallánagáŋda slow fashion, slow cities ja, slow books. Mán iv la gehtjadalátjit divna suorgijt slow-lihtudisán, valla ájgov dárkkelappot átsádit suorgijt Sámen. Indigenous Terra Madre la værmádahka vuododum globálasaj Terra Madres mij vuododuváj jagen 1989. *Terra Madre* -værmádahka ávdet biologicalásj valjesvuodav, birásgáhttimav ja vieledusáv bájkkásasj kultuvraja ja biebbmobuvtadimdábijda (Terra Madre, j.d.).

2.1 Juolot viessot

Juolot viessot (Slow-living) la moallánahka mij muv vuojnon la ábbálasj gá guoddelisvuodav ájádallap. Sámen la Slow-living dájmalattjat aneduvvam gá sáme biebmov li sjamodam. Slow Food Sápmi vuododuváj jagen 2009 ja barggá aktisattjat buojkulvissan Indigenous Terra Madrejn. Sáme árvo, duola degu biebmajt luonnduj hiebadum láhkáj buvtadit, ja aj holistalasj ájádusvuogijn, la visjávnnán Slow Food Sápmijn. Sijá visjávnnán aj dættoduvvá gasskavuohta ulmuttija, juhtusij ja luondo gaskan, ja aj birrasis vuogas láhkáj ressursajt ávkkat ja stávtjurit luondo vattáldagájt ja dárbojt. Ájádusá Slow Food Sápmijn la járggálit ájggedábijt váj ienebut bájkálatattjat ájádallá (Slow Food Sápmi). Duodjuhibme I doajmmá mav álkkeláhkáj máhtta slow-livingaj guoskadehttet, buojkulvissan gá sasnij barggá. Slow Food Sápmi berus duola degu boahtsus biebmov gárvedit. Jus joarkká slow-ájádusáv duodjuhibmáj, de gulluji boahtsus sassne, suona, gábmasa ja buojdde

holistalasj ájádussaj, mav Slow Food Sápmi aj dættot. Duodjuhime baktu árvo aj báhti sáme sebrudahkaj. Buojkulvissan buktá gasskavuodav ulmuttijda, kultuvralasj tjadnusij, sæbrástallambájkij ja aj iehpe-materiálasj máhtudagáj gaskustallamav. Dat la slow-lihtudisá njuol-gadusáj milta álles væráldin. Dat aj ávddánbuvteduvvá vuorkáj baktu ma li AIDA-prosjæktaj vatteduvvam. Munji slow-living-moallánahka muhtem mærráj gábtjtjá gáktu mán gábddásij bargav. Ienemus oasse duojes buvtáduvvá bájkálatjtat, luondo ábnasijs, bájkkásasj luohkojs, ja aj guoddelis perspektijvaj. Duodjárij la bargo kvalitehtta ájnas, ja duodjebuktaja galggi guhkev bissot, tjabu buolvas buolvvaj.

”Slow”-moallánahka gávvit ij nav jáhtelijt ja valludagás barggat. Valla Slow-living ij la huoman dábmama dagi liehket jali nuolet barggat, valla farra riekta moahttaj bargadit.

Sámen li moadda bágo ma gábtjtji gáktu máhttá ádjánit. Buojkulvisát ”astot”-báhko mav adná duola degu ”astot barggat”. Dat gábtjtjá gá juolos ádjána juojnak bargojn. Gávnnuji aj ietjá bágo ma e njuolgga gábtjtji ájgev gállát, valla maj sisano gábtjtji diedalasjuodajn barggat. Buojkulvis la ”tjáppagijt”-báhko. Dat gávvi gá tjáppa láhkáj jali várrogisát doajmmá. Buojkulvisát máhttá javllat ”válttse tjáppagit” mij gábtjtjá várrogisát vádtset, liehket gáhtsemin ja dábddát gási váttseidijn juolgij duolmo. Buojkulvissan aj máhttá bágov *tjáppagit* adnet duola degu ”tjáppagit hiervvit”, mij la tjáppa láhkáj hiervvit. Moallánagan la dádjadus gáktu juojnak barggá váj tjábbe sjaddá, valla le aj ájggegállámaspækta, danen gá galggá dajna ádjánit (Kintel, 2012). Dájt moallánagájt aj máhtáv ietjam duodjebarggij avtastahttet, gá diedulattjat bargadav ja astos duojij dájmadav.

2.2 Siettosvuohta ja jáhto (Flow)

Gádemprosessan sjaddá sieddo. Rytma sjaddá gá duolmanijt duolmmu, ja aj muorrajienajs gádemstávlás. Dat muv dábdudij bádjij gá Svea Lánta vuorkán lidjiv láhkámin. Svea Lánta subtsastij avtan artihkkalin gánná lij oassálasstám, gá dadnehárpov li bádnemin, de vierttij gierdisvuohta ja sieddo liehket. Uddni l nav gáhttjo. Sán sávadij dav siettov

ja ráfev muossádit mij la duodjuhimen (Länta, Svea vuorkán). Lars Pirak aj tjállá sietto ja ráfe birra gá duojij barggá:

”Le ármmo sáme duodjár liehket. Ulmutjin la assto ussjolittjat ja ájádálátjit divna værállda gássjelisvuodajt. Sáme duodjár ij la báddum masjijnnakultuvra dábmara rádamoares. Giedaj bargadijn álu sjatto ávov ietjajnis dábddá. Dat ábbá vájmmuj siettov buktá.”
(Pirak, 1966: 79–80)

Barggo ulmme ij la dássju buktagijn állit, valla doajmmá ietjanis la aj ulmmen. Dav máhtta aktidit flow-oahppaj mav Mihaly Csikszentmihalyi buvtij 90-lågon. Flow-oahppa gábtjtjå vidjuriijt gá ulmusj dájmajn ja duhtadus mij la danna rihtjá. Flow (jåhto) sjaddá gá stávttja l bargo ja bargo tjehpudagá gaskan. Ulmusj ájgev ja bájkev láchppá, ja muossát jádov dájman. Ulmme ij sjatta dássju állit bargojn, valla barggo iesj la aj ulmmen. Gullá aj sissnjálasj arvusmahttemav (Sveen, 2020). Jus galggá jádov ámastit, viertti ábnnasijt ja tekniikkajt snivva dábdát. Marte Sørebo Gulliksen javllá muorragirjadusán duodjára álu dábdði fábmogis sissnjelis tjalmostimev ja ábnnasijn aktijvuodav. Sån tjielggi dav aktisasj barggon ulmutja ja ábnnasa gaskan (Gulliksen, 2020: 1). Dán artihkkalin ájgov flow-moallánagáv ja slow-living-moallánagáv aktidit ábnasdábdduj ja dábdudahkaj gá buvtadav ábnnasav, ja aj gá ábnnasijn loajttot ja aktisattjat barggá, nav gåktu Gulliksen tjállá (Gulliksen, 2020).

3 Ietjá duodjáriij sjuggelis prosessa

Gåktu ávdutjis lav nammadam de lav guossidam Ájtte duottar- ja sámemusean Jáhkámåhken, Sámi Arkiivan Anárin ja Árran julevsáme guovdatjin Ájluovtan. Ájtte musea ja Sámi Arkiiva libá goappátja aktidam AIDA-prosjæktaj, ja duodjáriij vuorkájt vuosstáj válldám. Árran julevsáme guovdásj ij la oassálasstam AIDA-prosjæktaj, valla muv guossidibme sijá magasijnan lij ájnas prosessaj.

3.1 AIDA-vuorká Ájtte musean, Jáhkámáhkken

Mån guossidiv Ájtte museav árra tjavtjan 2020. Esski lijiv bargoj die-dalasj assistænntan álggám. Dat lij Covid-19-pandemijja ájggeávdan. Dalloj rájij rastá hiebaj bessat muhtem biejev Jáhkámáhkken mannat. Galggiv aj maŋŋela mannat, valla ráje guhkev buodon bissun.

Ájtte musean gehtjadiv vuorkájt ma dallutjij lidjin duodjárijis ja dájd-dárijs vuododuvvam AIDA-prosjevtan, ja aj sijá dávverijt. Ávdás vuorkáv rahpiv, láhkiv juohkka ájnegis duodjára sjehtadusáv, váj diehtiv gáktu vuorkáv adnet. Dábddát sjehtadusáv Ájtte ja duodjára gaskan lij gájbbádussan jus vuorkájt galgaj guoradallat. Dat la aj oasse prosjevta ulmen. Danen iv ájgo njuolgga mujttalit avtak materiálav vuorkájn, valla ájgov tjállet arvusmahttemav materiálajs.

Vuorká lidjin moattebelaga, ja muhtemijn ienep gå iehtjádijn. Gå danna lidjiv, lidjin vuorká sierra lanján lása duogen, ja vuogádagáj milta vuorkkiduvvamin. Vuorkájn gávniv avijssabeskustagájt, poassta-kártájt, skáviyt ja duodjegávájt. Gávnujin aj ábnasgæhttjaladdama. Tjællárin oattjojma gehtjadit duodjedávverijt ma lidjin vatteduvvam ja ma soames vuorkkáj gullujin. Biejviyt Ájten háhppidiv gehtjadallat muhtem vuorkájt.

Akta dajs vuorkájs majt háhppidiv guoradallat lij Svea Lánta vuorkká. Máhttá javllat divna vuorkájt majt guoradalliv gávviji sæmmi árvov árbbedábálasj duodjáj ja ábnasgárvedibmáj. Muv dádjadus divna vuorkájs la berustibme duojev bisodit ja joarkket, ja aj måråstibme gå duoje ietjanis árvvo ij agev la iehtjádijs árvvon anedum. Árvvediv aj duodjára ájádusájt gå ábnasijt lidjin tjoahkkimin.

Huoman sjattaj Svea Lánta vuorkká vuodon ietjam praktihkalasj-estehtalasj ávdánahttembarggij AIDA-prosjevtan. Svea Lánta I Tjiehtelis (Kittelfjäll), ja árru Jáhkámáhkken berrahijn. Sunji I duodje æládussan læhkám 1960-jagijis. Sån la ietjas duojij oassálasstám moattet vuosádusán. Daddnim la sunji sierramáhtudahkan. Sån bargat árbbedábálasj duojij oarjjelsáme guovlos, ja Árjepluove ja Jáhkámáhk-kebájkas (AIDA – Arctic Indigenous Design Archives).

Suv vuorkán gávniv duola degu avijssaartihkkaliht gánná lij oassálasstám. Avtan artihkkalin giehtoj buoremus kvalitehtta sjaddá gá ábnasijht iesj buvtat. Danna tjalmastahtij aj ábnasdieđov ja dieđov ábnasijht kvalitehta birra. Iesj ábnasijht buvtadit vaddá lahkavuodav, ja vuodot aj váksjomav moatte ásiđa prosessan. (Lánta, Svea vuorkká).

3.2 Sámi arkiiva Anárin

Divna AIDA-juohkuis Sáme allaskávlán guossidiv Sámi Arkiivav Anárin, biehtsemánon 2021. Sámi Arkiiva Anárin la aj vuododam oassen AIDA-prosjáktaj, duodjáriht vuorkáht Suoman. Mij lip dán almodusán aktisattjat tjállám artihkkalav guossidime birra, ja iehtjama ájádusáht ja átsádallamij birra. Danna lip aj guoradallam duojev guodelispektijvaj.

Mij lijma aj guossidime Sámi Arkiivan. Danna vuojnniv duodjáriht vuorká ávddánbukhtin sidodav ja jádedimfámov bisodit ja joarkket duohtij árbbedábijht. Vuojnedahtte vuorkáht li avtatrajáht bisodim, ávddánahttem ja joarkkem árbbedábálasht dieđoht. Buohtkulvissan lij Ilmari Laitia vuorkán muhtem ábnasa suv duodjeáhpáđusvirges Sámi oahpáđusguovddášin Anárin, ja aj iehtjas duodjebargos. (Ilmari Laitia vuorkká). Ámastiv aj tjehtjalap dáđjádusáht guodelisá moallánahtás Ánara mahtela. Guodelisvuohhta sjattaj áhtnas iehtjam prosássadábđuht, gá aktiduváht slow-living-moallánahtájht, mav máht dán artihkkalin árvvalattav.

3.3 Árran julevsáme guovdásht

Árbbedábálasht duohten áhtnas gáhtkka buoremus láhtkáj ávkástallá. Danen lij akta ulmmen iesj gahperassáht ja gábdásav gádet, gáhtkka buoremusáht ámastit áhtnasis. Máht manht Divtasvuodnaht gáhtgáhtismánon 2020, guoradaláhtit julevsáme guovlo oabme gáhtij vadjusijht ja ábnasijht. Danna guossidiv Árrana magasijnav. Ulmmen lij guoradallat gáhtu gáhtte lidhtin vajádum, ja gáhtttat jus ihtkap muhtem gáhtte lij goarodum iesjgáhtedum áhtnasis. Dán bále dáhtvera vaddin iehtep arvusmahttemav gá dav maht AIDA-vuorkáht átsádalliv. Ihtkap dat lij nav gá da lidhtin

ienebut avtastahtedum allasim ja ietjam guovlluj. Dát arvusmahttem ij la sávadis sæmmi láhkáj dahkat ja goarrot sæmmi lágásj dávverijt, valla farra dávverij ávdđánbuktemvuohke ja hiervvima friddjavuohta, váni enustallamis árbbedábálasj vuogijt.

Dat sjattaj duodastibmen daj diedojda majt ávdđála lidjiv ámastam gáptij vadjusa birra mijá guovllon. Dat oatsodij gádemá prosessav, gá vuosedij ienep ávkkimvuogijt ábnasij. Muhtem hervasa aj arvusmahttelisá lidjin. Gullujin gus da sierra ájgegávdđaj jali ájggedáhpáj? Gehtjadallat gáktu li vadjam ja makkir friddjavuohta l hervajn, la ietjanis árvvo, valla dat aj gájbbet ienep diedojt dávverij birra. Le aj rasjes vidjura árbbedábe ja ádástuhttema gaskan. Juska gápte lidjin hiebadum ájggedábij milta duola degu rubmahij hiebadahhtemsávve, hiebadum sase ja oalggeguottá, huoman vuojnuj makkár guovlluj gullujin.

4 Ietjam sjuggelis barggo

Muv duodjemasterprosjækta l vuodon ietjam gádemberustibmáj. Oadtjuv áhkkorávggam tjálasj bargov láhkát, mav sán tjálij gá duodje-fágav lágáj. Buojkulvissan tjálij vádasgádemá birra. (Kaja Andersen, 1987. Ij la almodum). Árvvediv dat lij ájnas diehto ietjam guovlos ja njunjágahtij muv ienebut dan birra áhtsát.

4.1 Ábnasijt guoradallamin

Seija Risten Somby (2012: 95–98) ja Mary Ann Hansen (2012: 1–3) tjálleba goappátja tekstijlaj rubmaha vuoksjuj birra. Tekstijla li rubmahij lahkusa, lijkev duohtti, ja aktidi rubmahav birrusijda.

Muv prosæssaj dána lidjin moadda dimensjávnná. Akta lij bargov gárvvidit. Danna mán ávdep átsádallamijt gádemij adniv vuodon, ja aj átsádallamijt gáktu tekstijlla rubmahij gullu. Iesj ábnasijt buvtadit aj vaddá lahkavuodav, gá dábdđá prosessav oases oassáj. Gádem la prosæssa gánná ábnasav bargadijn duohtadallá ja giehtadallá. Dat la rubmelasj prosæssa. Dat la taktijlajlasj prosæssa gánná tjalmij ja rubmahijn prosessa lahka bohtá.

Gádemprosessan ábnasa vuohke ruvva ietjájduvvá: Lájges suohppo-
mij gádemstávlláj, gádegoahthemij ja vas struktuvrraj mij dassta sjaddá.
Gádem vas ietjájduvvá gá gádemstávlás luojttá ja dibddá hárhojt
ságnát, ja aj gá duohppi. Munji dat málsudibme dábddu vehik oavddos.
Sæmmi láhkáj dábddu gá sasnev dilkov: Áttjak naveldum sassne mav
bárkkotjáhtjáj biejav ja mañemusát dibmadav. Ábnas viesso ietjas lách-
káj madi gárveduvvá, ja sæmmi bále ulmusj ábnasijn degu aktisattjat
barggá.

Dálásj ájgij gábdásin sadjihis oasste ábnasa aneduvvi. Nav la guhkev
árrum. Gápptebuvtadimen vierthi ábnas buoremus láhkáj ávkkiduvvat.
Ájnas diehto l gáktu ábnas doajmmá, ja gáktu ávkástallat váj ij ilá álov
gálá. Muv prosjevta ulmme lij gádet ábnasav massta dáhkki goarrot.
Dán bále lav dássju oasstolájgev adnám, ja iv la tjiegnodam iesj lájgev
bádnat. Valla átsádiv gásstá oasstolájgge boahtám lij, ja jus guoddelis
láchkaj lij buvtaduvvam. Danen lij vuostasj gádem lájges mij lij Nuort-
tarijkan buvtadum. Adniv sosiálalasj medijájt gá galggiv áhtsát makkár
lájge doajmme. Ságastalliv aj gádemásadusáj ja lájggeoassásij. Vuostasj
gæhttalimlájge lidjin slájas massta Vuonan dábalasj gilldegárvo gá-
deduvvi. Da lidjin avtahárpuk lájge majt adniv tjuodtjamin ja viebden.

Lájgge lij tjárgát bánedum, bajudis
sjattaj vuorddámusás tjáregabbo.

Gáppte vuojn rubmahin dábddu. Sasiñ ja mielgan sjaddá gáppte
rubmaha lahka. Dát vuoset ij la dássju visuálalasj ja dájmalasj
arvusmahttem ájnas gá ábnasijt gáda, valla aj taktijlalasj dábddu
ábnasís gá la állim buvtadit.

Gávva 1: Gæhttalimbarggo gádedum
Rauma gádemlájges 9/1, Gávva: Berit
Kristine Andersen Guvsám.

4.2 Gahperasses ja gábddás

Gå ábnnasav gahperij gádet álggiv, de juo diehtiv makkár kvalitehtav sihtiv, ávdep átsádallamijs gahpergoarromijn ja adnemijn. Gahper viertti goarodum tjáhkerit gádedum ábnnasiv, mij aj la skiddá ja stuoves. Viertti hábme bissot stuoves juska l diesnjardagá. Dálásj ájgij álu adni oasstevádasav jali ruvdav mav stuovodahtta ávdás goarrogáhtá. Gå galggiv buorre ábnnasav gávnnat, gáláj ájgge gæhttaladdat. Sihtiv bajusj galgaj sjaluk ja ij vuojga doarsos. Munji li ájnas adnet lájgijt majs álgov dábddiv, ja ma lidjin Nuorttarijkajn buvtadum. Vuostasj bále sjattaj buorre kvalítiehtta, valla dat hasodij muv ájádusájt buorre ábnnasiv, gå bajusj sjattaj hálvva doarsos.

← ← *Gávva 2:*
Gahperasses. Gávva:
Berit Kristine Andersen
Guvsám.

← *Gávva 3:* Gahpera
vuosádušan Jáhkámáhken,
moarmesmánon 2021.
Gávva: Berit Kristine
Andersen Guvsám.

Átsádalliv aj diedojt bådnevuoigijs, ja makkár oasse hullohárpo sáradisás la buoremus gå ábnnasav galga duohppit. Gå iesj gáda ábnnasav de ámas aj lahkavuodav ábnnasij. Juohkka gádedum viebde vuolen la rubbmelasj dahko. Mary-Ann Hansen (2012, 1–2) tjállá guládallama birra rubmaha ja ábnnasa gaskan:

”Duohtadime baktu oadtjop átsádallamijt majt ep máhte teorehtalattjat ámastit. Dá átsádallama li vuodon gå rubbmelattjat galggá

vuododit taktijlalasj átsádallamijt, majs manjela, gá sæmmi lágásj taktijlajt iejvvi, ámas dábdov duohta dagá. (Hansen 2012: 23).

Muv taktijlalasj átsádallama gáptev adnemis li vuodon gá merustav mij munji la buorre gábddás. Munji lij ájnas gá galggiv gádet, jut sjattaj vuogas adnet ja vuogas gá labut, valla aj estehtalattjat buorre. Gá vuostak lidjiv gahperassájn barggam, mierrediv ietjá lággetjerdav guoradallat jus buorebut dájmaj gábdásgádemij. Lájgge li kárridumtjerdas (guhka ja oanes sáradisá aktan), ja ij lim vuojga tjárggát bándum. Kárridum lággen li oanep sáradisá, ja dahkkár lággge duogguj buorebut. Gádiv kyperim-teknijkajn, ja hárho biedjadin vuogas láhkáj.

Gávva 4: Gæhttjalimgádem Røros lippa hullolájges., vuosádušan Jáhkámáhken, moarmesmánon 2021. Gávva: Berit Kristine Andersen Guvsám.

Gávva 5: Gábddás vuosádušan Jáhkámáhken, moarmesmánon 2021. Gávva: Berit Kristine Andersen Guvsám.

Gá muv gádemgæhttjalime lidjin duohppidum, vuojnniv da doajmmi gábddásin. Gádemá gábdudagáv ja suohppudagá guhkudagáv sulástalliv moattet faktávrajn vuodon. Gatjálvis li adnet 130 cm gábdudagáv jali 160 cm gábdudagáv gádemræjdon. Gábddep gádemræjdon massá ienebuv gá agev la 50 cm giehtjen mav ij besa gádet. Gábddep gádemræjddo gájbbet ienep rubbmelasj labudimev ja ienep rubbmelasj gierddamav.

Gietsep gádemræjdduj viertti guhkep várppa, gánná lájgge ienebut sjádnju. Mån mierrediv gádet 130 cm gábdudagájn. Suohppudagá guhkudagá sulástallamin lij vuodon man álov lájgge sjádnju gádemá guhkudagán ja gábdádagán, ja gáktu divna ásiht máhtá biejadallat. Gehtjadallamgádemá lidjin vuodon divna sulástallamijda.

Gádemav ásadit la guhkes barggo, ja esski gá gádegoahá vuojnná jus gárvedime ajtu doajmmi. Jus buoragit doajmmi, dábdáv friddjavuodav gá tjáhkkiidav gádatjit. Mierrediv ”gássatjalmij” gádemá struktuvrran. Gá dav struktuvrav galggá, viertti gádemstávláv vissa vuoge milta tsággát, ja aj tjadnat hávválsáppij duolmunijda vissa vuoge milta. Makkár gárggádis la duolmmomin, mierret struktuvrav gássatjalmelágátjin, ja jus ietjá gárggádis la duolmmomin, sjaddá ietjá ávdđánbuktem. Ábnasgádemín la danen ájnas dárkkelit barggat. Tjáppagit gádet la ájnas, valla gárvedibme aj gájbbet tjalmostahttemav.

Gádedahttin máhtá hækkat láhkámav láhppet jus ij dárkkelit barga. Muhttijn ittjiv ájtsa ietjá hábme lij sjaddam, ávdás máttij lidjiv slivvim. Vuosádusrahpamin Árjepluoven bádj akta tsuojggidus muv gábdásij: ”Dála lij unnán boasstot mannam”. Muv mielas dat la oasse prosesas, ja ienni gá rahtat ja ádásis gádet, dibddiv nav. Hullolijnen gánná li bájnnerájdo, ihkap sihtá rahtat, valla gábdásij munji gulluj ienep friddjavuohta. Vuojnniv máhttelisvuodav ieridisáv struktuvrraj biedjat, ja mierrediv ádásis ájadallat ja joarkket gádemav dajna struktuvrajn váj alma hábmeboarka sjattaj, ja gærddásij mañjela.

Gunvor Guttorm (2011: 11–14) tjállá árbbedábálasj duojen la improviserim ja sjuggelisvuohta ájnas. Improviserim duodjebargon dáhpáduvvá bargadijn, juska ij mañjela vuojne gárves buktagin. Gá gárvet ábnasij ja dábalattjat duodjuj, adná ulmev gáktu gárves buktak galggá sjaddat, ja nav barggá gáktu la oahppam. Gádemín huoman máhtti ieridisá boahet ábnasgiehtadimen, buojkulvissan man tjavgga sjnjisskomijn goalkot. De hættu improviserit jus sávadum báhtus galggá sjaddat.

5 Ájádusá ja tjoahkkájgæsos

Tekstijllagádemín li guhkes árbbedábe Sámen, sierraláhkáj merraguovlojn. Dat la aj allasim árbbedáhe. Svea Lánta tjielggij avijssaartihkkalin vuorkán, ábnasij lahkavuodav ja kvalítiehta dábddiv. Dat muv dán prosjæktaj arvusmahtij. Prosjevtav máhtá moatte láhkáj oassen adnet slow-living-lihtudisán. Dat vájkkut dádjadusáv juolot tekstijlajt buvtadit, ja vaddá aj dádjadusáv gáktu daj barggá guoddelis láhkáj. Da li aj árvvon slow-living-lihtudisán.

Slow-living-lihtudisá ájggomusán ij la dárbulasj buvtadibme galggá nuolet mannat. Valla farra la bájkálasj buvtadibme mij tjalmostuvvá. Juo lav bækkodam munji l ájnas adnet lájgij maj álgo l dábdos ja nav lahka buvtadum gá máhttelis. Buojkulvissan vaddá hullo merinosávtsajs sjalugap ja tjáppep kvalítiehtav. Hullo nuortarijkalasj sávtsajs li ienemusát tjáregabbo gá hullo merinolájges mij ienemusát bohtá Australias ja New-Zelandas. Danen lij munji árvvedahte ij la máhttelis oadtjot állu sæmme sjalukvuodav mij la dálásj oastedum ruvdan ja vadasin. Dábálattjat gáda vadasav lájgijs ma li bånedum guovte guovlluj, váj galggá buorre láhkáj duohppiduvvat. Lájgij majt mån adniv lidjin bånedum sæmme guovlluj. Máhttelis dat aj la vájkkudam báhtusij. Bargadahttij lav aj ájádallam man mærráj áskulasj prosæssaj galggiv liehket. Máhttet lidjiv iesj lájgev bådnet, bájnnet ja de gádet, valla dán prosjevtan tjalmostahttiv gádemprosessav ja állimbargov. Huoman sjattaj tekstijlajda ietjá sisadno ja ádástahtedum árvvo munji gá iesj lidjiv gádam. Dálásj ájgij li ábnasa gáptijda ja gahperijda álkke gávnnat. Valla gá gárru iesjdagádum ábnasij, sjaddá buorebut oat-sodit majt la dahkam. Iesjdagádum ábnas alet buvtadusá árvov. Ienep árvvon adná ja adná guhkep ájgev. Dav máhtá aktidit guoddelisvuohtaj ja slow-living-lihtodissaj.

AIDA-arkijvajn aj poasstakártá ja girje duodjárj gaskan ja duodjárj ja oasstij gaskan gávnnujin. Da vuosedi gasskavuodav mij sjaddá ietjá ulmutjij gá duojjn barggá. Dat aj duodjárj duoddeárvvon sjaddá, gá vuojná ulmusj adná dav mav la dahkam, ja átsádallá gasskavuodav mij la sjaddam. Tjabu Slow Food Sapiamj ja slow-living-lihtodissaj la ulmutjij lahkavuohtha ja buvtadime duodjebarggo ájnas, ja akta ulmme

I tjabos bájkálasj sebrudagá. Nav máhtta avtastahttet Slow-lihtudisáv duodjuhibmáj, árvvo háhkuhimev vaddá sebrudahkaj ja kultuvralasj guoddelisvuodav.

Gå duodjára AIDA-arkijvajn ávddånbukti árvov iesj ábnnasijt gárvedit, de dát guosská aj ábnnasijt dåbdddåt. Dat aj ávddånbuktá ábnnasijt álgos dåbdddåt, rubbmelattjat dåbdddåt, ja diehtet mij la buorre duodjeåbnas. Praktihkalasj åtsådallama åbnasgárvedimes ja buvtadimes åbnnasijs, vaddá dådjadusáv kvalítiehta birra. Dån prosessan lav åmastam buorep dådjadusáv duodjårijs gå javlli sij berustalli åbnnasijs. Jus jåhtuj (flow) galggå boahdet, viertti jur åbnnasav dåbdddåt. Gå hålldå åbnnasav, de mujtå aj rumåj dav, ja dat vaddå jådov bargguj – avtavuodav åbnnasijn, avtavuodav labudimijn ja måhtudagáv. Gå gådåv, bargav ålles rubmahijn ja aktisattjat åbnnasijn. Juohkka labudibme mierkki bargov. Nav gåktu bargov håldat ja man gåhtsevasj la prosessan, vuojnnu åbnnasin gå lav ållim gårvvidimijn. Nav sjaddå juohkka gådedum åbnas sierralågås. Máhtta javllat rumåj ja åbnas gulådallaba gaskaniså ålles prosessan.

Madin lav gådemav åtsådallam, de lav aj åtsådallam gåktu ienep dåbdudagåjt bargadijn adnå. Gå bargo doajmmajienajt dåbdå, gåktu gådemståvlå jiedna l anedijn ja jienajt gullå åbnnasijs, de diehtå goassa ganugit viertti, gehtjadittjat jus juojddå hæhttu divudallat. Navti ij dåssju åbnnasijn gulådala, valla aj ræjdoj majt adnå. Dat gåjbbet diedulasjvuodav ja gåhtsemav bargadin.

Duodjevuorkåjt ma AIDA-prosjæktaj li vattedum, lav ietjam vuodos, åtsådallamijs ja diedojs guoradallam. Iehtjåda måhtti ietjålåhkåj åjådallat. Dåssju iesj bessat vuojnnet, lij arvusmahttelis. Árrana magasijna dåvvera allasim lagåbuj båhtin. Måhttelis la ruvåbut visuålattjat arvusmahteduvvat dåvverijs ietjas guovlos, valla mån dåbdddiv vårrogisvuodav, sierra låhkåj gå hiervvimav åjådalliv. Muv gasskavuohda dåvverijda ja ietjam fuolkkåj sjattaj åjnas gå diehto lij guhti duodjår lij, jali guhti lij dåvverav buktåm. Åjnas li árvvedit mij lij måhttåm våjkkudit gåptij ávddånbuktemav, buojkulvissan duodjåra fuolkketjadnusa ja makkår åjggegåvdda lij gå goaroduvåj, ja gåktu

da guoski ábnasijda ja hervajda. Árrana magasijnan lidjin dávvera duodjára guodám merkajt, ja barggoprosæssa vuojnnoj duodjebuktajijn, valla AIDA duodjevuorkájn vuojnnoj barggoprosæssa ietjá láhkáj.

Vuorkájn gávnna sæmmi árvojt kvalitehtan ja dahkamijn. La avtatbirges dádjadusá duodjeproressajjn. Dat vuoset kultuvralasj guoddelisvuodav. Dat aj gávvit mij la iehpemateriálasj AIDA vuorkájn. Tjiegnudagán tekstijlagádemijn lav oahpásmuvvam moattebelak prosessajjn, gánná l ienep máhttelisvuoda guoradallat ja hájn ávddánahttet. Guoradattijn gehtjadiv vuorkájt ietjam duodjedábijn vuodon, ja dajn lidjin moadda oase majt dábddiv. Ájnas árrum la vuorkáj sisanojt ja duodjáriij ietjas árvoj ávddánbuktet, ja snivva ájádallat gáktu barggá dávverij ma danna li. Vuorká ávddánbukti moattebelak vuojnojt. Dánna nammadav buojkulvissan diedoijt, iehpemateriálasj kulturárbev ja ulmuttíj gasskavuodav. Ámastam lav vijddásap dádjadusáv vuorkáj dájmajs, ja muv tjieggidus vuorkájs la muv doarjja dán prosjæktaj.

Girjálasp gáldo

- Andersen, Kaja 1987: Hovedarbeid i duodje. Ij almodam.
- Dunfjeld, Maja 2006: Tjaalehtjimmie: Form og innhold i sørsamisk ornamentikk. Snåsa: Saemien Sijte.
- Dunfjeld, Maja 2022: Tjaalehtjimmie: Form and Content in South Sámi Ornamentation. Gunvor Guttorm & Ingrid Aarseth & Harald Gaski (dáj.). *Duodji Reader*. Karasjok: Davvi Girji.
- Gulliksen, Marthe S. 2020: Underlying the carver's experience : Sensorimotor modulation in cerebellum when carving wood. *FormAkademisk*, 13 (3). (<https://doi.org/10.7577/formakademisk.3581> 11.02.22.)
- Guttorm, Gunvor 2001: Duoji bálgat – en studie i duodji. *Kunsthåndverk som visuell erfaring hos et urfolk*. Doktorgradsavhandling, Det humanistiske fakultet, Universitetet i Tromsø.
- Guttorm, Gunvor 2011: Hutkáivuoha, improvisašuvdna ja innovašuvdna kultuvrralaš ovdanbuktimis. *Sámi dieđalaš áigečála* 1/2011: 3-15. Kautokeino: Sámi allaskuvla.
- Guttorm, Gunvor 2021: Rupmaša lihkađeapmi – duddjoma ja vásáhusa estehtalaš mearkkašupmi. – *Sámi dieđalaš áigečála* 2021: 103–122. Kautokeino: Sáme allaskávlla.

Hansen, Mary-Ann 2012: Berørt og berørende. – Hilde Hauan Johnsen & Ingrid Aarseth & Jon Pettersen (red.), TECH-stiles. Leikanger: Skald forlag. 23-25.

Pirak, Lars 1966: Sameslöjdaren – en kulturbärare. Sven Stömbblad (red.) Sociala Meddelanden Nr 5–6. Stockholm: Kungl. Boktryckeriet P.A. Nordstedt & Söner.

Somby, Seija Risten 2012: Ritualalaš rupmašat – Sámenuoraid čijadeapmi konfirmašuvnnas. *Duodji 2012. Riikaidgaskasaš sámiiid ja eará eamiálbmogiid duodje-, dáidda- ja hábmenkonferánsa. International Conference on Duodji and Indigenous Arts, Crafts and Design.* -Gunvor Guttorm & Seija Somby (dåj.) Dieđut 3/2014. Guovdageaidnu: Sáme allaskávlla/Norden.

Digitálalasj gáldo

AIDA – Arctic Indigenous Design Archives <arkisto.fi/aida/> (10.02.22).

AIDA – Arctic Indigenous Design Archives <<https://kansallisarkisto.fi/aida/en/duojar-archives/surname-l/lanta-svea-archive>> (10.02.22).

Indigenous Terra Madre <<https://terramadre.info/rete-terra-madre/>> (20.01.22).

Kintel, Anders 2012: Lulesamisk ordbok. Karasjok: Sametinget i Norge <<http://julev.no/>> (10.02.22)

Slow Food International <<https://www.slowfood.com/about-us/our-history/>> (20.01.22).

Slow food Sápmi <<https://slowfoodsapmi.com>> (20.01.22).

Sveen, Unni: *flow-teori i Store medisinske leksikon* på snl.no. <<https://sml.snl.no/flow-teori>> (02.09.22)

Vuorká

Länta, Svea vuorkká. Ája arkiv och bibliotek, Ájtte, duottar- ja sámemusea. Jáhkâmáhkke. Svierik.

Mihku-Ilmára vuorkká. Sámi arkiiva. Suoma Riikkaarkiiva. Ánar. Suopma (SA/KA).

Abstract

This article discusses the weaving of gábddas and gáhperassá based on and inspired by the archive of the donor Svea Länta at Ájtte Museum. In the article, I discuss weaving as a practice, and how it affects me as a duojár. Can the experience of the material affect my attitude to and the value of the duodje process? And can this again be discussed as part of the slow living movement? As methods, I have examined the duodje archives given to the AIDA project, as well as the magazine published by the Árran Lule Sami Center. Furthermore, through a practical-aesthetic development work, I have worked with weaving textile materials. In the article, I look at similarities between the slow living movement and duodjuhibme and the values they create.

When the duodjارات represented by the AIDA archives highlight the value of making materials yourself, it is about knowing a material. This is also an expression to give time to get to know materials from scratch and to feel the material with the body, as well as expressing a knowledge of what is a good duodje material. Through practical experience with processing materials and working with materials, one also develops an understanding of quality.

The intention of the slow movement is not necessarily that a production must proceed at a slow pace, but that there is more focus on local production. When you sew from duodje materials that you make yourself, you will also take more care of what you make. It creates a greater value to the product beyond being a material. You want to value the product more and therefore use it longer, which is also an important value in sustainability and the slow living movement.

Keywords: Sustainability, weaving, slow movement, flow, action, gábddas, gáhperassá

Abstrákta

Dán artihkkalis dutkkan museaid čájáhusgeavadiid dekoloniserenproseassaid ja evttohan, movt kulturárbbi dutkan eamiálbmotgeahččančiegas sáhttá buoridit musea ja eamiálbmogiid gaskasaš gulahallama ja ovttasbarggu. Museaid dávjá atnet neutrála ja eahpepolitihkalaš asáhussan, vaikko eamiálbmotlihkadus lea jo guhká fuomášuhtán man nannosit musea lea čatnašuvvan eurohpalaš kolonialismii ja kolonialisttalaš jurddašeapmái. Musea, museologalaš jurddašeami ja museas geavahuvvon meroštallamiid vuodđun lea eurohpalaš válđoálbmoga máilmmioaidnu, epistemat ja árvvut. Dat hehte dahje dahká veadjemeahttumin eamiálbmogiid kulturárbbi ovtaveardásaš suodjaleami ja áimmahuššama.

Dán artihkkalis mitalan movt lean dutkan duoji ovdanbuktima ovttasámemusea válđočájáhusas. Mu dutkančuozáhat lea Sámemusea Siida Anáris ja guorahalan makkárat leat duoji ovdanbuktima geavadat musea vuosttaš válđočájáhusas, mii lei rabas jagiid 1998–2021. Čájáhusanalysas gávnnahan, ahte Siida čájáhus hukse ođđalágan sámi čájáhusgiela, mii ovttastahtá dáidda- ja kulturhistorjjalaš museaid ovdanbuktinárbevieruid ja mas duodji geavahuvvo sámevuoda symbolan ja representašuvdnan. Mu dutkamuš čalmmustahtá movt museas geavahuvvon kategoriseremat, dego mii lea dáidda dahje mii lea etnografiija, ja maiddá movt musea árbevierut ovdanbuktet daid, leat ontologalaččat ja epistemalaččat veahkaválddálaččat sámi duodjeipmárdusa ektui. Dan, ahte duodji ii heive dálá dilis musea kategoriijaide, ii galggaše goitge diktit hehttet dahje caggat duoji ovdanbuktima, muhto baicca hásttuhit min hukset sámi ovdanbuktinkultuvrra duoji várte. Seammás sáhtášeimmet dekoloniseret musea ja ovddidit ja nannet sámi museologiiija, sámi vugiid bargat museabarggu. Mu dutkamuš lea dáhpáhusdutkamuš, mii guorahallá dušše ovttasámii musea ovttaskas čájáhusa. Dattege dutkamušas buvttaduvvon dieđuin sáhtá ávkkestallat sagastalladettiin mii livččii sámi vuohki bargat kulturárbbiin ja movt museaid ja eará kulturárbeasáhuseid sáhtášii nuppástuhttit nu, ahte dat buorebut válđdášedje vuhtii sámiid ja sámi kulturárbbi dárbbuid.

Áile Aikio, Lappi Universitehta¹, aile.aikio@ulapland.fi

Duoji ja musea gulahallan. Duoji ovdanbuktin Sámemusea Siidda vuosttaš válđočájáhusas

1 Láidehus

Eurohpás ovddasvástádus kulturárbbi meroštallamis, sealluheamis ja ovdanbuktimis lea addon museai. Musea dávjá adnojuvvo neutrála ja eahpepolitihkalaš áсахussan, mii universála meroštallamiid ja vugiid bokte muitala historjjás, ovdahistorjjás ja makkárat iešgudet álbmogat, sin árbevierut ja eallinvuogit leat. Eamiálbmogat leat goitge jo guhká fuomášuhtán, ahte musea ii leat neutrála, muhto oassi koloniála vuogádagas, gos musea lea doalahan, nannen, vuoigadahtán ja oahpahan ain ođđa sohka buolvvaide kolonialisttalaš jurddašeami ja eurohpalaš hegemoniija earáid badjel. Musea koloniála árbi báidná buot musea-geavadiid ja museas buvttaduvvon dieđu ja dahká ovttasbarggu eamiálbmogiiguin váttisin. (gč. omd. Aikio 2021; Cury 2020; Lonetree 2012; Rastas *et al.* 2021).

Dán teavsttas lean beroštuvvan musea ja duoji gaskavuodas ja movt gulahallan sámi ja musea máilmmiid gaskkas sáhtášii buoridit dan. Dutkanmetodan lean válljen dáhpáhusdutkanmuša (case-study) ja dutkan duoji ovdanbuktima vugiid Sámemusea Siidda vuosttaš válđočájáhusas. Guoran movt duojit ávkkástallojit dán čájáhusas muitelettiin sámiid ja sámevuoda birra ja makkár jurddašeapmi ja teorijjat váikkuhit ovdanbuktinvugiid duohken. Dutkanmuša válđogáldun geavahan ieš čájáhusa ja dan kritihkalaš lohka ja čájáhusa arkiivamateriála, main deháleamos lea čájáhusa gálvolistu. Lassegáldun lean geavahan govaid

1 Háliidan giitit Sámemusea Siidda ovttasbarggus ja vejolašvuodas geavahit sin arkiivva, ja Kone vuoddušusa (Koneen Säätiö) ja Suoma Akademiiija (Suomen Akatemia) mu dutkanmuša ruhtadeamis. Váimmolaš giitosat maid Sigga-Marja Maggai, doaimaheddjiide ja anonyma árvoštalliide buriid kommenttaid ja rávvagiid ovddas.

maid lean váldán čájáhusas, čájáhusa girjji² ja alccen Sámemuseas barggu³ bokte čoggon jaskes dieđu čájáhusa birra.

Dan sajis, ahte veardidivččen Sámemusea Siidda sierra čájáhusaid gaska-neaset dahje Siidda válđočájáhusa eará sámemuseaid válđočájáhusaide, lean välljen dán dutkamušas guorahallat ovttá sámemusea ovttaskas čájáhusa duoji geahččančiegas. Dat välljen addá munnje vejolašvuoda dárkut čájáhusa ja vuodjut detáljadassái, maid in sáhtáše bargat, jus dutkamuša čuožáhahkan livčče moanat čájáhusat. Sámemusea Siida lea áidna sámemusea Suomas ja eanaš musea gallededdiide dat lea maid áidna sámemusea gos sii fitnet. Sámemusea Siida lea maid áidna sámemusea, gos lean bargan guhkit áigge. Bargovásáhusa dihtii basttán dutkat čájáhusa insider-sajádagas. Sáhtán ovttastahttit guokte rolla: lean leamaš musea bargi, gii lea buvttadan sisdoalu, muhto maiddá dutki gii dutká buvttaduvvon sisdoaluid. Sajádat fállá munnje mávssolaš vejolašvuoda atnit ávkin barggu bokte čoggon dieđuid, mat riggu-dahttet mu dutkanmateriála, ja insider-sajádat čatná dutkamuš nannosit eamiálbmotdutmamuša dutkanárbevrrui. Seammás dat maid vástida kritihkkii, maid sámít leat čujuhan olggobealde bohtán ii-sámi dutkiide, geat dušše dárkot sáme kultuvrra ja dan fenomenaid olggobealde.

Sámemusea Siida lea oassi sámi museamáilmmis ja museahistorjjás. Doppe, dego earáge sámi museain, sámít huksejit alccesis sámi museologijja: heivehit musea sámi kulturárbbi ja sámiiid dárbbuid ektui. Dát dutkamuš lasiha dieđu sámi museamáilmmis ja buorida ipmárdusa musea ja duoji, ja musea ja sámiiid gaskavuodain ja konflikttain. Go dutkamuš lea dahkkon ná ráddjejuvvon materiála vuodul, de bohtosiid ii sáhte viiddidit guoskat buot sámi museaid. Baicce dás buvttaduvvon ođđa dieđu sáhttá bohttevaš dutkamuš veardidit eará sámemuseaide ja sámečájáhusaide dahje geavahit ávkin viidát digaštallamis sámi kulturárbeásahusaid dekoloniseren- ja sámáidahttinproseassain ja sá-gastallamis sámi iešmearrideamis kulturárbesuorggis.

2 *Siiddastallan – Siidoista kyliin* almmustuvai suomagillii jagis 2000 ja eangalsgillii *Siiddastallan. From Lapp Communities to Modern Sámi Life* almmustuvai jagis 2003. Lean geavahan dás gáldun suomagielat girjji ja jorgalan ieš sitáhtaid sáme gillii.

3 Lean bargan amanueansan/konserváhtorin Sámemusea Siiddas jagiid 2005–2013 ja 2016–2019.

2 Teorehtalaš vuolggasajit

Museas lea leamaš iežas rolla eurohpalaš kolonialismmas ja dan nannemis ja vuoigadahttimis. Gáddu sierraárvosaš olmmošnáliin, vilges eurohpalaččaid hegemoniijas ja rasismmas mii dáidda vuodđuduvvá lea maid oassi museaid historjjás. Ain otnege musea ja museabarggu vuodđun leat aivve eurohpalaš válđoálbmoga árvvut ja dárbbut, ja eará joavkkut ja álbmogat ja sin diehtu leat duvdiluvvon marginálii. Danin, vaikko sámiid ja earáálbmogiid birra lea muitaluuvon čájáhusain čada musea historjjá, eamiálbmogiid iežaset ipmárdus sin kulturárbbis ja maid ja movt dan birra galggašii mitalit ii leat beassan oidnosii. Sámiid ja eará eamiálbmogiid kulturárbbi rádjan museačoakkáldagaide lea nannen ja bajásdoallan rasisttalaš jurddašeami, mii lea geavahuvvon vuoigadahttit kolonialisttalaš vuogádaga. (Giblin *et al.* 2019.)

Sámit leat jo guhká kritiseren movt museaid ja daidda čohkkejuvvon kulturárbbi ulbmil lea vuosttažettiin bálvalit válđoálbmoga dárbbuid. Dutkanmáilmmi oktavuodas Rauna Kuokkanen (2008) lea gohčodan epistemalaš diehtemeahttunvuohtan (*epistemic ignorance*) dan go dutkanmáilmmis eamiálbmogiid diehtu ja máhttu govssahallá. Seamáladje go dutkamušas maiddái museas sámiid epistemat ja diehtu leat marginaliserejuvvon dahje eai leat válđon vuhtii ollenge. Sámit leat leamaš eambboge museageavadiid čuožáhagat, objeavttat, go aktiiva subjeavttat. Seammás ovdamearkka dihtii sámi duodjediehtu ja viidát sámi máhttu, dieđut ja árvvut ja movt meroštallat, hálddašit ja áimmahuššat (áimmahuššan gč. Herranen-Tabibi 2022) kulturárbbi, eai leat ožžon museas ovtaveardásaš sajjádaga.

Museat ovtta eará kulturárbeásahusaiguin buvttadit iežaset geavadiiguin, välljejumiiguin, meroštallamiiguin ja vuoruhemiiguin kulturárbbi. Kulturárbi lea nappo juoga mii ii gávdno lunddolaččat, muhto baicce buvttaduvvo didolaččat dahje eahpedidolaččat. Kulturárbaí gullet dat elemeanttat, mat dálážis välljejuvvojit seailuhan veara, ja dat ovtta hábmejit ovtastumi maid gohčodit kulturárbin (Valkonen & Valkonen & Lehtola 2017: 151). Musea ja museageavadat leat oasis proseassas, mii bohciidahtta kulturárbbi. Okta musea geavadiin lea sirret ja kategoriseret kulturárbbi. Eurohpalaš jurddašeapmái mihtilmas karthesialaš

dualismma vuodul museas kulturárbi sirrejuvvo dikotomalaš luohkáide, mat leat gaskaneaset eksklusiivvat, dego ovdamearkka dihtii duodji/dáidda, materiála/immateriála dahje árbevirolaš/odđaaigásaš. Museai leat vuogáiduvvan sierra ovdanbuktinárbevierut ja -geavadat iešgudege luohkkái. Daiguin musea seammás ain nanosmahtta dáid kategoriseremiid ja hukse ipmárdusa, ahte dat lea áidna vejolašvuhta kategoriseret kulturárbbi.

Musea kategoriseremat eai eanaš háviid heive oktii eamiálbmogiid ipmárdusain kulturárbbis. Eamiálbmogiidda kulturárbi lea holisttalaš ollisvuhta, man ii sáhte biđget sierra osiide, dahje rájit osiid gaskkas leat soddjilat ja earáhuvvit (eamiálbmogiid kulturárbeipmárdusas gč. omd. Gilbert 2017; Lenzerini 2017; Porsanger & Guttorm 2011; Xanthaki 2017). Go musea ii bastte váldit vuhtii dakkár kulturárbeipmárdusa, de eamiálbmogiid vejolašvuodát ja vuoigatvuodát iežaset kulturárbbi áimmahuššamii, hálddašeapmái ja suodjaleapmái eai ollašuva. Vearrámus dilis ollu dehálaš eamiálbmogiid kulturárbi báhcá ollásit kulturárbbi meroštallama olggobeallái dahje bággehallá čuovvut dasa heivemeahtun kategoriseremiid. Ovdamearkka dihtii duodji, nu movt sámit dan ipmirdit, lea holisttalaš ollisvuhta, mii ovttastahtta materiála ja immateriála kulturárbbi ja čatná oktii olbmuid, sogaid, guovlluid ja birrasa, dálá áiggi, vássánáiggi ja boahttevuoda. Danin duoji nugo earáge kulturárbbi mii gávdno dušše eamiálbmogiin, lea váttis heivehit museai ja dan kategorijjaide ja meroštallamiidda.

2000-logus eamiálbmogiid aktivismma ja máilmmiviidosas postkolonialisttalaš jurddašeami geažil museaid ja eamiálbmogiid gaskavuodát leat gulul buorránišgoahtán. Museat leat veahkkálaga eamiálbmogiiguin huksegoahtán odđalágan ovttasbarggu, mii čalmmustahtta eamiálbmogiid máhtu ja áššedovdamuša sin iežaset kulturárbbi ektui. Museaid ja eamiálbmogiid gaskasaš ovttasbargu lea šaddan velába ehtalaš museabarggu eaktun. (Aikio 2021; Rastas & Koivunen 2021; Finbog 2020; Soares 2020; Lonetree 2012.) Váldováttisvuhta lea goitge čoavddekeahhtá: musea vuoruha ain eurohpalaš epistemaidda ja árvvuid iežas doaimmaid ja geavadiid vuodđun. Dan dihte museat eai bastte suodjalit ja gáhttet sámi kulturárbbi ovtta veardásaččat váldoál-

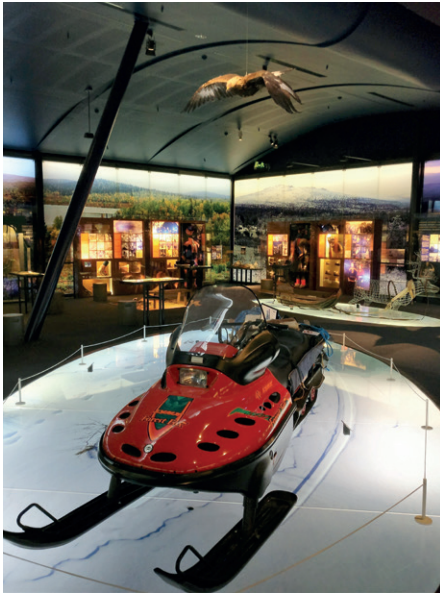
bmoga kulturárbbi ektui. Vai dán čuolmma sáhtášii čoavdit, museat galggašedje giedahallat iežaset kolonialisttalaš árbbi ja aktiivvalaččat cuvket ovddeš hierarkiiid ja válđeráhkadusaid, nappo dekoloniseret museavuogádaga ja musea geavadiid. (Giblin *et al.* 2019.)

Okta eaktu musea dekoloniseremii lea buoret gulahallan musea ja sámiid gaskkas. *Gulahallat*-sátne lea oassi árgabeaivvi sámeielat hupman-kultuvrras, muhto maid vuogas sámedutkamuša doaba, mainna sáhtá govvidit vugiid heivehit oktii sierra máilmmiid ja máilmmiipmárdusaid. Musea oktavuodas gulahallan sáhtá ovdamearka dihtii govvidit dialoga ja ovttasbarggu sámiid ja musea gaskkas muhto maid sámiid árvvuid, máhtu ja ipmárdusa dohkkeheami museabarggu vuodđun ovttaveardásaččat válđoálbmogiid ipmárdusaid sadjái dahje lassin. Vai musea ja sámit sáhttet gulahallat gaskaneaset, dárbbášuvvo eambo diehtu musea ja sámiid gaskavuodaid dálá dilis ja historjjás. Almmá dan haga gulahallan lea veadjemeahtun. Museačajáhusa dutkan duoji perspektiivvas lea dakkár dieđu buvttadeapmi, ja dat čalmmustahtá musea koloniála struktuvrra ja dan čuovvumušaid muhto maid buvttada ođđa dekoloniála dieđu museabarggu váste. Dutkamušas giddden eren-oamáš fuomášumi hierárkkalaš juhku dáidaga ja etnografija gaskkas. Musea kategoriseremiid ja duoji gaskasaš ruossalasvuoda dárkun fállá vejolašvuoda kritiseret ja hástalit musea koloniála geavadiid. Ođđa diehtu buorida gulahallama ja veahkeha dekoloniseret musea ja nup-pástuhttit museas eahpevuoggalaš váldegeavvuodaid.

3 Duojit Siidda válđočajáhusas

Sámi museahistorjá álggii Anáris jagi 1953, go Anára Sámemusea ásaheavvui. Álggus musea lei dušše olgomusea, muhto jagis 1998 musea váste huksejuvvui ođđa válđovisti *Siida*, gosa ceggejuvvui musea vuosttaš válđočajáhus. Siiddas Sámemusea juohká lanjaid ja čajáhus-ovddasvástádusa Meahciráđđehusa Luondduguovddážiin. Maiddái Siidda válđočajáhus lea Sámemusea ja Luondduguovddáža oktasaš ja ovdanbuktá davvi luonddu ja sáme kultuvrra oktán ollisvuotán. Vuosttas válđočajáhus lei rabas jagiid 1998–2021. Das sále olgosein-niin ledje 12 stuorra luonddugova davvi luonddus sierra jagiáiggiin.

Luonddugovat birastahte vitriidnaavádaga, mii sirrii luonddu- ja kulturosiid. Gasku čájáhussále lei sáme kulturoassi, mii muitalii sámiid birra teavstta, govaid ja diŋggaid bokte. Gasku sále lei vel okta iehčanas vitriidna ja čieža iešguđetlágan dioráma-installašuvnna, ng. bievlla, mat muitaledje sierra sáme kultuvrra fenomenaid birra (Govus 1).

Govus 1: Siidda jagis 1998 gárvánan váldočájáhus lea Sámemusea Siidda ja Meahciráđđehusa ovttasbargu ja muitala davvi luonddu ja sáme kultuvrra birra. Govva: Áile Aikio 2021.

Čájáhusa sáme kulturoasis ledje oktiibuot 254 diŋgga: iešguđet ahkásaš duojit, industriála diŋggat, girjjit ja eará prentehusat, ja rekvisihta suomabeale Sámi sierra guovlluin. Lohku lea oalle unni go váldá vuhtii, ahte etnográfalaš museaid árbevierru lea govvidit kultuvrraid ja álbmoga iešvuodaid namalassii diŋggaid bokte. Eakti boares diŋggat earuhit museaid ja museačájáhusaid eará kulturárbeásahusain ja daid ovdanbuktimiin. Siidda čájáhus spiehkasta dán vierus ja čájáhus muitala sámiid birra eambo teavstta ja govaid bokte. Diŋggaid rollan lea eambo dievasmahttit ja čijahit teavstta go leat presentašuvnna guovddázis. Siidda čájáhusa diŋggaid meari sáhtta dulkot vástádussan jo 1980-logus etnográfalaš museaide čujuhuvvon kritihkkii, ahte čájáhusain ja erenoamážit ovttaskas vitriinnain leat beare ollu diŋggat (gč. omd. Clifford 1988) ja diŋggaid hivvodat dominere ovdanbuktima beare ollu.

Dán dutkamušas analyseren čájáhusa duoji geahččančiegas ja danin lean sirren dujiid čájáhusa eará diŋggain. Árvvoštallat mii lea duodji ii leat ovttagardán ja dán sáhtta dahkat sierra kriteraid vuodul. Mu sirrema váldokriteran lei, ahte dat gii lea duddjon diŋgga, galgá leat sápmelaš. Lean maid dohkkehan duodjin boares diŋggaid, mat leat duddjojuvvon sámi duodjeárbevieruid mielde, vaikko daid dahkki ii livččege dihtosis. Lean guođđán analyssa ovggobeallái duodjeávdnasiid, bargo- ja bivdo-neavvuid ja rituáladinŋggaid, dego muorrasieiddi ja goavdása. Silbadujiid buohta lean guorrasan Sámi duodji -mearka njuolggadusaide, maid mielde silbaduojit eai leat sámi duojit. Daid kriteraid mielde badjelaš bealli (59 proseantta) čájáhusa diŋggain leat duojit.

Go dujiid oassi buot čájáhusa diŋggain lea ná stuoris, sáhtta dulkot duoji leat čájáhusas dehálaš reaidu gaskkustit dieđu sámiid birra; čájáhusas duodji ja duddjon leat mihtilmas sámevuoda representašuvnnat. Duojit eai leat dušše ovdamearkkat sámi duodjemáhtus, ávnnasteamis dahje sámi estetihkas, muhto dain lea duppallrolla gaskkustit dieđu sámi identitehtas. Okta bargujoavkku mihttomeriin Siidda čájáhusa váste lei addit sámiide dieđu iežaset kultuvrras ja nie nannet sámiid identitehta ja etnikkalaš iešdovddu (Pennanen 2000a: 10). Dán mihttomeari perspektiivvas sáhtta dulkot ahte dujiid stuorra mearri muitala, ahte čájáhusa dahkkit leat atnán duoji dehálažžan sámi identitehta ja dan nannema ektui.

Musea lea reaidu, maid álbmogat leat geavahan iehčanas našuvnnaid huksemii. Museas álbmogat dahket earu eará álbmogiidda álbmoga iešvuodaid ja árbevieruid birra muitalemiin, ja ovdanbuktet ja vuogádahttet iežaset nationalisttalaš viggamušaid. Musea institušuvdnan ja nasionalisma leatge čavga čatnasan oktii. Maiddái Sámi etnopolitihkalaš lihkadus ipmirdii, ahte museat sáhttet leat dehálaš veahkkeoamit dáistaleamis sámi vuoigatvuodaid ja iešmearrideami bealis. Earret eará Alf Isak Keskitalo (1994) čalmustahtii jo 1970-logus museaid rolla meroštaladettiin sámiid vuoigatvuodaid, ja Lehtola (2019) mielas sámi museaid vuoddeapmi lea okta boadus sámiid etnopolitihkalaš lihkadusas ja sámiid odđalágan historjádiđolašvuodas nuppi máilmmisoađi maŋŋá. Musea čanastagat nationalismii vuhttojit maid Siidda čájáhusas

ja dán viggamušas nannet sámi identitehta. Nationalisttalaš geahččančiegas duoji vuoruheapmi Siidda čájáhusas addá duodjái ođđa mearkašumiid: duodji rievdá gaskaoapmin meroštallat makkár sámi álbmot lea. Dat heive oktii duodjedutki Sigga-Marja Magga (2012) jurdagii-guin, movt duodjái lea addon stuorra rolla sámiid našuvdnahuksemis, go sámit leat ohcan iešvuođaid maiguin sirret iežaset válđoálbmogiin iehčanas álbmogin. Dan proseassas duodji lea šaddan sámiid álbmotlaš symbolan ja lea guovddázis ságastallamiin sámi álbmotlaš identitehtas. Seamma ládje Siidda čájáhusas duodji ii leat muitaleame dušše sámiid duddjonárbbi birra muhto dat lea sámevuođa representašuvdna, mii earuha sámiid eará álbmogiin.

Govus 2. Ovdamearka duoji ovdanbuktinvuogis ja gálvoteavsttain Siidda čájáhusas. Govva: Áile Aikio 2021.

Lien ja Nielssena (2021a: 174–175) mielde kolonialisttalaš rámmas buvttaduvvon boares sámečoakkáldagaid dego govaid ulbmil ii leat vuosttažettiin muitalit sámiid birra, muhto speadjalastit ja doarjut dutkiid jurddašeami ovdamearkka dihtii nálledutkamušas. Lien ja Nielssen leaba dutkan boares govaid sámiin ja čuoččuheaba, ahte olggobeale olbmuid govaid mihttomearri lei dávjá juoga eará go muitalit sámiid birra. Govat ja dain buvttaduvvon sámi representašuvdna geavahuvvojedje earret eará ávkin nálledutkamušain dahje válđoálbmogiid nationalisttalaš historjja huksemis (gč maid Lien 2017, 2018; Lien &

Nielsen 2021b; Nielsen 2018). Dattetge daid čoakkáldagaid dutkan Sámi ja sámedutkamuša geahččančiegas lea mihtilmas, dat buvttada dieđu kolonialisttalaš jurddašeamis ja kolonialisttalaš dieđu luonddus (Ibid: 181). Guorrasan Lien ja Nielsena jurddašeapmái ja oaivvildan, ahte dego boares govat maddái boares čoakkáldatdinggat sáhttet muitalit kolonialismmas ja ovdagáttuin ja dulkojumiin, mat dutkiin leat leamaš sámiid birra. Maddái Siidda čájáhusas duodji ja dan bokte buvttaduvvon sámi representašuvnnat speadjalastet juoga eará go sámi máilmmi dahje duoji duohtavuodaid. Čájáhusas duoji bokte huksejuvvo ipmárdus ahte dušše eallin, mas duojis, duddjomis ja dujiid geavaheamis lea stuorra mearkkašupmi, lea eakti sámevuohhta. Seammás nannejuvvo dikotomalaš ipmárdus guovtti oassái juohkásan sámevuodas, mas árbevirolaš eallinvuohki ja árbevirolaš duodji, sirrejuvvojit modeardna sámevuodas, mii lea assimilašuvnna ja vieris váikkuhusaid boadus (gč maid Aikio 2022, 2021).

Siidda čájáhusas leat golmmalágan vuogit ovdanbuktit duoji: unna skáhpožat vitriidnaseinniin (govus 2), sierranas vitriinnat (govus 4) ja oassi čieža bievla-diorámas (govus 3).

Govus 3. Goachteárran lea okta Siidda čájáhusa čieža dioráma-bievllas. Govva: Áile Aikio 2021.

Čájáhus ii galgan dušše govvidit sámiid materiála kultuvrra etnográfalaččat, muhto baicce ovttageardánis ja čielga čájáhusgiela bokte hukset sámiid kulturidentitehta (Pennanen 2000a: 11). Orruge, ahte čájáhusa dahkkit leat diehtomielaččat válljen visuálalaččat spiehkastit etnográfalaš⁴ museaid čájáhuskultuvrras ja das movt olbmot leat hárvánan oaidnit duoji museačájáhusas. Visuálalaččat ovdanbuktin sulastahttáge dáiddačájáhusaid; čájáhusas duojit leat iehčanas visuála ja estehtalaš elemeanttat eankilis duogáža vuostá. Dainna válllejumiin čájáhusa dahkkit nuppástuhttet dujiid etnográfalaš čoakkáldatdinggas dáiddan. Dat maid sáhtta speadjalastit árvvuid, maid čájáhusdahkkit leat addán duodjái. Eurohpalaš hierarkiijas dáidda lea divrasut ja eambo árvvus adnon go eará kulturárbi. Danin duoji atnima dáiddan sáhtta dulkot čájáhusa dahkkiid hállun loktet duoji ja oppalaččat sámi kulturárbbi ja sámevuoda árvvu váldoálbmoga čalmmiin.

Stuorimus oasis dujiin Siidda čájáhusas eai leat gálvoteavsttat. Dušše muhtun dujiin, mat leat teakstapanelaid oktavuodas, leat minimalisttalaš teavsttat (govus 1), dego duoji namahus ja muhtumin guovllu namma. Diehtu gii lea duddjon dahje geavahan duoji, dahje mii lea duoji ahki, ii leat mielde. Sivvan dasa sáhtta leat hállu suddjet dahkkiid priváhtavuoda, muhto stuorat váikkuhus leažžá leamaš antropologalaš kulturekologalaš teoriijas, man ala čájáhus lea huksejuvvon. Teoriija deattuha luonddu, olbmo ja kultuvrra gaskasaš vuorováikkuhusa ja duojit ipmirduvvojit olbmuid birgenstrategiijaid oassin dahje vuorováikkuhusa materiálaš ilbmanepmin (Pennanen 2000a: 10). Teoriija geahčanguovllus ovttaskas olmmoš dahje duodji ii leat mearkkašahhti, dat leat dušše oasážat stuorat vuogádagas. Danin olbmo namma ii leat dehálaš diehtu čájáhusa oppalaš mitalusa gaskkusteamis. Dat leat baicce detáljat, mat sáhttet hehttet juksamis čájáhusa mihttomeari: dan sadjái go oahpahit detálljadeduid čájáhus galggai oažžut galledeaddji áicat sámi vuoiŋŋa (Pennanen 2000a: 11).

4 Etnográfalaš sáni geavahepmi eamiálbmogiid kultuvrraid oktavuodas lea kritiserejuvvon ja muhtun museat ja earret eará ICOM Committee for Conservators okta bargojovkku lea heaitán geavaheamis etnográfalaš-sáni iežaset namas. Lean dán čállošis dattetge válljen geavahit etnográfalaš-sáni, go čájáhusa dahkkit ieža meroštallet čájáhusa etnográfalažžan (Pennanen 2000a; Pennanen & Näkkäläjärvi 2000) ja go etnografiija lea dehálaš metoda antropologalaš kultur-ekologalaš teoriijas, man ala Siidda čájáhus lea huksejuvvon.

Olbmuid ja sin namaid ovttasteapmi museaide ráddjon kulturárbbiin lea okta vuohki máhcahit kulturárbbi eamiálbmogiid háldui ja divvut kolonialisttalaš museageavadiid dagahan vahágiid (Payne 2021). Go dolin museabargit dušše hárvve čálle muitui daid olbmuid namaid, geat ledje dahkan, oamastan dahje geavahan dujiid, dahje dálu, báikki dahje guovllu nama, gos diŋggat leat háhkkon, gáibida dakkár bargu dutkamuš ja dutkis ferte leat nana sámi kulturárbbi ja duoji dovdamuš vai dat sáhtá lihkestuvvat. Dakkár proveniensa- dahje objeaktabiografiija-dutkamuš lea mávssolaš ja diehttelas dekoloniála čoakkáldatbarggu ja čájáhusproseassaide oassi. Siidda čájáhusas dat bargu lea dahkkon muhtun muddui, gálvolisttus leat mielde muhtin namat, muhto diehtu ii leat gaskkustuvvon čájáhusa gálvoteavsttaide.

Go čájáhusas ii muitaluvo gii lea duddjon duoji dahje guđe soga dahje guovllu duddjonárbevrrui dat gullá, duoji oktavuodát sámi servošiin ja birrasiin boatkanit. Dáinna lágiin čájáhus rievdata dujiid luonddu, dat šaddet oppalaš sámevuoda representašuvdnan ja olles sámi álbmoga árbin. Gálvoteavsttaid ja daid váilevuodaid sáhtá dulkot maid nu, ahte čájáhusa dahkkit eai liikká atnán dujiid dáiddan. Eurohpalaš ipmárdusas dáidda lea ovttaskas olbmo buvttá, su čehppodaga ja kreatiivavuoda ilbmanepmi ja danin dáiddára nama muitaleapmi lea guovddázis maid dáiddačájáhusain. Vaikko Siidda čájáhus visuálalaččat sulastahtá dáidaga ovdanbuktima, dieđut mat dujiin addojuvvojit čatnet čájáhusa etnográfalaš museaid ovdanbuktinárbaí, mas kultuvrra dahje álbmoga govvideapmi lea guovddázis ja ovttaskas olbmot eai leat dehálaččat.

Dat, ahte dujiid ahki ii muitaluvo gálvoteavsttain, čatná Siidda čájáhusa antropologalaš árbevrrui, mas kultuvrraid birra muitalit nu gohčoduvvon etnográfalaš preaseanssas. Etnográfalaš preaseansa dárku kultuvrra vissis áiggis, iige gidde fuomášumi kultuvrra nuppástumiide dahje historjjálaš proseassaide, mat leat daid dagahan (Eriksen 2000; 2004). Eamiálbmotperspektiivvas etnográfalaš preaseansa váttisvuolta lea, ahte dat sirre kultuvrraid ja álbmogiid áiggis, dat hukse ipmárdusa eamiálbmogiin bisánan kultuvran, mat eai nuppástuva. Etnográfalaš preaseansa eahpenjulges čuovvumuš lei ipmárdus, ahte eamiálbmogat eai bastte gárggiidit ja danin daid jávkan, sohkašápmu, lea lunddolaš ja garvemeahtun. (Lonetree 2012.)

Jurdda sámiid ja sáme kultuvrra jávkamis modeardna máilmmis lea domineren maiddá lappologalaš dutkamusa, ja dan bokte maid movt sámi kulturárbbi leat čohkken museaid čoakkáldagaide ja movt sámiid birra lea mitaluvvon čájáhusain (Olsen 2000; Levy 2006; Potinkara 2012). Lappologaid mielas sápmelaččat ja sáme kultuvra eai bastán nuppástuvvat, ja danin eakti sáme kultuvran dulkojuvvui dušše boarráseamos kulturárbi, man assimilašuvdna ja vieris váikkuhusat eai lean goaridan. Ealli kultuvrii mihtilmas bissovaš nuppástumi lassin jávistuvvui seammas sáme kultuvrra siskkáldas girjáivuoda. Čájáhus ovdanbuktá baicca ovttá pan-sámi oppalaš kultuvrra, mii lea nappo ovttalágan olles Sámis. Siidda čájáhusa gálvoteavsttat čuvvot áiggehis etnográfalaš preseansa, mii nanne čájáhusa lappologalaš perspektiivva, mas guovddázis ii leat kultuvra nuppástumiin, muhto eakti sámevuoda ohcaleapmi. Dán rámmas čájáhusa duojit eai leat dušše duojit, muhto auteanttalaš sámevuoda representašuvnna.

Okta duogášjurdagiin Siidda čájáhusa visuála hábmemis lea leamaš, ahte olmmoš ii leat mielde fysihkalaš hámis muhto dušše olbmo luottat vuhttojit čájáhuslanjas (Pennanen 2000a). Áidna spiehkastat dán jurdagis leat guokte gárvvohuvvon oavvehis dohká čájáhusoasis mii mitala sámiid gárvodanárbevieruin. Guktot dohkát leat gárvvohuvvon dievdun: nuppis lea Eanodaga geassegákti, sistebuvssat, čázehat vuoddagiiguin ja šávká, nuppis fas Ohcejoga guovllu beaska, gálssohat, goikkehat ja vuoddagat, gistát ja dálvechiehgapir. Daid guoras nuppi vitriinnas leat dievdduid iešguđetlágan dálvegahpirat ja govat párain sierra guovlluid gávttiiguin. Dat dohkát boktaledje mu suokkardallat nissoniid rolla čájáhusas. Čájáhus govvida dievdduid gárvodeami bienasta bitnii, muhto nissoniid gárvodeapmi ja gákteárbevierut eai leat beassan mielde: ovdamearkka dihtii čájáhusas ii lean oktage nissongákti. Vai basttášin buorebut ipmirdit ášši, mearridin analyseret čájáhusa gárvvuid sohka beali vuodul ja juhken daid joavkkuide dan mielde guđe sohka beallái dat gullet. Logut čájehedje, ahte čájáhusa gárvvuin, maid lea vejolaš sirret sohka beali mielde, guokte goalmmátoasi (71%) ledje dievdduide ja dušše goalmmádas (29%) nissoniidda. Čájáhusas áidna nissongárvvut, golmma nuortalaš nissongahpira lassin, ledje guovttit vuoddagat ja njeallje boahkána. Nissoniid gávttit, liinnit, veaskkut dahje fáhcat eai lean ollenge mielde čájáhusas. Dievdduid gárvodeapmi

dominere nu čielgasit čájáhusa, ahte orru ahte čájáhus vuosttažettiin govvida maskulinalaš sámevuoda. Sivvan sámenissoniid govssahallamii sáhtta leat dat, ahte čájáhusa plánejedje ja ollašuttet dievddut. Čájáhusa bargojovkui válđojuvvui mielde vuosttaš nisson easka proseassa loahpamuttus (Čájáhusa plánenjoavkku čoahkkinbeavdegirjjit). Sámi dievdduid kultuvra ja árbevierut soitet leamaš oahppásut čájáhusa dahkkiide ja danin dat maid leat ožžon stuorát rolla čájáhusas.

4 Dálá duoji vitriidna

Siidda čájáhusa deháleamos ovttaskas elemeanta duoji ovdanbuktimis lei dáláduoji vitriidna (govus 3). Dat lea áidna sierravitriidna čájáhusas ja maid áidna oassi čájáhusas, man sisdoallu lea nuppástuhtton; muđui čájáhus bisuhuvvui seammán gitta burgima rádjái. Dat vitriidna fálai munne vejolašvuoda dutkat duoji ovdanbuktimas nuppástuvvama čájáhusas.

Gálvolisttu mielde álgoálggus dán duodjevitriinnas ledje dušše vieljažiid Mihku-Biehtára (Petteri Laiti) ja Mihku-Ilmára (Ilmari Laiti) duojit (tabealla 1). Guktot leaba dovddus duodječeahpit Suoma bealde. Biehtár lei vuosttaš sápmelaš gii válddii oahpu silbačeahppin ja jođihii iežas duodjefitnodaga Samekki. Ilmár fas lea leamaš Sámi oahpahusguovdáža guhkesáigásaš garraduoji oahpaheaddji.

dáktečogu	Ilmari Laiti
čoarvebaste	Ilmari Laiti
báberniibi	Ilmari Laiti
čikŋa: doassa čoarvvis	Ilmari Laiti
báhkkebollu	Ilmari Laiti
sisteseahkka datneárpohearvvaiguin	Ilmari Laiti
stuorra náhppi	Ilmari Laiti
stuoerraniibi čoarvedohpain	Petteri Laiti
niibi	Petteri Laiti
stuorra guksi	Petteri Laiti
stuorra guksi	Petteri Laiti
sisteseahkka	Petteri Laiti

Tabealla 1: Duodjevitriinna álgoálgosaš sisdoallu

Stuorimus oassi vitriinna dujiin ledje garraduojit. Daid lassin ledje dušše guokte sisteseahkaža. Jus jurddaša garraduoji dievdduid árbevierun, de vitriidna joatká čájáhusa vuogi mitalit sámiid birra dievdduid bokte. Go vitriidnii eai leat välljejuvvon nissoniid duojit ollege, de govssahalle nissonat aktiiva duodjedoaimmin vel eambo go čájáhusas muđui. Dál nissonat eai leat mielde eai duogášdoaimbinge, mat duddjojit dujiid dievdduide.

Manin de vitriidnii välljejuvvojedje dušše Laiti-vieljažiid duojit? Dán sáhtta dušše spekuleret, go välljen ii leat ákkastallon čoahkkinbeavdegirjiin. Geavatlaš čilgehus välljeupmái sáhtta leat ruhtadeapmi: soai leigga gergosat luoikat dujiid čájáhussii, go museas ii lean ráđdi lonistit daid. Sáhtta maid leat nu, ahte sudno duddjon- ja hervenvuogit heivejedje čájáhusdahkkiid ipmárdussii makkár lea sámi duodji, dahje ahte dahkkit háliidedje namalassii buktit ovdan ovttá bearraša dahje soga duddjonárbevieru. Mañimuš čilgehus ii goitge oro jáhkehahti. Go dahkkiid namat eai mitaluvvon gálvoteavsttain, de geahčči ii beasa diehtit, ahte vitriinnas dušše guovtti dievddu duojit ovddastit olles sámi dálá duddjoma. Mii leš sivvan vitriinna sisdoalu välljeupmái, boadus lea, ahte Laiti-vieljažiid duojit, duddjonvuohki ja čábbodatipmárdus dominerejedje čájáhusa dálá duoji govvideami.

Sámemusea Siida mearridii jagis 2010 nuppástuhttit duodjevitriinna sisdoalu. Dat lei mearkašahti mearrádus, go dien rádjái čájáhus lei bisuhuvvon seammán. Ledjen mielde musea bargin pláneme ja ollašuttime vitriinna ođasmahttima ja välljeme ođđa dujiid vitriidnii. Mu vuolggasadji bargui lei mitalit, ahte sámit ain duddjojit ja geavahit dujiid, ja duddjon nuppástuvvá dego dat lea álohii nuppástuvvan. Háliidin maid bajidit sámenissoniid oasálašvuoda ja duddjoma mii spiehkasta árbevirolaš duojis. Mu mielas dat temát eai bohtán oidnosii čájáhusas muđui, ja vitriinna ođasmahttin attii liibba loktet ođđa geahččanguovlluid. Ođasmahttima mañnjá vitriidna oaččui ođđa nama ”Sámi duodji design”.

Govus 4: Ođasmahtton vitriinna namman biddjui Sámi duodji design. Govva: Áile Aikio 2021.

Ođđa ovdanbuktimis vuoruhuvvui dássedeaddu dipma- ja garraduiid gaskkas (tabealla 2), ja mielde ledje dássálaga árbevirolaš dipmaduojit (liidni, gahpir ja seahkka bearalhearvvaiguin) ja ođđa dipmaduojit, maid sáhtá gohčodit maid Sámi designan (bursa ”*Ságát*” ja giehtalávka ”*Dego ovdal*”). Garraduiin fas ledje mielde eanaš árbevirolaš duojit; Sámi designan sáhtá lohkat dušše Elle Valkeapää veaddečinaid. Dássedeaddu guovlluid ja joavkkuid gaskkas fas ii lihkestuvvan beare bures: buot muorra- ja čoarveduiid dahkkit leat eret Deanuleagis, Eanodat guovllus ii leat mielde oktage dipmaduodji, iige oktage duodji gula anáraš duodjeárbái. Siidda čájáhus lea kritiserejuvvon das, ahte anáraččat, geaid árbevirolaš guovllus musea lea, govssahallet oalát čájáhusa mitalusas (Potinkara 2015). Dán váilevuoda duodjevitriinna ođasmahttin ii bastán divvut: ođđa ovdanbuktimis anáraččaid kulturárbi ii boade movtge ovdan.

liidni	Sonja Laiti
nissona gahpir	Marja-Liisa Laiti
bursa ”Ságát”	Seija Ranttila
tiara	Elle Valkeapää
riskkut	Elle Valkeapää
beallječijat	Elle Valkeapää
seahkka bearalhearvvaiguin	Heini Wesslin
guksi	Antti Piera Valle
giisá	Ilmari Tapiola
doassa	Ilmari Tapiola
giehtalávka ”Dego ovdal”	Anniina Turunen
vuodjaskáhppu	Ilmari Laiti
niibi	Antti Piera Valle
niibi	Ilmari Laiti

Tabealla 2: Duodjevitiinna ođđa sisdoallu

Jus ovddit ovdanbuktimis guovtti dievddu duojit ovddastedje olles sámi dálá duddjoma, vitiinna ođasmahttin buvtii duoji ja duddjoma girjáivuoda buorebut ovdan. Erenoamážit dat vuhtto dipmadujiin: dál mielde leat duojit viđa olbmós. Garradujiid ektui ođasmahttin ii leat nu lihkestuvvan: ođđa duojit sulastahttet ovddit vitiinna dujiid. Garradujiid dahkkiid meari ja guovlluid girjáivuoda livččii sáhtán lasihit, jus ovttá olbmós livččii välljejuvvon mielde dušše okta duodji, dál golmma dahkkis leat mielde guokte duoji. Vitiidnii leat váldon duojit dovddus duodječehpiin, ja orru ahte mihttomearrin lea čalmmustahttit sin čehppodaga. Dat leš sivevan maid, manin Mihku-Ilmára duojit leat välljejuvvon mielde maidái ođđa ovdanbuktimii. Mearráduš vuoruhit dovddus duodječehpiid sihkkarasttii dujiid alla dási, muhto seammás musea manahii vejolašvuoda buktit oidnosii guovlluid duodjeárbevieruid girjáivuoda ja fállat vejolašvuoda oazžut dujiid oidnosii Suoma deháleamos sámečájáhussii nu galli olbmui go vejolaš.

Siidda čájáhusa duoji ovdanbuktima nuppi váilevuoda, dahkkiid namaid váiluma, ođasmahttin lihkestuvvá divvut buorebut; vitiinna teaksta-

galbbas leat sihke dujiid ja daid dahkkiid namat. Danin dán vitriinnas duojit eai leat dušše anonyma kulturbuktagat, muhto juohke duojis lea dahkki, gean máhtu, čehppodaga, välllejumiid ja vuoruhemiid boadus duodji lea. Čilgehussan nuppástussii sáhtta leat, ahte dán vitriinnas duodji lea kategoriserejuvvon designan, mas eurohpalaš kulturárbbi kategoriserema mielde galgá leat designer, olmmoš gii lea plánen dingga bajiloainnu. Dakkár individualisttalaš ovdanbuktin, mii čalmmustahtta ovttaskas olbmo, čatná vitriinna nannosit dáidaga ovdanbuktinárbaí. Vitriinnas dálá áiggi duojit presenterejuvvojit dáiddan, ovttaskas olbmo čehppodaga boadusin. Dáidaga govvateavsttaid ektui lea goitge okta erohus, mielde ii leat duddjonáigi, mii fas máhcaha ovdanbuktima etnográfalaš museaid árbevrrui. Sámi duodji design -vitriinna duojit ovddastit oppalaččat modeardna áiggi ja leat čájáhusas vuostedeaddun árbevirolaš sáme kultuvrii, dat nappo nanosmahtta čájáhusa huksema ipmárdusa sáme kultuvrra juohkáseamis guovtti oassái: árbevirolaš ja modeardna sámevuhtii. Dakko bokte ođasmahttin ii cuvke čájáhusa vuogi govvidit sámevuoda áiggehis etnográfalaš preseanssas, muhto lasiha dasa ođđa gearddi: Sámi duodji design -vitriidna govvida modeardna sámevuoda iežas áiggehis etnográfalaš preseanssas.

Sámi duodji design -vitriidna ovttahtta dáidda- ja etnográfalaš museaid vugiid ođđalágan ollisvuhtan mii lea nuppelágan go čájáhusas muđui. Vitriinnas duojit eai leat šat anonyma kultuvrra buktagat, muhto dahkkiid namat leat mielde, mii nuppástuhtta dujiid sulastahttit dáidaga. Dovddus duodječehpiid vuoruheapmi čatná ovdanbuktima ain nannosut dáiddamáilbmái. Seammás sámi ipmárdus duojis servodatlaš dahje sosiála gaskaoapmin jávistuvvo, dujiid oktavuodát servošii, sogaide ja guovlluide ja movt duodji hukse ja bajásdoallá daid, eai boađe ovdan. Etnográfalaš musea árbevrrui gullelaš lea fas dat man dievva vitriidna lea: dál ii leat dušše okta duodji ovttá skáhpožis, muhto duodjevitriinnas lea ođastusa maŋŋá etnográfalaš museaide oahpis dávvirhivvodat. Visuálalaččat vitriidna ii nagot seamma ládje ođasmahttit čájáhusgiela go čájáhus oppalaččat, muhto baicca máhccá etnográfalaš musea geavadii čohkket sierra dujiid ovttá vitriidnii oktán ollisvuhtan.

Dat, ahte duodjevitriinna odđa ovdanbuktin spiehkasta čájáhusa op-palašvuodas, vuhtto maid galledeaddjimáhcahagas; oassi gehččiin leat liikon vitriidnii ja illudan go mielde leat maid odđa duojit. Nuppiid mielas vitriidna lea beare nuppelágan čájáhusa eará osiid ektui sihke sisdoalu ja ovdanbuktima dáfus, dat čuoldása čájáhusa ollisvuodas. Muhtumiid mielas fas vitriidna lei dego museagávppi máinnusteapmi. (Siidda galledeaddjimáhcahat 1999–2016.) Gehččiid sierralágan oainnut mitalit, ahte vitriidna bágge giddet fuomášumi duoji ovdanbuktimii ja muittuha ahte dasa ii leat dušše okta vejolašvuhta. Vitriidna lea mielde cuvkeme vugiid ovdanbuktit duoji, muhto maid makkár mitalusaid duojit mitalit ja biddjojuvvojit mitalit sámiid birra.

5 Suokkardallan: Duoji ovdanbuktima nuppástusat

Lean dán teavsttas dutkan duoji ovdanbuktinvugiid Siidda vuosttaš válđočájáhusas ja dárkon čájáhusa sihke ollisvuohtan ja ovttaskas vitriinna dásis, ja guorahallan makkár ovdanbuktinárbevieruide čájáhus čatnasa. Siidda čájáhus lei máŋgga láhkai erenoamáš go dat rahppojuvvui jagis 1998. Dat lea Suoma áidna sámemusea čájáhus ja lei Suomas vuosttaš geahččaleapmi hukset sámi čájáhusgiela. Lassin čájáhusas ovttastahttojedje vuosttaš háve luonddu- ja kultur-oasit oktan ollisvuohtan, kombinašuvdnan mii lea maŋŋá geardduhuvvon máŋggain luondduguovddážiin. Čájáhusa bargujoavkkus kulturhistorjjálaš museabargit ledje unnitlogus ja jovkui ledje váldán mielde ollu sierra fágaid áššedovdiid, earret eará arkiteavttaid, kulturdutkiid ja biologa. Boađusin lei čájáhus, mii duoji ovdanbuktimis ovttastahttii dáiddamusea ja etnográfalaš museaid vugiid ja fálai odđa evttohusa makkár kulturhistorjjálaš čájáhus sáhtta leat. Seammás čájáhus válddii oasi ságastallamii dáidaga ja ii-eurohpalaš etnográfalaš diŋggaid gaskavuodas; makkár ákkaiguin muhtun oasit kulturárbbis meroštallojuvvojit etnográfalaš objektan ja earát fas dáiddan. Dakko bokte čájáhus speadjalasttii maid sámi ipmárdusa, mas erohus duoji ja dáidaga gaskkas ii leat seammá stuooris go eurohpalaš áddejumis. Sámi holisttalaš máilmmi- ja kulturárbeipmárdusa dihtii duoji sirren dáidagis ii leat relevántta.

Siidda vuosttaš válđočájáhusa rájiid rasttildeaddji hábmen veadjá leat okta sivva, manin čájáhusa sáhtii doallat nu guhká rabas. Go čájáhus burgojuvvui gidđat 2021, dat lei jo 23 jagi boaris, muhto oaččui ain eanaš posiitiiva dahje hui posiitiiva máhcahaga gallededdiin. (Siidda galledeaddjimáhcahat 1999–2016.) Dađi bahábut čájáhusa mitalus sámiid birra ii lean álgoálggusge seammá áigeovuodil ja ođđalágan go čájáhusa visuála hábmen. Vuohki ovdanbuktit dujiid anonyman etnográfalaš preseanssas – nappo govvateavsttain ii mitaluvvo dahkki namma dahje duoji ahki – čatná čájáhusa nuppe dáfus etnográfalaš museaid čájáhusárbevrrui muhto maid lappologiija ja antropologiija ipmárdussii duojis ja sámevuodas. Čájáhusas ovttaskas olmmoš jávis-tuvvo ja guovddáži bajiduvvo kultuvra antropologalaš vuogáđahkan. Daid vállejemiid geažil čájáhusa teakstasisdoallu boarásnuvai olu jođánabbot go dan visuála hápmi.

Eurohpalaš museavuogádagas buot ii-eurohpalaš kulturárbi lea čuju-huvvon etnográfalaš dahje kulturhistorjjálaš museaide, iige dáidda sirrejuvvo sierra joavkun dego eurohpalaš válđoálbmoga kulturárbbi buohta dahkko. Easka 2000-logus dat juohku lea biddjon gažaldat-vuložin ja maid duodji lea dohkkehuvvon dáiddan. Dáiddamuseat lea oastigoahtán maid dujiid iežaset čoakkáldagaide, ja duojit leat leamaš mielde dáiddačájáhusain, gos dat leat ovdanbukton dáiddamuseaid konvenšuvnmaid mielde. Duoji meroštallan dáiddan dulkojuvvo dávjá duoji árvvu bajideapmin, go eurohpalaš kulturhistorjjálaš hierarkiijas dáidagii addojuvvo stuorat árvu go eará kulturbuktagiidda. Dakkár duoji árvvu lokten ii-sápmelaččaid čalmmiin lea mángga ládje dehálaš. Earret eará dat bágge guorahallat ja meroštallat ođđasit dáidaga ja mii oppa-lohkái lohkkjuvvo dáiddan, ja fuomášit movt dáidaga meroštallamat leat eastadan marginála joavkkuid kulturárbbi ovttavewardásašvuoda.

Duodji lea soddjil, dan sáhtta heivehit musea sierra kategoriijaide. Sámi ja duoji geahččančiegas lea goitge dehálaš fuomášit, ahte duo-ji dohkkeheapmi dáiddan, dahje dujiid sirdin etnográfalaš museain dáiddamuseaide, ii čoavdde válđováttisvuoda: museamáilmmi hie-rárkkalaš kategoriseremiid ja sámi holisttalaš kulturárbeipmárdusa oktiiheivetmeahttunvuoda. Dáidaga kategoriija lea seammá gárži ja

ráddjejeaddji duoji luonddu ektui go earáge ii-sámi meroštallamat ja danin ontologalaččat veahkaválddálaš. Nu guhká go museain kulturárbi meroštallojuvvo dušše váldoálbmoga árvvuid ja kulturárbeipmárdusa vuodul, ii eamiálbmogiin ja eamiálbmogiid kulturárbbis sáhte leat dásseárvosaš sajádat museas. Dat ii goitge galgga leat sivva vuollánit dahje heaitit duoji ovdanbuktima čájáhusain, muhto baicca hásttuhit lasihit gulahallama sámiid ja musea gaskii, vai livččii vejolaš veahkká-laga ohcat čovdosiid ja hukset dekolonialisttalaš sámi museologiija, mas duodji beassá leat iežas iehčanas kategoriija.

Sámečájáhusaid ja daid ovdanbuktinvugiid dutkan buvttada ođđa dieđu jurddašeamis ja teorijain, mat váikkuhit čájáhusaid ja ovdanbuktin-árbevieruid mat leat daid duohkin. Čájáhus lea álohii dahkkiid vállje-jumiid muhto maid sin árvvuid, dárbbuid ja viggamušaid boadus, iige goassige neutrála speajalgovva duohtavuodas. Mii fertet buorebut ipmirdit movt musea lea ovdal mitalan sámiid birra ja manin, vai mii bastit dekoloniseret musea, nuppástuhttit dan buorebut gulahallat sámi duohtavuodaiguin, ovdamearkka dihtii movt mii ipmirdit duoji.

Dán dutkamuša álggus jearan manin duoji ovdabuktin museas lea váttis. Čilgehussan evttohan, ahte duodji ii riehta heive oarjemáilmmi kategoriseremii ja oarjemáilmmi kategoriserema ala huksejuvvon museačájáhusaide ja čájáhusgeavadii. Mu dutkamuš buktá ovdan, ahte válllejumiid movt duoji ovdanbuktojuvvo čájáhusas eai leat ovttagardánat ja válljedettiin ferte váldit vuhtii makkár čanastagaid dat mielddisbuktet. Buot kulturárbbi doahpagiid, kategoriijaid ja meroštallamiid sáhtta atnit gaskaoapmin, maid eurohpalaš olmmoš lea ráhkadan iežas dárbbuid váste ja man vuodul sii ipmirdit máilmmi. Vai mii sáhttit dekoloniseret musea kulturárbeipmárdusa, de mii fertet buorebut ipmirdit makkár jurddašeamis ala dat leat huksejuvvon, mii lea dan gaskavuohka kolonialismmain. Dekoloniseren lea eaktun vai museat sáhtášedje ovdanbuktit duoji čájáhusain sámi vuogi mielde ja gaskkustit ovddos guvlui gallededjiide sámi jurddašeamis. Dat lea maid guovddážiis, jus háliidit nannet ja ovddidit sámi museologiija, man oktan vuolggasadjin lea sámi ipmárdus mii lea duodji.

Gáldolistu

Arkiivagáldut

Sámemusea Siidda arkiiva

Siidda galledeaddjimáhcahat 1999–2016

Čájáhusa plánenjoavkku čoahkkinbeavdegirjijt

Siidda válđočájáhusa gáldolistu

Girjjálašvuohta

- Aikio, Áile 2021: Sámification and Sámi museums. – Laura Junka-Aikio & Jukka Nyysönen & Veli-Pekka Lehtola, (doaimm.) *Sámi Research in Transition. Knowledge, politics and social change*. London: Routledge. 111–129.
- Aikio, Áile 2022: A Window into Vanishing Sámi Culture? Visual Representations of Sáminess in the Shared Siida Exhibition by Sámi Museum Siida and Northern Lapland's Nature Centre. – Sanna Valkonen & Áile Aikio & Saara Alakorva & Sigga-Marja Magga, (doaimm.) *The Sámi World*. London: Routledge. 21–38.
- Clifford, James 1988: *The predicament of culture: Twentieth-century ethnography, literature, and art*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press.
- Cury, Marilia Xavier 2020: Indigenous peoples and Museology – experiences at traditional museums and possibilities at indigenous museums. – Bruno Brulon Soares (doaimm.), *Descolonizando a Museologia / Descolonizando la Museología / Decolonising Museology*. Paris: ICOM/ICOFOM. 354–370.
- Eriksen, Thomas Hylland 2000: Ethnicity and culture – A second look. – Regina Bendix and Herman Roodenburg (doaimm.), *Managing Ethnicity: Perspectives from folklore Studies, History and Anthropology*. Amsterdam: Het Spinhuis. 185–205.
- Eriksen, Thomas Hylland 2004: Toista maata? Johdatus antropologiaan. Helsinki: Gaudeamus: Suomen antropologinen seura.
- Finbog, Liisa-Rávná 2020: "It Speaks to You: Making Kin of People, Duodji and Stories in Sámi Museums." Nákkosgirjedutkamuš, University of Oslo.
- Herranen-Tabibi, Annikki 2022: Caught in the State's Net? Ecologies of Care in Deanuleahki, Sápmi. – Sanna Valkonen, Áile Aikio, Saara Alakorva & Sigga-Marja Magga (doaimm.), *The Sámi World*. London: Routledge. 115–135.
- Giblin, John & Ramos, Imma & Grout, Nikki 2019: Dismantling the Master's House. Third Text, Volume 33, Issue 4-5: Exhibiting the Experience of Empire: Decolonising Objects, Images, Materials and Words. 471–486. DOI: 10.1080/09528822.2019.1653065

- Gilbert, Jérémie 2017: Indigenous Peoples, Human Rights, and Cultural Heritage: Towards a Right to Cultural Integrity. – Alexandra Xanthaki & Sanna Valkonen & Leena Heinämäki & Piia Nuorgam (doaimm.), *Indigenous Peoples' Cultural Heritage: Rights, Debates, Challenges*. Leiden: Brill Nijhoff. 20–38.
- Keskitalo, Alf Isak 1994: *Research as an Inter-ethnic Relation*. Rovaniemi: Arctic Centre, University of Lapland.
- Kuokkanen, Rauna 2008: "What is Hospitality in the Academy? Epistemic Ignorance and the (Im)Possible Gift." *Review of Education, Pedagogy, and Cultural Studies*. 60–82.
- Lehtola, Veli-Pekka 2019: Johan Nuorgam: Sámi Squanto and cultural broker. *Nordisk Museologi Vol 27 No 3: From Lappology to Sámi Museology*. 77–95.
- Levy, Janet E. 2006: Prehistory, Identity and Archaeological Representation in Nordic Museums. *American Anthropologist* 108 (1). 135–147.
- Lenzerini, Federico 2017. Reparations for Wrongs against Indigenous Peoples' Cultural Heritage. – Alexandra Xanthaki & Sanna Valkonen & Leena Heinämäki & Piia Nuorgam (doaimm.), *Indigenous Peoples' Cultural Heritage: Rights, Debates, Challenges*. Leiden: Brill Nijhoff. 327–346.
- Soares, Bruno Brulon 2020: Rupture and continuity: the future of tradition in museology, ICOFOM Study Series, 48-1. 15-27. <https://doi.org/10.4000/iss.1950>
- Lien, Sigrid 2017: Assimilating the wild and the primitive: Lajla and other Sámi heroines in Norwegian fin-de-siècle photography. – Leon Wainwright (doaimm.), *Disturbing pasts: Memories, controversies and creativity*. Manchester: Manchester University Press. 208–224.
- Lien, Sigrid 2018: Performing academic Masculinity in the Arctic: Sophus Tromholt and Roland Bonaparte's photographic accounts of Sámi peoples and Northern landscapes. *Journal of Aesthetics & Culture*, 10:4. 1–17. DOI: 10.1080/20004214.2018.1498677
- Lien, Sigrid & Nielssen, Hilde Wassem 2021a: Negotiating research: Studying Sámi Photographs as Norwegian Outsiders. – Laura Junka-Aikio & Jukka Nyssönen & Veli-Pekka Lehtola (doaimm.), *Sámi Research in Transition. Knowledge, politics and social change*. London: Routledge. 167–185.
- Lien, Sigrid & Nielssen, Hilde Wassem 2021b: Camera encounters: Norwegian bourgeois settler women's adventures in Sámi areas. – Sigrid Lien & Hilde Wassem Nielssen (doaimm.), *Adjusting the lens. Indigenous activism, colonial legacies and photographic heritage*. Vancouver: University of British Columbia Press. 54–80.
- Lonetree, Amy 2012: *Decolonizing Museums: Representing Native America in National and Tribal Museums*. University of North Carolina Press.
- Magga, Sigga-Marja 2012: Saamelainen käsityö duodji kansallisen identiteetin rakentajana. – Veli-Pekka Lehtola & Ulla Piela & Hanna Snellman (doaimm.), *Saamenmaa: Kulttuuritieteellisiä Näkökulmia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 216–228.

- Nielssen, Hilde Wassem 2018: Visualizing invisibility: Photography and physical anthropology in Norway. *Journal of Aesthetics and Culture*, 10(4). 1–12.
- Olsen, Bjørnar 2000: Bilder fra fortida? Representasjoner av samisk kultur i samiske museer. *Nordisk museologi* (2). 13–30.
- Porsanger, Jelena & Guttorm, Gunvor (doaimm.) 2011: *Working with Traditional Knowledge: Communities, Institutions, Information Systems, Law and Ethics. Writings from the Árbiediehtu Pilot Project on Documentation and Protection of Sámi Traditional Knowledge*. Dieđut Vol. 1, Sámi allaskuvla / Sámi University College.
- Rastas, Anna & Koivunen, Leila & Kallio, Kalle 2021: Vastuullinen museotyö: marginaalien tunnistamisesta vähemmistöjen mukaan ottamiseen ja dekolonisointiprojekteihin. – Anna Rastas & Leila Koivunen & Kalle Kallio (doaimm.), *Marginaaleista museoihin*. Tampere: Vastapaino. 21–56.
- Pennanen, Jukka 2000a: Museo etnisyyden vahvistajana. – Jukka Pennanen & Klemetti Näkkäljärvi (doaimm.), *Siiddastallan – Siidoista kyliin*. Oulu: Pohjoinen. 10–12.
- Pennanen, Jukka 2000b: Ihmisen ja luonnon vuorovaikutus saamelaiskulttuurin lähtökohtana. – Jukka Pennanen & Klemetti Näkkäljärvi (doaimm.), *Siiddastallan – Siidoista kyliin*. Oulu: Pohjoinen. 13–18.
- Payne, Carol 2021: Disruption and testimony: Archival photographs project naming and Inuit memory in Nunavut. – Sigrid Lien & Hilde Wassem Nielssen (doaimm.), *Adjusting the lens. Indigenous activism, colonial legacies and photographic heritage*. Vancouver: University of British Columbia Press. 126–142.
- Potinkara, Nika 2012: Saamelainen etnisyys museonäyttelyissä. – Veli-Pekka Lehtola & Ulla Piela & Hanna Snellman (doaimm.), *Saamenmaa: Kulttuuritieteellisiä Näkökulmia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 169–215.
- Potinkara, Nika 2015: *Etnisyyden rakentuminen kahden saamelaismuseon perusnäyttelyissä*. Näkkösgirjedutkamuš. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Valkonen, Sanna & Valkonen, Jarno & Lehtola, Veli-Pekka 2017: An ontological politics of and for the Sámi cultural heritage: reflections on belonging to the Sámi community and the land. – Alexandra Xanthaki & Sanna Valkonen & Leena Heinämäki & Piia Nuorgam (doaimm.), *Indigenous Peoples' Cultural Heritage: Rights, Debates, Challenges*. Leiden: Brill Nijhoff. 149–174.
- Xanthaki, Alexandra 2017: International Instruments on Cultural Heritage: Tales of Fragmentation. – Alexandra Xanthaki & Sanna Valkonen & Leena Heinämäki & Piia Nuorgam (doaimm.), *Indigenous Peoples' Cultural Heritage: Rights, Debates, Challenges*. Leiden: Brill Nijhoff. 1–19.

Abstract

In this paper I am interested in decolonization processes of museum exhibition practices and how research on indigenous cultural heritage in museum can improve possibilities for collaboration and dialogue between museums and the indigenous peoples.

Museum is often understood to be neutral and unpolitical, though – as Indigenous peoples have noted through decades – it is a colonial institute, that is based on European worldview, values and understanding what is cultural heritage. This again weakens the museum's ability to protect the cultural heritage of indigenous peoples on an equal footing with that of the majority population.

In my study I present a case study on how duodji has been presented in the first main exhibition of the Sámi museum Siida. By combining the exhibiting practices of the art world with traditions of ethnographic museums the Siida exhibition created a new way of presenting duodji and Sáminess in a museum exhibition.

My study shows how different museum categories, as art or ethnography, as well as different museum traditions to exhibit them are ontologically and epistemically violent towards duodji as Sámi understand it. However, this should not be seen as a reason to cease presenting duodji in museum exhibitions, but understand exhibiting duodji to be a possibility to challenge the colonial hierarchical classification of art, craft, and design. To adapt museum practices to meet the needs and understandings of duodji is an opportunity to decolonize exhibition work and exhibiting practices and to reconstruct Sámi museology. Although my research deals with only one Sámi museum, the knowledge it provides can be used more widely to discuss what could be the Sámi ways to do heritage work and how memory organizations created according to the Western model, such as museums and archives, could better meet Sámi values in the worldview and needs.

Abstrákta

Ávdusj filma ja gávå li vuodon dán artihkkala ságastallamijda arkijvvaábnnasij birra gånå sáme li siegen. Ájggomus la sámij vuojnos tjuovggidit ájádusájt ja dábdojt moattelágásj átsádallamijs ja diehtotjoaggemijs, ja aktijdahttet dajt ájádusáj etijka birra. Vuojnno ávdep sáme arkijvvaábnnasijda ij la rievdak ájnat målsudahkes ja 2000-ájge la diehto tjuovggum etijkak ássij birra álgoálm mugij hárráj. Gájklágásj bargon átsádimábnnasij tjoahkkidijn li miján guokta etijkkamáhta ájádit; dav mav rijkalasj láchka mierret, ja dav mij la persávnålasj ja alma ja badján ulmutij ja ábnnasij, jali ulmutij gaskan. Dán artihkkalin li muv ságastallamrádnaj giehto ja dábdo nanos vuodon ságastallamijda. Uddni vuorrasap buolvva l ájnas diedediddje nuorap buolvvaj sáme kultuvra ja histárjå hárráj. Aktan diedojiså li sij ájnna ja artihkkala diehtoråvkalvis la diehto mav ij åleda ietjå vuogijn gå sijå ietjasa giehtoj baktu. Våjku li diedediddjij giehto artihkkala vuodon de bajedav iehtjam ájádusájt ja ussjolvisájt nåv gåk kultuvrraguoradalle átsádallamin ålu dahká, diehtemin jali ij (Ehn 2011).

Tjåvdabågo: etijka, arkijvvaábnnasa, sáme, filma, gávå

Kajsa Kuoljok, Kajsa.kuoljok@ajtte.com

Etijjka sámij vuojnoss filmaj ja gáváj gehtjadijn

1 Álgadus

Gálmma álmma manni Gájddumäno milta sámijt guossidittjat ja filmmitjit. Tjähppis-vielggis filman *Vildmarksälven* (1967) sijájt tjuovvop gá vadnasijn ädnok manni. Álmma giehttárgiella tsuojgot mannulagáv. Sij ganudi soames fuolke lunna änon guollimin ja manni gámán guossidi. Goade sinna nissunav gávviiji gá tjáhkkáj. Reportar javllá ”Dánna l jiermmás vuojnno nierbigis Tv-barggijda ja aj vuojnuttjit. Susanna, manen i gávviduvvat sidá?” Susanna-namák nissun májåda vásstet: ”Mån lav náv vuoras, iv lágeda”. Reportar javllá ”Ij la dan diehti gá tjáppa gávva dujsta galggá sjaddat ájnat sihtap diehtet gák dán vieso.” Tjajmos duogen gullu. Reportar joarkká ”i gus ane luluj suohtas giehttot gák sábmme goadev sujtti? Susanna vásstet ”iv, gal dij vuojnnebihtit gák la dánna.” Gávvár iehtjádijt gávvi goade sinna luojdon tjáhkkáhime káffakáhpáj vuollegis bievde nanna. Reportar má gáhttjal sujsta vásstádusáv giesset, sán tsuojgot gák la goade sinna ja majt bárru. ”Ja de guosse báhti ja dán káffaj bivddi, luojddoguovdde-lin.” ”Náv dagáv”, sán vásstet. Reportar vilá tsuojgot kujna bargov ja javllá ”ja dán suohtastalá gájkaj gudi báhti.” Susanna vásstet ”iv dal diede jus suohtastaláv”. Ruvva reportar javllá ”muhttijn ij diede jus dán suohtastalá jali la alvvá. Diedák iesj?” Susanna vásstet ”na gal mån iesj diedáv majt dagáv.”

Manebut filman álmma ietjá guollárijt äno milta guossidi. Låvdagoade álggolin tjuodtju vuorrasap nissun. Gávva vuoset nissunav ja reportar javllá ”Sån ij sidá gávvidallat sån ga, árggagárvoj ja suova sinna.” De dal gávviiji goade sinna, nissun dállágáhtten tjáhkkáj giehta muodo ávdđálin, gáhttjá dálláj. Álmáj suv guoran rággnot tjáhkkáj, javllá ”Valla mij lip ham náv guhkás vuolggám vuosedittjat gák sáme viessu.”

Álmáj suv giedas gässá. ”Ij ham gávnnu ienep lávdagoahte vuosedit. Ja gájka Elssáj náv lijkkuji, náv hávsskes iemet. Majt de gárvo dahki? Gáktu dal ájn Elssá dánna goaden áro?” Elssá-namák nissun álmáj gehtjas ja vilá muodov tjiehká. Reportar joarkká ”Máhtá gus giehttot dajna gá dån la mañemus Jielleváren gånna l goahte. Soabtso gus goaden? Álmå giella duogen gullu, sámegielak álmáj járggål ja nissunav jáhkkelis bagát. ”na lávdagoahte l buoremus”, Elssá vásstet. De dal giedav la muodostis válldám ja álmáj gáhttjá.

Filmma *Vildmarksälven* (1967) tjielggasit buojkulvahtta avtav moattet filmas gånna ulmme l árrum bájkas bájkkáj mannat diedoijt tjoakkátjit majt mañela ienepláhkosebrudahkaj galggi vuosedit. Álmå vadasij ja váttse mannin ietjasa filmmarájdoy filmajt dagátjit ulmuttjida gejn ávdutjis állim diedo ulmuttjij ja luondo birra, sámij ja ednamij birra nuorttan. Álu javlli bágov ”lapp”. Tsuojgodum filmmabiehke sáhkanárev gatjálvisájs bajedi, gatjálvisá dábdoj birra gá jagij milta iejvvidi filmmárij, tjoaggij, turistaj ja átsádiddij vásedijn. Mij guosská dakkár filmajda degu dasi mij tsuojgoduváj, de vuojnno vaj filmmárij guossidime li juojddá dahkam ulmuttjida gudi lidjin kamera ávdån. Nissuna filman, Susanna ja Elssá, gejt da manne filmmára guossidin, vuosedijga sáj ejga lijkku filmmiduvátjit, majt ietjaska ságaj ja rubmahij vuosedijga. Uddni ij la álkke dádjadimev oadtjot dasi mij filmmidijn sjattaj váni mánnama dagi. Filmma l 1960-lågos ja nissuna ábá máhte majdik tsuojggot dasti. Filmas árvvet goappásj nissuna lijga ávdebut gávnadam turistaj. Gå turissma lassánij de sáme álu vuobddin suovasguolev aktan hillagáhkujn. Máhttin aj káfav vuobddet. Filmmára soajttin danen vuorddet nissuna lulujga buorebut sijáv duosstot. Sij báhti sunnu goahtáj ja vastet hasodibá sunnuv filmmidijn. Vuojnunagi filmmára adni nissuna luluba gierddat filmmiduvvat. Reportar jáhkká áldar ja nãhko l nissunij vuosstehágo duogen. Nissuna vuojnnet ábá besa válljit jus sihtaba oassálasstet. Mån vuojnáv filmav aktan Karinijn ja Birgittajn, guovtes ságastimrádnajstim. Filmma ij buorren dábddu. ”Sij ságasti nissunij degu lulujga máná”, goappátja javllaba.

1.1 Bájkálasj ja rijkálasj ságastibme etijka birra

Dán tjállusa vuodon li ávdep arkijvvaábnasa sámij. Arkijvvaábnasa li ienemusát ávdusj filma valla gávájat aj vuosedav. Ulmme l sámij vuojnos tjuovggidit ájádusájt ja dábdojt átsádallamijs ja diehtotjoaggemijs ja aktijdit dajt ájádusáj etijka birra. Juohkka slájan bargojs átsádimábnasij tjoaggemijn li miján guokta etijkkamáhta ájádít; dav mav rijkálasj láchka mierret¹, ja dav mij la persávnálasj ja almma ja badján ulmuttjij ja ábnasij, jali ulmuttjij gaskan. Dán tjállusa guovddelij biejav mañebuv, persávnálasj ja almma etijjav. Guokta buojkuldagá ma li etijkkaságastallama guovddelin majt dán tjállusin lav välljim bajedit, li miededibme ja gasskasasjvuohta.

Álgoálmukaktavuodan la buojkuldahka ”átsádallam”guhkev bák-tám nievres dábdojt (Smith 2021). Dajna vuogijn gák átsádallama, diehtotjoaggema, filmmima ja gávvisa li dagádum sámij hárráj, vuojná de álla ájge milta agev alvajn_duosstum aktugasj ulmuttjijt, álla ga ietjá álgoálmugijt. Álgoálmuga dábddi átsádiddje, diehtotjoagge, filmmára ja gávvisa li ietjasa dárbojt guovddelij biedjam ienni gá gasskavuodajt jali ájádusájt vaj sijá barggo galggá guoske sebrudahkaj ávkken árrat. Dakkár dábdo li oase sáme histárjás ma agev tjuovvu ja máhtti dábddut mijá ájgen náv gák ávdep ájgijn.

1 Regler och riktlinjer för forskning: <https://codex.uu.se>. General Data Protection Regulation (GDPR): https://www.gdprsummary.com/sv?gclid=CjwKCAiAvriMBhAuEiwA8Cs5lfXDNhIs6TSo1Kb0VLa_CxwJuFvIWS4wh4IG72DqORal_J0_T2MaRoC9QQQAvD_BwE. Inom etnologisk och folkloristisk forskning finns policydokument för datahantering: https://www.siefhome.org/downloads/publications/statements/SIEF_StatementDataManagement.pdf. Som museum och medlem i museiorganisationen ICOM (International Council of Museums) följer vi de etiska riktlinjer som är fastställda. I de etiska riktlinjerna lyfts vikten av att aktivt jobba med sina samlingar, att jobba med proveniensen och att gå igenom arkiven för att se om de kan ha samlats in på ett oetiskt sätt. Många gånger lägger vi stor vikt på detta när nya arkiv tas in i museet, vi lägger inte lika stor tid på detta arbete för arkiv som vi redan har i vårt förvar. Etiska regler för museer: http://icomsweden.se/wp-content/uploads/2010/12/etiska-regler_webb-1.pdf

Svierigin la állagasj dat doajmma mav Stáhta nállebiologak instituvtta Uppsálan jádedij bájsstám állo sámij jáhkov átsádallamijda, massta li tjuovvusa báhtsám átsádallamij láchkasj riektáj ájn uddniga (Drugge 2016: 199). Svierik lij vuostatjin väráldin álgadittjat stáhta nállebiologak instituvtav 1920-lágo álgon ja sámie lidjin sierra ávkken instituvttaj (Gustafsson 2008: 211, 259). Uppsala instituvtta átsádaláj álm mugav ja hásadij buojkulvissan sámij oajvvemiehttimijt. Herman Lundborg, instituvta oajvve, anij vadá lij nállesegadimij ja dav duodastittjat átsádij sámijt (Lundmark 1998: 90). Átsádallamijn tjuovoj ietján gá sijáv miehtit, aj sijáv gávvit. Da gává li tjoahkkidum gávvgirijjida. Gává galggin vuosedit nállebiologak ájálvisájt ja dan nali aj duodastit nálleágov sierra ulmuttjij siegen, buojkulvissan gá gasskaáldarsáme aktan biejaduvvin gáváj nuortarijkaj nuoraj vuosedittjat sámie lidjin vuolebun ietjá ulmuttjij (Gustafsson 2008: 211).

Stáhta nállebiologa instituvta doajmma bájnij svieriga átsádallamdábijt sámij vuosstij (Broberg 1995: 84). Nállebiologiddja dagáj vaj diedalassj-vuohta politijkkán sjattaj ja bádjij ávdđán dárojduhttempolitijkan mij lij dássjانبmen sámijda ja ietjá rijkalasj unneplágojda Svierigin (Persson 2018: 88). 1800-lágo mannegietjen badjánij sámepolitijkka mav gáht-tjun ”Lapp ska vara lapp”-politijkka man vuodon lij ”oalle” sámie mij lij val jáhte állobargge (Lantto 2000, Mörkenstam 1999, Lundmark 1998). Dat gáhttjomláhke bádjij girkkohárrás ja skávllátjuottjodiddjes Vitalis Karnell jagen 1906 (Lantto 2010: 160). Dajna politijkajn duodastuváj gávvá dassta mij la sámie viessom ja ájádusá ”oalle” sámievies-somis, mij aj spiedjilduvvá ávdusj filmajn. Sámie tjuoldeduvvin guovte juohkusij dat politijkas, állósáme, gejt adnin lidjin ”oalle” sámie, ja gudi állim állósáme (Lantto 2010: 160). Vuojnno vaj állósáme lidjin ”oalle” sámie spiedjilt ájádinvuogev alep ja vuolep ulmuttjij birra, mij nállebiologiddjaj gulluj. Dajt ájádinvuogijt bajedin ja duodastin filmajn ja gáváj ja ietjá diehtotjoaggemijn ja aj dávvervuorkáj tjoaggemijn ja vuosádusájn. Tommy Gustafsson (2008) vuonet tjállusin *En fiende till civilisationen: manlighet, genusrelationer, sexualitet och rasstereotyper i svensk filmkultur under 1920-talet* makkár fámov filmma sebrudahkaj anij gá bajedin miellagáváv moattelágásj ájádusvuogijs. Gustafsson adná filma vuosedin dajn gávnnujin állo vuojno ”nuppjij”

birra ja filmmakultuvrra lij sadje gánná sebrudagá vuojnov biejat ja ájádusájt baddjen anet gánná nálleájádusá vuojnnusij báhti (2008: 305). Filmajn 1900-lágo álgos ja állagasj 1900-lágo guovddelis la avtalágásj gávva sámijs ja sáme viessomis gánná gábdde, boatsoj ja goahte li márkkan sjaddam sámij viessomij. Dán láhkáj gák filma sámij gávvidi lij dan láhkáj gák sámij dan ájge vuojnnin. Ájge milta gáhttjaluvvi ja ádástahteduvvi átsádime ja ájádusá etijka birra majs álu vuogij ádástuhttema tjuovvu. Svierigin e uddni gávnnu dábdástum njuolgadásá gehtjadit álgoálmukátsádijn. Histoarjjar Anna-Lill Drugge tsojgot juorruime gávnnu makkár etijkak njuolgadásájt galggá tjuovvot gá átsát sáme ábnasbájkijn (2016). Gávnnu sidot átsádit vuogijn mij etijka hárráj dáhkki sámij vuojnos, valla ilá binná návo gávnnu ja ilá binná doarjjaga vuosedittjat gák galggá barggat dav dagátjit. Ietjá rijkajn gávnnu átsádiddje gudi barggi álgoálmukátsádimij daj njuolgadásájt milta ma li dáhkkidum álgoálmukorganisasjavnájs (cf. Tuhiwai-Smith 2021, Kuokkanen 2008, Porsanger 2004). Dan diehti gá ij gávnnu rijkalasj, gájkbadjasasj átsádimpolitijkak strategiddja ja átsádibme mij sámijda guosská Svierigin, la Sámedigge biejam átsádimstrategidjav (2021). Strategiddja 1 tjoahkkájgäsos strategak árvvaladdamijs ja prinsijpalasj vuodojs mav Sámedigge adná máhtta vuodon árrat ádá rijkalasj sáme átsádimpolitijkkaj ávddálijguovlluj (2021: 4). Svieriga sámij rijkkalihtto (SSR) la aj biejam njuolgadásájt átsádimijda ja prosjáaktaaktisasjburgojda maj oajvemus ulmme 1 mandáhtav oadtjot átsádimij ja prosjevtaj badjel ma tjadáduvvi sámij, kultuvra, áládusá, giela ja iehtjádij birra (2019). SSR tjuovvu dajna vuogijn rijkajgasskasasj álgoálmukusuorev.

1.2 Átsádiddje rolla

Uddni mijá vuojnno etijkkaj, gá guosská vuojnnemvuogev sáme oassálasstij vuosstij, máhtta vuostedit dav vuojnov mij lij 1900-lágo kultuvrratjoaggemij bálij. Állo rievddadusá ájádusájt hárráj li sjaddam etijka birra ja uddni li miján ietjá árvustallama gá da ma lidjin muhtem jahkelágoj ávddála. Ájnas la dav mujttet gá dálla árkijvvaábnnasij gáhttjap ja dálkkup dajt udnásj árvustallamij milta. Náv gák artihkkala álgo vuoset de álu filmmár/átsádiddje/diehtotjoagge ávdep ájgij la

adnám sierra buorre sajádagáv ja ittjij heva lágeda miededimev ulmutjij filmajn. Ájnas oasse mijá bargon uddni la, mij guosská ávdep arkijvvaábnnasijda, gáhttjat vaj etijkak rávkalvisá li sierra ájnasa mujttet gá ulmutja gudi e desti máhte giehttot jalik ietjasa bálostit oassálassti. Dav vuodov galggá baddjen anedit juogu de ulmusj uddni viessu jali ietjá ájgijda gullu. Ietjá ájnas bielle etijkak vuoynos mij guosská tjoaggemij sámekultuvras mij artihkkalin ságastaláduvvá la gák ”oallevuohhta” vuojnusij boahdá, mij bajeduvvá ja mij mañemusát ij bajeduvvá.

Vuogev mav mán iehtjam átsádallamin ja diehtotjoaggemin Ájten áhtsálav la gulldalit ja árrot dábddele dasi mij la etijka hárráj anedahte álles barggoproressan. Etijkak árvválladdama guoski buojkulvissan gatjalvisájda gák ábnasijt tjoaggá, gák bargo birra barggorádnaj ságastav ja gák ábnasijt ávkkiv. Etnologa Fataneh Farahani bajet gáhttjamav allasis ájnasin, gá galggá ájttsisin árrot ietjas dábdoida, gatjalvisájda ja dálkkumijda bargadijn (2010: 115). Átsádiddje agev tjállá sajádagás mij la ietjas histárjás hábbmidum ja dat máhttudahka mav átsádibme vaddá de ij la juogu de luovas jalik garrasit rievtes.

Muv sáhkarádna li gálmma nissuna Jáhkámáhke dáfos; Duoljá Karin ja Guoljok Birgitta, goappátja riegeádam 1940-lágo, Oastot-Uhtsi Kristina riegeádam 1950-lágo. Sij li muv berraha ja dan diehti lav sidjij sierra lahka. Uddni vuorrasap buolvva l ájnas diedediddje sáme kultuvra ja histárjá birra nuorap buolvvaj. Sij li ájnasa sijá diedoj diehti ja dat diehtorávkalvis artihkkalin la dakkár diehto mav ij ále ietjá vuogij gá sijá ietjasa giehtot tjadá. Giehto tjuovggiji buojkulvissan gák dáhpádusá ja dábdoid li hábbmiduvvam gá muv diedediddje li gávnadam átsádallij, turistaj jali ietjá diehtotjoaggij. Sámeednamin li állo átsádiddje vássám ja ulmutja, degu mán iesj, li ájgevev gállám juogátjit ájges ja diedojs. Muv dábdoid árromin diehtotjuohkken ja buojkulvissan gávvidaláduv, dahká muv ienep diehtten vuorddemusájda átsádalle etijkak ájádallamijda.

Gávva 1: Oastot-Uhtsi Kristina, Duoljá Karin ja Guoljok Birgitta. Gávviiddje: Gunilla Falk

Karin, Birgitta ja Kristina li oassálasstám moatten filmmavuosádusán ja mán lav válljim sijáj ságastit filmaj mañhela. Gatjádív jus máhttin sijá dábdojt mujna juohket masi sij hihkalin. Sij li dáhkkidam namájt tevstan adnet. Guoskat aj ávdep gatjádallamábnasijda ma tevstan gávnnuji, gánná diedediddje li dáhkkidam sijá namájt adnet. Gávnnuji buorre- ja vuosstevuojno namájt vuojnnusij tevstajda biedjat. Diededibme oadtju ienep árvov gá ulmusj aktijduvvá sajijn ja lábdi ájnasvuodav ietjas giehtov ájggut. Antropologa Solveig Joks buojkulvahtá gák nammavaddem diededibme ienep árvov máhtá vaddet. *Sirbmá-bájken lav mán oahppam la ájnas ulmutjav giehton nammadit ja jus namá tjiogaduvvi de giehto fámoduvvi. Viertti ietjas giehtov ájggut...*(2015: 77). Joks bajet juojggusav buojkulvissan ja vuoset professávráj ja histárjárij Nils Jernslettena (1978) gávvimij juojgos duodas duohtavuodav ulmutja identitájtta ja sajev vaddá fuolkkáj ja sáme sebrudahkaj. Sjaddá vil aj ájnas ietjá ulmutja sebrudagán diehti ulmusj la sijás akta (ibid: 111). Náv gák li buorre biele ulmutjij namájt vuosedit, de tjiegosvuohtha dahká láhkke ij bájnasa dat diedos gássta diededibme boahá ja árvustallá diedoht sujsta.

Muv etijkak barggovuohke la aj árrum ájnas ávddájbuktemij bále gá lav diedediddjiit dibddám tevstav láhkát ja dahkam unnep rievddadusájt ábnasin sijá sávdusáj milta. Mán lav beraj diedediddjiida valla miján la aj kultuvrak duogásj ja dádjadus mav mán miejnniv bájnná gák gatjádallama li tjadáduvvam, návká ságastallamij ja formálasj ságastallamij, valla aj daj temáj birra gá lip ságastam dajna gá rabásvuohta gávnnuj sáhkadattijn. Muv sadje lahkaulmutjin la munji giehpemij sijá giehtojt dálkkut gá mán lav máhttám vuojnnet ja dádjadit jiednimev ja mij javladuvvá ”gárggádisáj gaskan”. Návká gatjádallama li ienebut ságastallama adná etnologa Marianne Liliequist bajedi ábnasijit sáhkadattijn ja diedediddje hábbmiji ábnasijit aktan gatjádallijn (2016). Dakkár ságastimbálij badján diehtodahkam goappásj bieles ja vájve de sjaddi diedediddjiij gielajt átsádalles tjuolldet (ibid.).

Dán artihkkalin dahki ságastallamrádnaj giehto ja dábdo duodallasj vuodov ságastallamijda moattelágásj etijkak gatjálvisáj birra diehtotjoagem- ja átsádimbále sámij vuojnno. Vájku li diedediddjiij giehto ma li artihkkala vuodon de bajedav iehtjam ájádusájt ja ussjolvisájt majt kultuvrraguoradalle átsádallamin álu dahká, diehtemin jali ij (Ehn 2011). Gá lav rabás iehtjam ja oassálasstij ájádusáj ja dábdoj de lav rabás, ij dássjå dajna giehtujn mij la mujna juogedum, ájnat aj muv iehtjam átsádallamijn átsádallen ja ulmutjin.

1.3 Vuohkeávdánibme dábdujn vuodon

Ságastime baktu sámij sebrudagájn la dat barggovuohke majna mán lahkanav arkijvvaábnasav, mij muhttijn spiedjiit vuolediddje vuojnno sámij vuosstij, ja mij máhttá báktet gávkas dábdojt. Dat la barggovuohke mij la badjánam moatte sierra prosjevta maññáj ma li dávvervuorkán tjadáduvvam ja mij ij aneduvá dássjå gá átsádallamábnas gullu gássjelis ja vájves gatjálvisájda. Muv átsádallamprosjevtan *Digital information and traditional knowledge* (2020) la lahka ságastallam bájke sebrudagán ájnas árrum ja állagasj la sissta-sajá dahka máhttelissan dahkam lahka aktisasj barggov. Ássje mij viehket la lahkavuohta aktisasj barggijda gá barggá bájkálasj vuojnnojn. Máhttá árvvedit ságastallama badjáni akta goassa ja akta gánnå gá iejvvidallá moattelágásj sajen. Oasse

barggamvuoges la árrum bajedit sámijt gudi histárjjátjállemin binnebut vuojnnuji. Dajna vuogijn oadtju máhttelisvuodav bajedit ienep ájádusájt ja giehtoijt ma doarjju ietjá histárjjágiehttomav. Áledittjat tjiengalisvuodav ja állo gielajt de filma vuoseduvvin ja gatjádallama tjadáduvvin sámij moattet álldaris. Filmajt li muhtem bivddidum juohkusa vuojnnám Ájte dávvervuorkán valla aj moatten sajen Sámeednamin. Filmmavuosádallama sierra bivddidum oassálasstijda vuosedi barggamvuogev gá mij juohkusin filmajt lahkanip. Da vuosádallama lidjin oase ságastallamis lahka bájkijn ja ietjá bájkijn Sámeednamin. Állagasj vuorrasap buolvva bivddidaláj dajda vuosádallamijda valla aj nuorabu oassálasstin. Dán juohkusin juo ednagav dádjadi gá siján li diedo ja dábdo. Ietja li badjánam dajna majt filmajn vuojnnin. Máhtti árrót filma sijá bájkijis gánná vaden vuorrasap berrahijt jali oahppásijt vuojnnin. Vuosádallamijda li ulmutja máhttám tjáhkanit ja mañjela ságastit dan birra majt vuojnnin. Vuodon lidjin giehto majda ietja lidjin oahppása. Dakkár ságastallamijn li sij máhttám giehttot berrahij jali oahppásij birra gejt filman vuojnnin. Álu állim ulmutja gejt dábddin nammaduvvam ietjasa namáj ávdep diehtotjoaggemijn jali filmajn gá ij lim náv álu giehtto tjanádum dajda sámijda gudi oassálasstin ienemus ávdusj filmajda. Ij la jur sierraláhkáj filmajn ulmutja tjuodtju histárjá dagi, návti aj la ienemusáj dan ájgásj gáváj. Ávdep vuoges barggat sámekultuvrajn ienepláhkoperspektijvas vuojnná sij ettjin lágeda ájnegis ulmutjav. Diededibme mij la ájnas sáme gáhttáj ij gávnnu mij dahká vaj ulmusj tjanáduvvá filmajda jali sajijda gánná li filmmidum. Tevsta filmajda jali gávájda li álu állu oane, álla ga tjállám gáktu filmajt jali diehtotjoaggemijt dahkin.

Giehto lidjin ietjálágátja filmmatevstajs jali ságastiddje giehtojis. Da lidjin mujto ja viesso subttasa dáhpádusájs, bájkijis, ulmutjijs ja iellemis. Álggoájjgomus la árrum ságastit dábdoj daj diehtotjoaggemij birra dádjadimev bajeditjtat gák da li bájnnám oassálasste sámijt. Ienemusá gudi li gatjádallamij oassálasstám gal álla filmajn vuojnnum ájnat ienemusát mañep buolvvaj gulluji. Dat gártjet makkár subttasa lidjin máhttelisá juohket. Vájku álomusá állim oassálasstám filmmadagádijn de álos lidjin gatjádáládum jali gávvidum átsádidijis jali turistajs.

Jali de sijá fuolke, berraha jali oahppása lidjin dábddusa dasi. Danen gatjádallama spiedjildin gáváv dajs dáhpádusájs.

Ságastallama li ájnasa árrum dajna gå li lasedam tjieŋŋalap dádjadi-mijt moattelágásj dálkkumij sisanos. Daj filmmavuosádallamij sjaddin oassálasste mijá ságastinguojme ja mij vuojnnepe dav degu mij diedoijt bajedijma aktan sijájn. Sidij máhtti tjieŋŋalap dábdodo filmajda alvvás stuore gullut. Gå filmajt vuosedijma máhttin ájádusá ja dábdodo vuojn-nusij boahitet ja prosessajt báktet. Máhttá danna ja dalloj bágoijt bárddu dasi majt ietján ij la ussjolam. Vuosádallama dahkin vaj mij tjuovggijma gatjálvisájt ja álgadijma ájnas ságastallamij etijka birra. Mijá gasska-vuoda bieles, mijá diedediddje, sebrudahka, mijá átsádallamájggomus, mijá barggovuohke, gájkka l oalle ájnas mijá ságastallamij báhtusij. Dajt diedoijt majt tjákkijma máhtti vuojnnepe degu diehtodahkusin majt lánudalájma mijá diedediddij.

Tjállusin gehtjadav vuostatjin dajda dábdodja ja ájádusájda ma badjáni gå vuojnnepe filmajt jali ávdusj gáváv, ja aj dan kultuvrraj mij sebrudagán lij gå ábnasa tjoaggujin. Gatjálvissa dábdodja ja ájádusáj birra sáme oassálasstemis filmajn badján dan aktavuodan gå Ájtte l siegen prosjevtan *Samisk audiovisuell samling*² gánná metadáhtá, mij mierkki dáhtá dáhtá birra, biejaduvvá arkijvvaj filmaj ja tv-ábnasij. Prosjáktaj li tjoahkkim filmajt gávnahtijit filmajt ja teveprográmmajt arkijvaj ja webban ma sámijda ja sáme kultuvrraj guoski ja da li tjoahkkiduvvam dáhtabásaj. Sáme li sijá sierra viessomvuogijn miellodam ja alvaduhtám ienepláhkooálm mugav náv gåk aj filmmaindustriddjav, mij la loaggasam náv guhke gå teknijka l máhttelisvuodav vaddám. Filma spiedjildi vijddudagáv filmaj ja oabmásmusa sámij li jages 1906. Tjáhppis-vielggis gieladis filma dagádum jahketjuode álgon li ienebut boahhtsujt málggadin gehtjadam ja binnebut árggaviessomav lagábun. Ávdusj jiednafilmajn spiedjildi gáváv aktan ságastiddje ságaj romantijkak gáváv ”lappena” birra ja viessomav nuorttan. Sáme ietja e gullu. Gáváválljim ja vuohke gåk sáme vuojnnepe ávdusj filmajn la tjanádum dallusj sámij viessoma diehtotjoaggemdábijda.

2 Projektet *Samisk audiovisuell samling – filmer och teveprogram i arkiv och på webb* är ett samarbete mellan Umeå Universitet, Stockholms universitet, Sametinget, Ájtte – Svenskt fjäll- och samemuseum, Kungliga biblioteket och Svenska Filminstitutet.

Muhtem ájádusá ma li badjánam dajn tjáhkanimijn vuoseduvvi tjuovvo tevstajn Birgitta, Karina ja Kristijna ietjasa giehtoj baktu. Sijá subtsasijn gávvidaláduvvi ájádusá etjika birra aktisasjvuoda ja aktavuoda hárráj ja praktijkalasj etjika vuojnno gák ”oallevuohta” vuoseduvvá, mav bajet ja mav ij bajeda hiejttembargon.

2 Etjikka ietjasa dábdoj baktu

Gulldalimlanján tjáhkan bivddidum juogos gehtjatjit filmajt sámij. Filmajt majt vuosedip li ávdusj tjáhppis-vielggis filma ma vuosedi sámij árggaviessomav, gárvidimijt ja rájddojáhtemijt, ja gák nissuna ja álmmá gávnnij russtiji goade álggolin ja máná stuvssiji. Muhtem gáhttje li dábddám ulmutijit ja rádnajt. Filma li válljidum sierraláhkáj sidjij gudi li bivddidum dajna gá da li sidjij oahpes bájkijis; Jáhkámáhke várijs.

Birgitta l säbrram filmmavuosádallamij ja mañjela sujsta gatjáv majt ussjol gá vuojnná dajt? Sån vásstet: ”ussjolav nák aktu allasim gák ávvá máhttin dav miededit? Máhttá mov náv suhttadit, mån moarádav.” Álon filman majt lip arkijvvaj tjoaggám la dakkár ságastimvuohke gá bilkki ja vuoleđi dav mij filman vuojnno gánná sáme li siegen. Báhko ’lapp’ álu gullu. Dán vuosádallamin gánná Birgitta lij vuoseduvvin ienemusát ávdusj filma. Dan diehti gá li tjáhppis-vielggis filma báhti smávep merka gárvojn ja birrasin oalle tjielggasit vuojnnusij. Dan diehti filma sjaddi tjáppe vuojnnet. Mån ussjolav gásstá suv dábdo báhti, ma li da? Birgitta tjielggi sån adná sámijt ávkken adnin, lidjin ilá vähhtsá ja ettjin gesisik vuorno gá gáhttjun tjuottjadit gávvidalátjit, gatjadalátjit jali filmmidalátjit. Badjánimájge la iejvvim ienep gá álov turistav valla vássám li aj átsádalle ja filmmára sihtamin gávvidit gábddeniehkke mánájt. Sáltoluoktaj, gánná árru muhtem ájgijt giesen, la ávvá álkke bessat guossidittjat gá danna turisstasjávnná gávnnu. Vuojnná ávdusj filmajn dat la árrum vuogas bájkke mij vuojnno spela-, journála- ja priváhtta filmajn. Vidodibme Sáltoluovtan gávnnu agev filmajn nuortta Svierigis.

Mån usjudaláv moallánagá miededime birra ja gatjáv Birgittas jus jáhkká sáme bessin vuornnot, jus jáhkká aktak loabev gatjádij? Mij gullu spellafilmaida de li sámijt hásstám oassálasstet. Mij gullu ietjá filmaida degu journállafilmaida ja priváhtta filmaida de ij diehttu jus aktak la gahtjam. ”Ihkap lij náv”, vásstet Birgitta, ”ittij aktak gatjáda sijás, náv lij ham dan ájge vaj galggin sábrat akta masi. Ettjin gájt mujsta loabev gatjáda gá muv mánnán gávviijn”, Birgitta javllá.

2.1 Vuojnos diehtotjoaggem

Mij gullu vuojnos diehtotjoaggemij de gájka sierralágásj vuojnov adni filmmiduvátjit jali gávviduvátjit, dat la aktugasj dábdodo. Ij aktugasj ulmusj sidá visuálatlattat vuojnnut. Dav dádjadusáv vuojnná gáhttje ávdusj filmajn jali vuorrasap gávvtjoahkkimusáj. Danna li oassálasstijt juohkusijda biedjam, bargojda majda filmmár la gáhttum, sáme li alvvá gávvara ávdán. Ávdusj filma ja gávva mujttádi mijáv gák sámijda ávdebut gáhttjin, gá álos adnin sij álla sámmi árvos gá ienepláhoálmuk, láddeálmuk. Dat tsuojgot dan ávdásvástádussaj mij uddni rávkaduvvá mijá tjoaggembargojn; ietjas ávdásvástedime válggogisvuohtha duosstot mijá aktisasjuojmijt sijá vidjurij ávdán.

Ávdusj filma sámij la dakkár arkijvvaábnas mav álmuk ávdebut ij la rat vuojnnám, valla mij uddni ienebut la hádjánam. Valla ávdep gávva li arkijvvaábnas mav mij guhkev ávdebut lip vuojnnám. Oabme gávva li doajmmam mujtton ja diehton. Muv sáhka Birgittajn doalvvu muv ájádusájt gávvtjoahkkimusájda ma li Stáhta nállebiologak institutvas gávvidum. Gávva dajs girjijs gárssuli uddni moattelágásj aktijvuodajn. Munji degu álobujda la vuodo gávájda dábdos, valla esski uddni ságastip ienebut dan birra mij dagáj manen dajt válldin. Gá gehtjav ávdusj filmajt ussjolav da ihkap állim náv tjielggasit tjanádum nállebiologiddjaj, valla álos dajs li gávvidum dan ájge gá da ájádusá gávnnujin mij spiedjilt vuogev gák sámijda gáhttjin. Gá Birgitta giehttu ietjas dábdos birra dajda sáme kultuvrratjoaggijda usjudaláv iehtjam dábdos birra. Etnologan ja átsádallen vuojnáv gávájt diehtogálldon. Gá lav vuojnnám tjáhppis-vielggis gávájt gábddeniehkij de lav emadussjam makkár tjáppa diehtotjoaggema sámegárvojs da gávva li. Vuojnnám

lav aj rihtso sámij gávájt majs nievret viedjiv ja ietjá guovlluj gáhttijiv. Sábmen surgav dajt bahádagojt dát átsádallamis. Usjudallam lav gák dákkár tjoaggemav ávvánis máhttin dahkat? Juoga mij la lássák midjij uddni dádjadit.

Mañnela, gá Birgittajn ja Karinijn ájn akti lav ávdusj filmajt gehtjadam gáhttjalav ságastit daj gáváj birra. Vuostak gatjáv gák dábddába nállebiologak gáváj birra. Birgitta aktiga vásstet sán ij dajt sidá vuojnnet. ”Da li tjärvvasa.” Karin ietjáláhkáj gávájt vuojnná, adná vuostasj gehtjastagájn li tjáppe. ”Tjáhppis-vielggis gává li basstelappo mij dahká juohkka oasev tjielggasin. Vuojnnám lav muv berrahijt, tjáppa gávva l dat, giehttu Karin. Vuojnná gábdijt náv tjielggasit. Vuojnnet li degu gájkka ietjá gává, valla de vuojnná dajn la nummar ja de gájkka rievddá. Mañep dábddo l dajt la lássák vuojnnet. Karin tjielggi la jur gák gáhttjá ávdusj filmajt, sán tjalmmi ulmuttijt. ”Dábdáv gus sijájt? Gánná li? Gájkka birrusin gáhtu. Jus hoalle bilkket sámijt ja adná bágov ‘lapp’ de iv dav gulá. Mán náv ulmuttijt gehtjadav, sijá muodojt.”

Mán ussjolav jus sáj goassak libá gullam dáj gávvimij birra jali gullam avtak daj birra ságastime. ”Na javla gá aktak ittjij ságasta dan birra”, Karin javllá. ”ja javla gá ejma gatjádala ga”, moalget Birgitta, ”dan birra aktak ittjij sáhkada.” Birgitta ieddne lij dássju mánná gá nállebiologajs gehtjadaláj. Badjánimájge ij la aktak suv fuolken sáhkadam gák dábdduj dajs nállebiologak gehtjadimijs. Dávvervuorkán gávnnuji lijgegává listajs sijájs gejt nállebiologa miehttijin, sijá namáj ja máhtaj. Gák lav dádjadam de ettjin gájka ájnat val muhtema sijájs, muhtemijt gávviijn biktasij ja muhtemijt biktasahtá. Ij gávnnu makkáarak märke girrijn gejt li gávvim. Skávllámánájt gávviijn váni gatjáv, vuorrasap ulmuttijt vuorrasij hejmajn bargadahttin mihttitjit mannat ja ietjá állessjattugijt gávnnin sijdajn jali girkkobálij ja márnániin (Lundmark 2007:24). Instituvta viehkediddjen lij ietjas gávvdahkamrustik ja sidjij gudi oassálasstin loabedin gáváv, juoga mij vuojnnet la árrum buorre loaggem (ibid).

”Mán gatjáv gáhtu návti, manen ittjij aktak sáhkada dan birra? Lej gus ilá lássák, usjudaláv?”. ”Gá nuora lijma ja manájma Nomadskávlán de

náv álu gehtjadin mijájt”, giehttu Birgitta. ”Sij miehttijn ja viehkkijin mijájt ja dale náv. Ep diede manen ja mejt dahkin daj. Mij hárrjájijma báhti edna ulmutja Nomadskávlláj ja hárrjájijma ep gatjáda ájnat dagájma náv gák gáhttjun, ejma mij duosta iehtjádijt.”, javllá Birgitta. ”Jáhkáv lij dan láhkáj nállebiologak átsádallamij aj, báhtin alvvás vielggisráhkak ulmutja, gudi sámijt sihtin átsádallat”, javllá Karin. ”Máná lidjin hárrjájijnam dahkat gák javllin. Jáhkáv aj sij lidjin vuogas ulmutja gá de sámijt iejvvijin”, Karin joarkká. ”Ij lim dávk agev unugis dábdodo ja dan láhkáj de aj oadtjun ulmuttijt gávvidalátjit. Ja de l vat de ietjá sijájn gejt gávviijn biktasahtá.”

2.2 Vuornnot värron sjaddamis

Náv gák Karin badjelin tsuojggu la ájnas vaj ij dagá gáváv hámedi-mes ietjas sidoda dagi. Máhtá ienni átsádallam, filmmadahkam ja aj nállebiologak gávvim ja mihttim sámijs árrat boados mij la badjájijnam átsádallij ja sámij gaskan, ihki állim jábdddás vidjura. Vájku ulmutja li guorrasam átsádallamij máhtá ussjolit masi li guorrasam jali jus ávvá diehtin átsádallama oarev. Állo ulmutja aj gáddin ja ettjin átsádallijda sehkana, ja muhtema de mannin gávvidalátjit.

”Vájku sáme ávdebut lidjin vähttsá ja dajda guoradallamijda säbrrin de lidjin agev viesso ságastallama politijka birra mijá mánnávuodan”, javllá Karin. ”Ettjin sij ságasta nállebiologak guoradallamij jali ietjá átsádallamij birra. Sij ságastin udnásj árggavájvij birra, állagasj ednamij birra, boahhtsuj ednamij. Sáhkadin gák Gárrtjedájmadusá dulvvadime biejsstin ednamijt állobargo hárráj, dat sáhka lij juohkka ulmutja njálmen. Sij surggin láchppum ednamijt.” Gárrtjedájmadagá dulvvadime bájjnin guohtomednamijt ánoj milta, láttakjiekke gáhtun dulvvetjájte vuolláj náv gák tsieggidusá ja vieso. Jieņa, ma lidjin náv ájnasa, rassjun ja sjaddin vahága daj milta jáhtet. Sáme gáhttaljin dájmalattjat bájjnet fábmoadnijn. ”Áhttjám aj sáhkadij ednagav sisednamrahte birra, látte sihtin dav valla sáme ettjin”, Karin giehttu. ”Boahhtsu dalá vuoddjujin, sáme lidjin dan ruovdderahte vuosstij ja vuosstálasstin má. Dájt ságajt mij gulájma gá állessjattuga iejvvidin, ságastin álu politijka birra. Sij barggin ja tjáňkanaddin, sij háhttujin duostodit dajt vájvijt ma állobargov dájvvijn,” javllá Karin.

Gávva 2: Duolja Karin. Gávviiddje: Gunilla Falk

Alvaduváv man stuore sieradusá li daj sierra ”subttsasij” gaskan sámeviessoma birra mejt dal guláv. Vuostatjin vuojnne dajt arkijvvaábnna-sijt gávva- ja filmmahámen majt ulmutja álggolis dahkin gudi sáhkadi sámij ja sámij viessoma birra degu gájka lulun avtalágátja, ja nubben aj guláv subttsasijt gá filmajt gähttjap, ja majt giehttu gá mij tjáhk-

káhip sáhkadip gatjádallambálij. Muhtem subttasijt dábdáv iehtjam badjánimájges, iehtjáda li ádása munji. Ulmutja válljiji dajt subttasijt ja histárjjálasj mujtojt ma li sidjij ájnnaša gá mujtti ávdep ájgij. Gák ávdep ájge uddni viessu njálmálasj giehtojn ja sjávodisvuoda bielle la átsádaláduvvam Roza Laptanderis (2021), tevstan Tundra Nenetsas, arktalasj álgoálmukultuvrra. Laptander vuoset gájkka sjávodisvuohaslája ságastattijn máhtti ájnnaša árron ja vaddet moattelágásj merkadusájt (Laptander 2021: 42). Máhtta buojkulvissan dábdut rájddon diedojt diededittjat, sierra koda láhkáj mav dássju válljidum ulmusjuogos dábdá. Máhtta aj suodjen allasis ja mánájda ja ietjá fuolkkesebrulattajda doajmmat ja iehtjádijda sebrudagán nievres mujtojt ja dábdot ávdás ma gulluji ávdep ájgijda (ibid: 60). Ájádaldán dajt sierralágásj subttasijt majt giehttu ja ietjá sjávodis subttasijt gatjádav manen mij ep sáhkada ienebuv ávdep ájgijs, dálla gá e dasti náv álos gávnuu gudi mujtti ja máhtti giehttot? Birgitta javllá ”muhttijn sáhkadav iehtjam mánáj, jali muv oarbbenij, ietján iv sáhkada dan birra”. Laptander vuoset sjávodisvuodav aktisasjvuodan máhtta doadjet, vaj oadtju ulmuttijt ságastittjat vaden (2021: 21). Gatjádav ietjastam jus dá ávdusj filma máhtti vuohken sáme sebrudahkáj árron rahpasit ságastittjat daj giehtoj birra. Da máhtti doajmmat rájddon, histárjjálasj gálldon.

Gá tjáhkáhav ságastav Karinijn ja Birgittajn de ussolav vájku dal sáj libá riegádam 1900-ájge guovddela de gullat lulujga viessum guhkebuv gá jahketjuodev. Sáj libá náv stuor rievddadusájt vuojnám sunnu viessomájge, ietjaska viesodijn valla aj väráldin birrusin. Sáj libá badjánam állobargujn ja viessum lávdagoaden ja jáhtám rájdojt várijda. Mannam libá Nomadskávláv ja guhkes ájgijt árrum ájgádj dabdá. Ednama gánná viessun li rievddam vuobmetjuollusij, ruovdderahhtij ja jávrredulvvadimij diehti. Usjudaláv gák da gevvama vuojnnuji filmajn majt vuojnáv? Mij gullu industriddjabejssstemijda degu jávrredulvvadime, rákkáakindustrijda ja ruovdderahhtij oabllom, de da dájma vuoseduvvi buorremielak tjuovgan. Gávva tjáppa ja ávtas ednamis nuortta Svierigin nammaduvvi. Ulmutja danna e vuojnusij boade. Muhtem filmajt li dahkam vuojnunj vaj la sieradus sáme ja dáro sebrudagáj gaskan, mij bohtá vuojnusij giehtoj ja filmaj baktu. Ávdep gáhtum giella la lássák munji gullat ja mán gievvov filmaj bágojs. Gá mán gáhttalav

máhtjánit dat giellaadnemis de Karin ja Birgitta ábá gullen dagá. Sáj libá badjánimájge dábdijdam báhkuj ”lapp”, goappátjagá tsiellambáhkun ja árgganammadussan.

2.3 Dagádum ”oallevuohta”

Vássám li vargga 80 jage dat rájes gá filmav dahkin gá dal Sikká niejdajn Kristinajn tjáhkkehav gehtjav filmav *Från vinterviste till sommarfjäll* (1949) gánná ieddnes la siegen. Ietján gá Siggá oassálassti moaddása suv berrahijs. Kristina javllá ”goappátjagá suohtas ja surgulasj la filmav gáhttjat gá vuojnná náv állo oahpes ulmuttijt gudi e dasti vieso. Ittjiv goassak iednijn ságasta gák dábduduj filman vuojnnut, ij lim mige sáhkadabmusijt” javllá Kristina. Giehttu sán la ávon gá ieddnes lij siegen jur dan filman, dajna gá dat la filmma mij sihtá vuosedit sáme viessomav, vájku l bárdodum ja bieskedum. ”Luluj máhttet ietjálágásj filmma árrat mij vuolet.” Kristina javllo gávát ájádusájt gák ”oallevuohta” badján, majt bajedi ja majt e bajeda mañemusát ja gák dav dahki. Dát la ájnas lábddá etijjak vuosedimvuoges sámekultuvra giehttoma háres.

Filman gánná Siggá oassálastij vuojnnep filmmár la biesskedam senajt oarje Sámeednamis senajda Jáhkámáhke dáfos. Dáhpádusá dan náv gáhtjodum dokumenteran, li aj bárdodum dan diehti gá dramatijkav sihtin biedjat, juoga majt Apmut Ivar, ietjá oassálasste filman giehtoj ávdep gatjádallamijn (Kuoljok 2010). Akta gatjálvissa la gá filmmár huomáj vuosedit gák elujn jáhtá ja tsieggi goadev rássjon. Dan diehti gá dahko ávdebut dárbañij bájvadádagáv filmitijt de lággin guokta tjáhtjersirguna Gártjedáñmadagás. Filmmabiehken bohtá rájddo jáde garra rássjon ja sij tsieggiji goadev ja dáláv tsahkkidi. ”Dan diehti gá tjáhtjersirguna rasjov dahkin de lij álkkke ruvva gájkemuoraj dáláv dahkat”, Apmut Ivar giehttu. Dav lidjin gáhttje imájdallam, man álkket manáj valla ij lim má dat imáj, sán javllá”.

Filmmaresensjavnáñn hulliduvvá filmmár, gut la sámijt tjuovvum jádedijn ja vávviñda bohttum dan ájge (Kuoljok 2010). Stuoráñmus bar-

gov, muv tjalmij, li da sáme dahkam gudi dibddin filmmárav jádedijn tjuovudit.

Filmav gánná Siggá I siegen li vuosedam goappátjagá tv:an ja biográf-fan ja márnánasstin dokumenterran sámij viessoma birra. Tjáhppis-vielggis filman tjuovvu filmmár avta állobargge jáhtemav jagev birra. Dav dahkin moatte jage sinna 1940-lágo gá Siggá lij 20 jage birrusin. Siggá tjuodtju bálten aktan guovtijn vuorrasap nissuniijn sámegárvoj gárggán gádovuossa giedajn juobbmimin. Dát la filmmabiehkke mav li dahkam gá gávvar la mierredam gávvar, juojddá mav Siggá giehttu munji. Gatjádallam Sikkáj la bargos gá diedo tjoaggusin árbbediehtuj, sáme dábálasj diedo sjattoj ja muortij ávkkima birra (Kuoljok 2010). Juobmotjoaggem lij árggabarggo giesseájge ja Siggá giehttu sunji lij imálasj gárggán iehtjádij tjuodtjot juobbmidiijn, juoga mav filmmár háasaj. ”Návti ejma goassak dagá juobbmidiijn”, giehtoj Siggá ja javllá ”návti dávk filmajn dahki, de dahki gák sihti.”

Várreguovlon gánná Siggá ároj, vássám la ienep gá akta filmmár jagij milta vájku dák ij besa ietján gá váttse jali hálediddijjn. Turissma Sábmáj ánoj ja turista sihtin sámijt iejvvit. Kristina javllá ”jus ájádallá gák ávdebut lij, vuorrasap sáme gávnnujin náv álon gávvar, priváhtta gávvar, tidnigijn ja girjijn.” Filmajn ja gávvarin vuojnnep mij aj sámijt tjuodtjomin, gávnnuji ienemusát priváhtta filmajn ja aneduvvi eksotilasj oassen manádiijn. Dakkár gávvar ja baskádusá li Kristinan hejman. Gávvarin tjuodtju gassjkot, gábdij amás ulmuttij siegen ja gá gatjáj gudi amás ulmutja lidjin de Siggá ittij máhte vásstedit. ”Gávnnuji náv állo dakkár gávvar vaj lulun suhttat gájkka ulmuttijda ma báhtin, jali aj de lij hávsske ietjá ulmuttijt muhttijn iejvvit”, laset Kristina.

2.4 Ságestibme

Jiedna- ja gávvararkijvva I oasse mijá sáme kutuvraárbes jur vuorrasap gávvar jali tjállusij láhkáj sámeviessoma birra. Uddni li digitáliserimin ij jur jussta ávdusj filmajt valla aj arkijvajt gávvar tjálalasj ja njálmálasj tjoahkkimusáj, gájkkalágásj subttasa galggi gávnnut. Digitáliserim tjavggi dieddemijt institusjavnánda rahpat arkijvajdisá mij dahká vaj

buorebut bássá sierralágásj arkijvajda. Ábnasa vaddi ádá ávddál-biedjamijt mijá histárjjáj oassálastátjit ja bajeditjtat ádá giehtojt. Dajna vuogijn gájkká sáme bessi kultuvrraárbbáj ja mielav bajet arkijvajt gáhttjat. Arkijva aktan jiednatjoaggemij, gáváj ja filmaj sjaddi vil ájnnašappo gasskavuodajt tjadnat ávdep ájgijda ja buolvajda. Ádá buolva gáhttji ja dálkkuji filmajt vájku giela e gullu vuorrasap sámijs gudi tjielggiji ja giehttu gák dalloj lij. Dan láhkáj aj gáváj nállebiologak institutvas ma tjoaggujin tjuohte jage mijá ávddála. Dan ájge ettjin etij-kak njuolgadusá gávnnu majt dálásj átsádalle vierttiji anodit diedalásj átsádallamij bále, ja vájvve l uddni vásstádusáv rávkkat átsádallamij diehti dallusj máhtaj (Drugge 2016: 199). Állo gává ma li gávvidum Nállebiologak institutva dájma sinna ájn gávnnuži kártta- ja gávvváas-sudagán Uppsala universitájttagirijjevuorkán vájku álla biejadum etijkak njuolgadusá gák ábnasa oadtju aneduvvat, jali gássta, ja oase tjoahkkimusájs gávnnuži akta gesi digitáliserima ja vuosedime baktu Internehtan (Nilsson 2012). Gatjálvissa tjuottjodime ja diehtotjoagge-ma birra tjoahkkidum átsádallamábnnasijš badján álu etijkak njuolga-dusájn álgoálmukátsádallamin, gánná állesvuojo gáhttjamvuoge nammaduvvi. Dánna vierttiji gávnnut ájadaládum strategidja gák átsádallamábnnasa galggi vuorkoduvvat ja tjuottjoduvvat boahhte ájge, várritjit rijdojs ma dan vuoron vuosteldi jáhkov átsádallamij (Drugge 2016: 208).

Sáme majt li objáktan dahkam, eksotiserim ja návtik avtalágátjin dahkam duosstu mijáv filmma- ja gávvváarkijvajn ja aj ietjá arkijvajn tjalmmiji ájnas gatjálvisájt maj sajev mij háhttup tjoavddet; gák sihtap barggat daj arkijvaj uddni? Gák dajt oadtjop oassen sáme sebrudagás sjaddat? Gák galggap oadtjot sáme histárjjátjállemav sámij ietjasa oalle-vuohtatsuojgodimij mij guosská dakkár arkijvvaábnnasijda? Rájddo dajt gávádimijt tsaggat ma li dán tjállusin la aktijdit guosske ulmutijjt ja jiednavaddema tjadá duoddit ietjá giehtoj ma ávdep giehtojt hasodi. Dan láhkáj barggo tjadáduvvá etijkak duosstomijn sidjij gudi arkijvan gáhtjoduvvi ”lappar”. Náv gák Linda Tuhiwai Smith (2021) diettet man ájnas la allelándak átsádallamsebrudahka lajtá ietjas guoradallamijt álgoálmugij birra ja vil átsádallam tjadáduvvá etijkak berustimijn ulmutijjida ma guoskadalli átsádallamis.

Mijá bargon lip gáhttjam ávdusj filmajt dávvervuorkán aktan sierra bivddidum juohkusij, mij lip aj mannam vuosedam filmajt ietjá bájkijn Sámen, mij la állusav ávvudam. Filmmavuosádallamij bále ja ságastaládijn li oassálasste mov viehkedam ielvvet ietjá giehtoijt filmajn majt iesj ittjiv vuojne vuostatjin. Sijá subttasij oadtjuv mán aj usjudallat iehtjam dábdoid birra. Mij guosská filmajda ja gávájda, vierttip dajt vuojnnet barggon ietjasa ájgen. Dajt ulmusj jali organisasjavná sierra ájggomusájn dagáj. Vájku náv la, de ságastallamvuohke vuonet sisadno máhtta rievddat ja rahpasit diedoj vuorrasappojs. Dájna oassálasstemvuogijn la ságastallam rahpasam arkijvvaábnnasa hárráj, valla dábdoid li aj badjánam dan diehti. Barggo vuonet rávkaduvvá, ij dássjá val vaj mij ájádallap mijá vällgogisvuodajt sidjij gudi li mijá átsádallama ja diehtotjoaggema siegen, valla aj vaj mij dábdástip ja daj milta barggap. Dat badján aktisasj ságastallamijn ja dádjadimijn.

Etijkak barggamvuohke mij la anedum ávdep bargon la bajedit ulmutjijt ja bájkijt ja ulmutjij biedjat namáv dan diehti gá dat la ájnas oasse munji ja mij álu vádnun arkijvvaábnnasin (Kuoljok 2010). Gáváv sámijs objáktan viertti rievddadit ulmutjin gejt galggá alvvásvuodajn duosstot. Dakkár ájádussa lij aj Berit Kristine Andersen Guvsámin gá ietjas mastertjállusin *Hærvvás: En undersøkelse av vevde sjal fra lulesamisk område* (2019) lahkanij nállebiologak gávájat Divtasvuonan, Norge³. Guvsáma átsádallamin sámij lijnneadnema birra ávdebut, lidjin gává ájnas gáldo diehtuj. Vuojnij goappátjagá minsstara ja struktuvra lijnijn tjielggasit vuojnnujin tjáhppis-vielggis gáváj. Sån aj gávna j máttaráhkos miehttidum ja gávvidum, ietjá diehto ittjij gáván gávnnu (Guvsám 2019: 9–10). Namma l ájnas oasse ulmutja identitejtas, dat giehttu gut dán la ja gási gullu, ja gá Guvsám gáváj bargaj de tjálij ulmutjij namájt ienni gá nummarijt (ibid: 16). Gá lijnijt arvusmahtij majt nissuna gáváj adni sidáj ulmutjijt guddnedt gá sijá diedoijt ja dábijt aledij. Vájku vuojnnepesteslágásj gávniijt arkijvaj de nállebiologak gává gávnnu, ja dago e oattjo tjiegaduvvat. Ienni oadtjop ussjolit gák mij uddni dajt vuosedip. Ságastallamij tjuovgan sierra vuogijs de Guv-

3 Sommaren 1914 och 1921 genomfördes rasbiologiska undersökningar i Tysfjord, ledda av Alette och Kristian Schreiner (Evjen 1998:173-174). Detta resulterade i rapporten *Tysfjordlappen* som publicerades 1932. Alette Schreiner skriver i rapporten att samerna var ovilliga till att delta i undersökningen (ibid. 175).

sáma vuojno nállebiologak gávájda sjaddá strategiddja báttijt bajedit ávdep buolvaj ja dálátja gaskan ja boahhte buolvajda.

3 Hiejttem

Ájggomus dájna guoradallamijn la sámij vuojnos tjuovggit ájádusájt ja dábdojt oassálasstema birra átsádallamijn ja diehtotjoaggemijn ja aktijdit dajt etijjkaájádusáj birra. Filma ja gávå li ságastallamij álggon gasskavuoda birra gáhttje ja gehtjaduvvij, sámij, gaskan. Filmmim ja gávvim sámijs guoskaduvvi sämmilágásj histárjås. Jus ájádallá enadagáv filmajs ja gávåjs sámij ájgij milta buktep gatjádijt gåk da gávnadime vuojnnujin gå dajt filmajt dahkin ja goassa gávåjt válldin. Mij gullu ávdep arkijvvaábnnasijda ij agev uddni gávnnu vijdep máhtto makkár aktavuodan da li tjoaggasam. Da li histárjå ma e heva vuojnno ja máhtti boahhteájge átsádallamgäddáj gullut. Gatjálvissa dábdojt ja ájádusáj birra sáme oassálasstemis filmajn badján dan aktavuodan gå Ájtte 1 siegen prosjevtan *Samisk audiovisuell samling*. Mijå udnásj barggij la ájnas mañus gáhttjat ja usjudallat ávdep ájgij barggovoogij birra sámekultuvra tjoaggemijn. Dat boahá duodden ájádallamij gåk mij giehtadallap ájnegis ulmuttijt mijå bargon ja boahá duodden ájádallamij gåk mij ájggop tjuottjodit ja adnet arkijvvaábnnasijt uddni. Gatjálviså li ájnna gå mijån uddni li ienep digitåla media ja dan tjadå oadtjop ávdep arkijvvaábnnasijt degu diehtotjoaggemijt ja filmajt ma álkkesláhkáj máhtti hádjånit. Uddni stivrriduvvi goappátjagå sajådahka ja vuorkkim ienemusåt lágajs ja njuolgadusåjs valla etijjak bielle mij gullu arkijvvaábnnasij la ájnas åssje.

Vuojno ávdep arkijvvaábnnasij ij la rievda ájnat rievddå. 2000-lågo li ienebut lågedahtjam etijjak gatjálvisájt álgoålmmugij hárråj. Duodde sajjidahttema bále arkijvajs rávkaduvvá vaj mij usjudallap gåk soajtå sáme sebrudagáv bájnnet. Dat vuojnno buojkulvissan uddni gå mij vuojnne/vuosedip filmajt ma spiedjildi *ávdep ájgij* vuojnov ja dallusj sebrudakhierarkiddjajt, filma gånå sámekultuvrav vuosedi abmasin ja romantiseridum. Filmma ja gávå máhtå viesso vuogijn dáhpådusájt ja gáhttje dábdojt báktet. Ávdep arkijvaj hárråj máhtti ábnnasa majt ávdebut máhtij návtik vuosedit, uddni aneduvvat bahåsiehken sáme

álm mugis. Gå mij barggap ávdep arkijvvaábnasij sámij, de miján la ávdásvástádus dajda dábdoida majt da bákti sáme sebrudagán. Ávdásvástádussaj gullu mij bajedip etijkak gatjálvisájt ma dasi gulluji ságastallamij. Dat sisadná guoradallamav gasskavuodaj birra sámij ja ienepláhkosebrudagá gaskan, goappátjagá histárjjálasj vuoynos ja mijá iehtjama *ájges*.

Referánsa

- CODEX (2021). <https://codex.uu.se>, hämtad 21-10-04.
- Broberg, Gunnar. Statlig rasforskning: En historik över Rasbiologiska institutet (Lund 1995).
- Drugge, Anna-Lena. (2016). Forskningsetik och urfolksforskning. In: Daniel Lindmark & Olle Sundström (Ed.), *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna: En vetenskaplig antologi* (pp. 191–218). Skellefteå: Artos & Norma bokförlag
- Ehn, Billy (2011). Doing-it-yourself: autoethnography of manual work. In *Ethnologia Europaea*, 41(1), pp. 53–63.
- Evjen, Bjørg (1998). Et sammensatt fellesskap. Tysfjord kommune 1869–1950. Bodø: Sentraltrykkeriet AS.
- Farhani, Fataneh (2010). In being an insider and/or an outsider: A diasporic researcher's catch-22. In L. Naidoo (Ed.), *Education without borders: Diversity in a cosmopolitan society*. Nova Science.
- General Data Protection Regulation (GDPR) (2021). https://www.gdprsummary.com/sv?gclid=CjwKCAiAvriMBhAuEiwA8Cs5lfXDNnhIs6TS0lKb0VLa_CxwJuFvIWS4wh4IG72DqORal_J0_T2MaRoC9QQQAvD_BwE , hämtad 21-10-04.
- Guvsám Andersen, Berit Kristine. (2019). *Hærvvás : En undersøkelse av vevde sjal fra lulesamisk område*. Sámi allaskuvla / Sámi University of Applied Sciences. <https://hdl.handle.net/11250/2651294>
- Gustafsson, Tommy (2007). *En fiende till civilisationen [Elektronisk resurs] : manlighet, genusrelationer, sexualitet och rasstereotyper i svensk filmkultur under 1920-talet*. Diss. , 2008 Tillgänglig på Internet: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:lnu:di-va-8945>
- ICOM (2021). http://icomsweden.se/wp-content/uploads/2010/12/etiska-regler_webb-1.pdf, hämtad 21-11-12
- Jernsletten, Nils (1978). *Om joik og kommunikasjon. Kultur på karrig jord. Festskrift til Asbjørn Nesheim*. Oslo, Norsk folkemuseum.
- Joks, Solveig (2015). *Laksen trenger ro. Tilnærming til tradisjonelle kunnskaper gjennom praksiser, begreper og fortellinger fra Sirbmá-område* [Dissertation, Tromsø UiT, Norges Arktiske Universitet, Tromsø].

- Kuokkanen, Rauna (2008). From Research as Colonialism to Reclaiming Autonomy: Toward a Research Ethics Framework in Sápmi. *Ethics in Sámi and Indigenous Research*. Report from a Seminar in Kárásjohka, Norway, Nov. 2324, 2006. Kautokeino: Sami Institute, 2008. 48–63.
- Kuoljok, Kajsa (2020). *Digital information and traditional knowledge: the implementation of GPS collars as a tool in reindeer husbandry*. Diss. (sammanfattning) Umeå : Umeå universitet, 2020
- Kuoljok, Kajsa (2010). Att skildra en kultur. *Kamerajägaren: Stig Wesséns skildringar av naturen och det samiska*. S. [189]-202
- Laptander, Roza (2020). *When we got reindeer, we moved to live to the tundra: The Spoken and Silenced History of the Yamal Nenets*. Acta electronica Universitatis Laponiensis 278 <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-337-200-9>
- Liliequist, Marianne (2016). "Rethinking the proximics of interviewing". I: Griffin, Gabrielle (red.). *Cross-cultural interviewing: feminist experiences and reflections*. London: Routledge.
- Lundmark, Lennart (1998). *Så länge vi har marker: samerna och staten under sexhundra år*. Rabén Prisma.
- Lanto, Patrik (2000). *Tiden börjar på nytt: en analys av samernas etnopolitiska mobilisering i Sverige 1900–1950*. Umeå: Institutionen för nordiska språk, Kulturgräns norr.
- Mörkenstam, Ulf (1999). *Om "Lapparnes privilegier": föreställningen om samiskhet i svensk samepolitik 1883–1997* [Dissertation, Stockholm University].
- Nilsson, Johan (2012). En studie om hanteringen av Rasbiologiska institutets samling och känsligt material vid Uppsala universitet, Kandidatuppsats, Borås universitet, 2012. <http://bada.hb.se/handle/2320/11244>
- Persson, Curt (2018). *"Då var jag som en fånge.": statens övergrepp på tornedalningar och meänkielitalande under 1800- och 1900-talet*. Övertorneå: Svenska tornedalningars riksförbund - Tornionlaaksoalaiset : Met Nuoret
- Porsanger, Jelena. (2004). An Essay about Indigenous Methodology. *Nordlit*. 8. 10.7557/13.1910.
- Sámiid Riikkasearvi, Svenska samernas riksförbund (2019). <http://pdf.sapmi.se/wp-content/uploads/2019/08/Forskningsriktlinjer-SSR-2019-antaget-dokument.pdf>, hämtad 21-10-04.
- Sametinget (2021). Forskningspolitisk strategi. Antagen av plenum 2021-02-23--26. <https://www.sametinget.se/156606> , hämtad 21-10-04.
- SIEF (2021). https://www.siefhome.org/downloads/publications/statements/SIEF_StatementDataManagement.pdf, hämtad 21-10-04.
- Smith, Linda Tuhiwai (2021[2021]). *Decolonizing methodologies: research and indigenous peoples*. Third edition. London: Zed
- Svensk television (1967). *Vildmarksälven del 4 Kåtornas folk*
- Wesslén, Stig (1949). *Från vinterviste till sommarfjäll*

Abstract

Drawing upon the study of historical films and photographs, this article discusses the usage of Sámi archival materials. The aim of this article is to highlight thoughts and experiences of research and different forms of documentations from a Sámi perspective, and fuse these discussions with ethical concerns. The current approach to older Sámi archival materials is far from static. Instead, the early 21st century has seen a gradual establishment of a more conscious approach to ethical issues facing Indigenous peoples. All forms of fieldwork need to embrace two sets of ethical guidelines; on one hand national legal frameworks, concerning research ethics and on the other personal and practical ethics arising from the meeting of humans, or humans and research materials. The personal accounts and experiences shared by my informants form the empirical basis of these discussions, as presented in this essay. Today, elders function as important transmitters and mediators of Sámi culture and history to younger generations. Even if my informants' stories make up the empirical foundation of this article, I share my personal reflections and thoughts as well, thereby aligning my essay with a common conscious and subconscious practice within the fields of cultural analytics.

Key words: ethics, archival materials, Sámi, film, photography

Abstract

The project Digital Access to Sámi Heritage Archives was established in 2018. The purpose of the project was to improve the accessibility of Sámi cultural heritage materials by developing a technical solution with which to easily find these materials from different archives and collections. While working towards the goals of improving aforementioned accessibility, ethical instructions were formulated with regards to the use of archive materials. The justification behind these ethical guidelines was the continuous misrepresentation of Sámi culture as well as certain ways of using cultural heritage materials which can be considered offensive and harmful.

The work-package on ethical guidelines included three main fields of action. Firstly, the purpose was to examine the legislation regarding intellectual property rights and archives, especially from the perspective of Indigenous cultural heritage. Secondly, existing ethical guidelines regarding Indigenous cultural heritage were examined, in order to find common principles that could be used as a basis for creating the project's own ethical guidelines. Lastly, based on the findings of the previous two actions, ethical guidelines were formulated. This article concentrates on the first part: the analysis of legal frameworks with a focus on Finnish legislation in particular. This article answers the following research question: What are the shortcomings of these legal frameworks in relation to Indigenous cultural heritage?

The article concludes that as an area of legislation such as copyright law is deeply rooted in history and societal values, changing it is therefore difficult. While amending the legal framework should be of primary importance, ethical guidelines may prove to be an agile tool to articulate the views of Indigenous peoples for now.

Sámi Cultural Heritage and Legal Frameworks: An Overview of Copyright and Archive Laws in Finland, Sweden and Norway

1 Introduction

The project Digital Access to Sámi Heritage Archives was established in 2018. The purpose of the project was to improve accessibility to Sámi cultural heritage materials. The project developed a technical solution for gathering information and materials about Sámi cultural heritage from different archives and collections in an easy and cost-effective manner. While working towards the goal of improving the accessibility of Sámi cultural heritage, ethical instructions were formulated on the use of the archived materials. The need for such ethical guidelines stemmed from a continuous misrepresentation of Sámi culture as well as the use of cultural heritage materials in offensive and harmful ways. Several Indigenous peoples around the world have drafted such ethical guidelines, which aim to offer information on respectful ways of using cultural heritage materials.

The work-package on ethical guidelines included three main fields of action. Firstly, the purpose was to examine the legislation regarding intellectual property rights and archives, especially from the perspective of Indigenous cultural heritage. Secondly, existing ethical guidelines regarding Indigenous cultural heritage were examined in order to find common principles that could be used as a basis for creating the project's own ethical guidelines. Thirdly, based on the findings of the previous two actions, ethical guidelines were formulated. This article will concentrate on the first part: the analysis of legal frameworks.

As previously mentioned, the project focused on archival materials. These often include photographs and text documents. From a legal perspective, these types of materials are usually covered by copyright laws; a question that this article focuses on. The legal concept of copyright includes essentially the exclusive right for the creator to decide on the use of their work. Copyright protects works that are expressed in literary or artistic form. Works covered by copyright laws range from books, music, paintings, sculptures films to computer programs, databases, advertisements, maps, and technical drawings (see e.g. WIPO 2022). In addition to copyright legislation, the article also discusses archive legislation. Although the service developed in the project is not an archive itself, certain important questions that derive from archive legislation are still relevant in this context.

While the substance matter of the ethical guidelines would also deserve an in-depth analysis, this is beyond the scope of just one article. However, I hope that this article paves the way for future discussions on this theme and helps to illustrate why ethical guidelines are necessary. It is commonly acknowledged that Western, or in this case Nordic, copyright laws, that focus heavily on economic aspects and incentives and have a strong owner-centric approach, do not sufficiently protect Indigenous cultural heritage (see e.g. Ballardini & Härkönen & Kestilä 2021). It is also often the case that the rights to cultural heritage material belong to someone else than the representatives of different Indigenous cultures or the materials may be in the public domain (i.e. they are not protected by copyright but are free to use). In stark contrast to this state of affairs, numerous ethical guidelines point out that Indigenous cultural heritage is considered – by Indigenous communities themselves – as collectively owned, and access to materials may be considered more of a privilege than a right. In this way, intellectual property legislation intersects with the laws regarding access to public documents and laws pertaining to archives.

This article discusses the legislative frameworks in Finland, Sweden and Norway, emphasising their relation to Indigenous notions of property. Specific focus is given to Finnish legislation, although it

is noted throughout the article that due to Nordic harmonisation, the legal frameworks of all three countries resemble each other to great extent. In this article, the term "cultural heritage" is used to refer to the practices, representations and expressions – as well as the instruments, objects, artefacts, sites and cultural spaces – that Indigenous peoples and individuals recognize as part of their cultural heritage. It further includes the knowledge that is the result of intellectual activities and insights in a traditional context, including the know-how, skills and innovations (*Review of the draft principles and guidelines on the heritage of indigenous peoples* 2006). This article answers the following research question: What are the short-comings of these legal frameworks in relation to Indigenous cultural heritage? Further research can then be conducted in order to illuminate how these issues can be mitigated through ethical guidelines.

2 Copyright

2.1 Background

In Finland, copyright is regulated by the Act *Tekijänoikeuslaki* (404/1961). According to Section 1, a person who has created a literary or artistic work shall have its copyright. An almost identical definition is found in Section 1 of the Swedish Act *Lag om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk* (1960:729). Also in Norway, according to the Act *Lov om opphavsrett til åndsverk (åndsverkloven)*, Section 2, the person who has created the work shall own its copyright. In addition to the scope of copyright protection being almost identical in all Sections, the same goes for the entire Acts in general. This is not a coincidence but a product of long-term Nordic cooperation. However, due to Finland's and Sweden's accession to the European Union, the significance of an independent Nordic policy on copyright law has diminished. However, moral rights have not been subject to harmonisation by the EU and are therefore founded on Nordic cooperation. Currently all copyright related EU Directives and Regulations (thirteen in total) have been incorporated into the above-mentioned Finnish, Swedish and Norwegian national acts. Although Norway is not an EU

Member State, its copyright legislation too is very much influenced by the EU legislation (Axhamn 2010: 505).

In addition to EU legislation, certain international treaties affect the content of national copyright legislation. The Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works, adopted in 1886, deals with the protection of works and the rights of their authors. It provides creators such as authors, musicians, poets, painters etc. with the means to control how their works are used, by whom, and on what terms. Finland, Sweden and Norway are all parties to the Berne Convention and their copyright legislation is in accordance with it. The Convention has, however, also faced criticism for its inability to recognize the special features of traditional cultural expressions (Mattila 2018: 17). This is due to two concepts central to the Convention. Firstly, the idea of an individual author who can be recognized. Secondly, the criteria of originality. These elements have been considered incompatible with Indigenous cultural heritage.

The reasons justifying copyright protection have often been challenged from the perspective of Indigenous cultural heritage. Currently, the arguments used to justify exclusivity through copyright tend to lean towards the so-called "utility theory", which attempts to maximize net social welfare (Ballardini & Härkönen & Kestilä 2021). Fisher (1987: 1) notes that this theory "requires lawmakers to strike an optimal balance between, on one hand, the power of exclusive rights to stimulate the creation of inventions and works of art and, on the other, the partially offsetting tendency of such rights to curtail widespread public enjoyment of those creations." The theory is strongly based on economic aspects and is thus owner-centric (Ballardini & Härkönen & Kestilä 2021). However, Indigenous perspectives on intellectual property may be very different from such notions as "exclusive right" or "private ownership".

Next, three features common to Nordic copyright systems that are relevant for Indigenous cultural heritage are introduced.

2.2 Authorship

The rightsholder of a copyrighted item is referred to in law as "the author". Simply put, an author is a person who has created a work. A single work can have several authors, in which case they are all treated as authors within the meaning of the law. The original rightsholder of a work is always a natural person; i.e. only human beings can create works that receive copyright. A limited liability company, state, association or other legal person cannot be the original rightsholder of a work within the meaning of the law (Harenko & Niiranen & Tarkela 2016: 15).

Although the term "author" is often mentioned and used in the text of the Berne Convention, what is meant by it is not explicitly defined in the Convention itself (Ballardini & He & Roos 2019: 121). However, it is strongly implied that the author is a natural person, i.e. a human being. This interpretation is derived from for example Article 7(1) of the Convention, according to which the term of protection is to be counted from the death of author. Several provisions in EU law indicate the same. For example, Article 2(1) of the Computer Program Directive (2009/24/EC) states that "the author of a computer program shall be the natural person or group of natural persons who has created the program or (...) the legal person designated as the right holder by that legislation." The clause seems to say that the author must be a human being (Ballardini & He & Roos 2019: 122). Indeed, the idea of human authorship is at the background of all copyright legislation (Ginsburg 2018: 131).

The Western conception of authorship has often been considered problematic from the perspective of Indigenous communities. Ginsburg notes that the copyright system is built on two pillars: on the one hand the natural rights of the author and personal creativity and on the other hand on incentives to create for the general benefit of society (Ginsburg 2018: 132). These two branches form the justification theory of copyright.

The Western concept of authorship is heavily individualistic, reflecting the idea of the so-called "author genius." This perception of the author is rooted in 18th century humanist thought: the concept of "human" accompanying it is essentially about individual freedom and person of the author (Woodmansee 1984: 247; Lavik 2014: 46). It is easy to see why such views contradict with Indigenous views on authorship. Copyright was not designed to apply to collective creativity, which is a typical form of creativity in Indigenous communities (Ballardini & Härkönen & Kestilä 2021).

While copyright legislation in all Nordic countries recognizes joint authorship, the threshold for this is in practice very high. A joint work is, for example, a composition that is the result of the interaction of several people. The common principle in terms of collaborative works is that there are two or more authors and together they create an independent and original work; that the individual parts of the work do not constitute an independent work as such and thus the authors have joint copyright. This also means that each individual author of such collaborative work has an independent right to file a claim for copyright infringement. While the legal concept of collaborative copyright may be useful in, for example, protection of traditional music, it does not recognize the ways in which collaboration often takes place in Indigenous culture: while Western collaboration is parallel, Indigenous collaboration is linear. Indigenous cultural heritage and the works that derive from that tradition have been created during generations, the knowledge being passed from one generation to another (see e.g. *Review of the draft principles and guidelines on the heritage of indigenous peoples* 2006; Cobo-report 1987). Similarly, the right to decide on the use of cultural heritage materials is considered to belong to the whole community collectively (*Principles for Responsible and Ethically Sustainable Sámi Tourism* 2018: 7. See also Dutfield 2003: 24 and Lai 2017: 90). Western copyright legislation, copyright laws in the Nordic countries being one example thereof, provides this right only for the author who is often an individual, as described above.

2.3 Originality requirement

Another key concept in terms of copyright legislation is the notion of originality. A prerequisite for obtaining copyright is that the product of intellectual activity is "independent and original". Originality means that no one other than the author could be expected to reach a similar outcome if this other independently undertook similar creative work. If several texts are written independently on the same subject, theme or event, each author will receive copyright protection for his or her own work. The requirement of originality concerns the form of the work, but not, for example, the idea, the subject matter or the information content of the work (Harenko & Niiranen & Tarkela 2016: 16). The work must also be identifiable; in other words, it must be possible to determine what the work consists of. Thus, culture as such cannot be considered as a creative work but only individual cultural expressions can be the subject of copyright (Mattila 2018: 34).

The Berne Convention also includes the requirement of an individual stamp in relation to the concept of originality. However, the Convention does not clearly define originality. Thus, the countries that have joined the Convention may use a wide range of discretion in determining what originality means and under what conditions works may be subject to copyright protection. In order to define the concept of originality, it is therefore necessary to turn to national approaches, as the originality of the work is inevitably linked to the copyright tradition of each state (Alén-Savikko & Ballardini & Pihlajarinne 2018: 979).

Similarly to the question of authorship, Nordic conceptions of originality are insufficient in recognizing the collective nature of Indigenous cultural heritage materials. Whereas a single work is created by a particular natural person (or several persons together) over a given period of time, expressions of Indigenous cultural heritage are communal expressions that have emerged over a long period of time, and which do not necessarily have a time-bound final form (Mattila 2018: 32). Moreover, the originality threshold has traditionally been considered high in terms of crafts (Haarmann 2014: 58. See also Sabiescu 2018: 183). Therefore, traditional Sami handcraft, such as *duodji*, will primar-

ily not receive copyright protection. Furthermore, even when elements of Indigenous peoples' collective creativity meet the originality criteria and have a known creator, the limited term of protection inherent in intellectual property rights (70 years from the death of the author in case of copyright) renders such mechanisms unsuited to protect the cultural heritage of Indigenous peoples (Åhren 2010: 141).

2.4 Moral rights

It has been suggested that moral rights might serve as a tool to enhance Indigenous rights to cultural heritage. This section will therefore briefly discuss the concept of moral rights, with a special focus on the protection of so-called "cultural interests." The moral rights acknowledged in the Nordic countries are the right of paternity, meaning the right to be named when the work is made available to the public, and the right of integrity, meaning that a work may not be altered in a manner which is prejudicial to the author's literary or artistic reputation, or to her individuality (*Tekijänoikeuslaki* Section 3, *Åndsverkloven* Section 5 and *Lag om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk* Section 3). Moral rights relate to respect for the personality of the author. In her creative activity, the author expresses her thoughts, feelings, experiences, and knowledge. Moral rights thus protect the author's special relationship to her work (Harenko & Niiranen & Tarkela 2016: 67).

With some differences in wording, Nordic countries provide protection also for "cultural interests." The main difference is that the Norwegian *Åndsverkloven* makes a connection between the right of integrity and the section regarding cultural interest, whereas the Finnish and Swedish Acts make no such explicit connection (Axhamn 2010: 527). According to Section 53 of the Finnish *Tekijänoikeuslaki* (official translation):

- (1) If, after the death of the author, a literary or artistic work is publicly treated in a manner which violates cultural interests, the authority to be designated by decree shall have the right to prohibit such an action, notwithstanding that the copyright therein is no longer in force, or that copyright has never existed.

(2) If the person whom the prohibition concerns is dissatisfied with the prohibition, he may submit the matter to a court of justice for decision.

The procedure prescribed for by Section 53 of the Finnish *Tekijänoikeuslaki* ("the authority to be designated by decree shall have the right to prohibit..."), which in Finland is colloquially known as protection of classics, has three conditions. First, in order to receive such protection, the work in question must be an independent and original work, i.e. it must fulfil the general requirement to receive copyright in the first place. The second condition is that the author is deceased. If the author is alive, it is her duty to monitor the realization of her moral rights. Upon the death of the author, these rights pass to her rightsholders. The subsequent rightsholder might not, however, be interested in taking care of the inviolability of the moral rights of the author. Subsequent rightsholders may even act in a way that degrades the author's literary or artistic value. The third condition for the application of the classic protection and the procedure provided for in Section 53 is that the work is used in public in a way that infringes cultural interests. The public nature of the infringement is important. No matter how seriously the cultural interests of a work are violated in private, such a procedure could not be interfered with. In conclusion, the "cultural interests" of Section 53 are linked to general cultural interests and the infringing nature of the public use must be assessed in light of the circumstances prevailing at the time of the use (Harenko & Niiranen & Tarkela 2016: 559). Moral rights serve the purpose of protecting the identity of the creator. For this reason, moral rights have the capacity to last in perpetuity, even when the economic rights once pertaining to the work have long since expired.

The moral aspects of intellectual property rights could potentially be of significance for the protection of Indigenous peoples' collective creativity. Still, the moral rights embedded in conventional intellectual property rights (such as copyright) are rather limited in scope. In addition, moral rights presuppose that the work as such is eligible for protection under relevant intellectual property laws. However, as de-

scribed above, this is not always the case with elements of Indigenous peoples' cultural heritage (Åhren 2010: 142).

Moreover, moral rights have a clearly individualistic tone. One could argue that they reflect the idea of the "author-genius" even more than economic rights, and that therefore moral rights dismiss the collective nature of Indigenous cultural heritage as well. However, it has been argued that the protection of cultural interests, if interpreted broadly and in a human-rights friendly manner, may serve as a useful tool in protection of Indigenous cultural heritage (Nuorgam & Karhu 2010). Nuorgam and Karhu (2010: 181) note that this kind of interpretation would enable extending the protection of cultural interests to e.g. *duodji* even though an individual author may not be identifiable.

3 Archive Legislation

3.1 Legislative framework

Finland, Norway and Sweden all have specific legislation that regulates how archival institutions work. With some differences in wording, the legislation in all three countries emphasise the need to preserve the archived information as it is considered to form a part of the nation's cultural heritage. This legislation applies to public archives and, with some limitations, to private archives. While the functioning of archives is primarily regulated by specific laws on archives (e.g. the Act *Arkistolaki* (831/1994)) in Finland, there are also provisions in other laws that affect archives. For example, Finland, Sweden and Norway all have specific legislation about access to public documents that affects the operation of governmental institutions. The provisions regarding access to public documents apply also to archives, i.e. archive materials are in general public documents which everyone has the right to access unless legislated otherwise.

Questions regarding the handling of personal data are also of relevance when it comes to archives. In this regard, Finland, Sweden and Norway have implemented the European Union's General Data Protection

Regulation (2016/679; GDPR), which includes specific provisions regarding archiving. In general, processing personal information is often considered compatible with the GDPR when the processing is done for archiving purposes in the public interest, scientific or historical research purposes or statistical purposes. The GDPR does not apply to deceased individuals. For these reasons, the way personal data is usually processed in archives is in most cases in accordance with the GDPR. Moreover, national copyright acts in Finland, Sweden and Norway include specific provisions on archives. The purpose of these rules is somewhat similar to the rules on the processing of personal information: the national copyright acts in the Nordic countries in general allow the production of copies for the purposes of conservation and protection, research and other special purposes (*Lov om opphavsrett til åndsverk* Section 49; *Lag om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk* Section 16; *Tekijänoikeuslaki* Section 16). In addition, as most archives are public institutions, legislation that concerns administration in general applies to archives as well. For example, administrative laws in Finland, Sweden and Norway all set obligations to provide sufficient information to individuals so that they can take care of their interests (*Lov om behandlingsmåten i forvaltningssaker* Section 11; *Förvaltningslag* (2017:900) Section 6; *Hallintolaki* (434/2003) Section 8).

When considering archive materials especially from a Sámi perspective, fundamental and human rights need to be taken into account as well. For example, the right of the Sámi to maintain and develop their culture and language is enshrined in the Finnish Constitution (731/1999). As Nuorgam (2013) notes, the effort to make the archive materials available to the Sámi community is in accordance with the fundamental rights provided for in the Constitution. These fundamental rights belong both to the Sámi as individuals and to the Sámi people collectively. However, other fundamental rights, such as the right to privacy, freedom of expression and public access to documents, which also partly protect the rights of the Sámi, might make this objective difficult to achieve (Nuorgam 2013: 6).

While most of the laws related to the operation of archives are to be applied also in the digital environment, it should be noted that in the Digital Access to Sámi Heritage Archives project the key question was not the internal operation of the archives. Although the material included into the service developed in the project is gathered from various archives and museums, the service itself is not an archive. Rather, it is a technical solution that brings together information that already existing archives and museums contain and have provided access to for the service. Simply put, the service is like a search engine through which one can easily access materials in various archives. For this reason, while it is important to understand the legal rules governing archives, for the most part they will not be applied to the service as such. Nevertheless, the service developed in the project does make it easier to access archival material. This is the reason why issues related to the dissemination and public availability of archived materials – that are a part of Indigenous cultural heritage – might arise through the use of the service.

3.2 Can access to archival materials be restricted?

During the project, the question was raised whether access to archived materials could be somehow restricted. The reason why such a question was posed stems from the history of colonialism. Some of the archived materials may have been collected in circumstances that would not stand up to today's ethical principles. For example, some of the material may have been collected while conducting research on Sámi individuals; research, which would from a contemporary perspective be considered to have been driven by racist motives. What is more, the individuals may have been pressured to take part in the research against their will (see e.g. Ranta & Kanninen 2019: 117-142). In addition, some of the collected materials may be considered culturally sensitive. Therefore, some have considered it necessary to restrict access to such material.

However, restricting access to archived materials for such reasons is not an easy feat. As described above, the majority of archives in Finland, Sweden and Norway are public institutions and therefore laws about

access to public documents apply to them. For example, in Finland, the Sámi Archives operates under the National Archives and is therefore a public institution. Thus, the Sámi Archives can only restrict access to the materials in its possession in the specific situations mentioned in the law. For example, a public authority can refuse to disclose information if such disclosure would be contrary to the public interest, the best interests of the child, or other very important private interests. Whether this is so must always be determined on a case-by-case basis.

Were access to such archived materials to be restricted, this would most likely mean that the Sámi would still have access to them whereas the majority population would be barred from access. Such a practice poses a problem from the perspective of non-discrimination. Finland, Sweden and Norway all have legislation in force forbidding discrimination. For example, according to the Section 8 of the Act *Yhdenvertaisuuslaki* (2014/1325), no one may be discriminated against on the basis of origin or nationality. The law applies to the operation of public institutions and therefore also to the archives, such as the Sámi Archives. As Section 8 defines origin and nationality as prohibited grounds for discrimination, it can reasonably be concluded that restricting access to public documents based on ethnicity is prohibited. However, some have suggested that a different interpretation may be validated by Section 9, according to which proportionate different treatment that aims to promote *de facto* equality, or to prevent or remove the disadvantages attributable to discrimination, does not constitute discrimination. Yet, according to Section 11, different treatment is not allowed when the question at hand concerns the use of public authority or the discharge of a public administrative function. Section 11 also explicates that different treatment is not allowed based on ethnicity. Thus, restricting access to only the Sámi by relying on Section 9 does not seem possible. Sweden and Norway have in place legislation which is for most parts similar.

The question of publicity serves as an example of how other fundamental rights may conflict with the rights of the Sámi to maintain and develop their language and culture as enshrined in the Finnish Consti-

tution. In this case, public access to documents overrides the rights of the Sámi. This also shows the complexity of the issue. In general, the legislative framework regarding the operation of archives is a collection of different individual provisions scattered throughout a multiple laws. This, together with the intellectual property rights scheme, makes the allowed use and handling of archive materials difficult. Navigating this field can be considered especially difficult for an individual user. For this reason, the Digital Access to Sámi Heritage Archives project aimed to create a service that is as informative and intuitive as possible by relying on user-centric design (see Mäkikalli & Kestilä & Heinonen & Häkkinen 2021: 106).

4 Conclusion

This article sought to present the short-comings of the current legal framework pertaining to copyright and archives in relation to Indigenous cultural heritage. In conclusion, copyright legislation and the legal rules pertaining to archives in Finland, Norway and Sweden are in many ways insufficient in protecting materials that form part of Indigenous cultural heritage.

When it comes to copyright, three points deserve repeating. Firstly, the legal concept of authorship is heavily individualistic and therefore in stark contrast to the collective creativity found within Indigenous communities. While the legal concept of joint authorship does exist, it cannot actually breach the gap between Western notions of copyright and Indigenous views on cultural heritage. Secondly, central expressions of cultural heritage of Indigenous communities, such as crafts or traditional costumes, can only seldom reach the threshold for copyright protection. Similarly, what would require protection is not necessarily the individual expression but the tradition, i.e. the practices and conventions behind the creation of an individual craft. This type of protection is not available under Nordic copyright legislation. Thirdly, while moral rights may seem a prominent tool for the protection of Indigenous cultural heritage, they too are limited in their scope. Moral rights presuppose that the work is eligible for copyright protection,

which is not always the case with Indigenous cultural heritage materials. In addition, moral rights have a highly individualistic tone and therefore are unable to protect the collective creativity of Indigenous culture.

All in all, while the copyright system is insufficient in protecting the rights of Indigenous communities, the more relevant issue in terms of the service developed by the Digital Access to Sámi Heritage Archives project appears to be the above-mentioned fact: copyrights to the individual archived items belong to the photographers and historians responsible for producing the archived materials; as the majority if not all of them were non-Sámi, the Sámi community has no say in the use of such materials as copyrights to these materials belong to someone else. Moreover, it should be noted that some of the material is in the public domain, which leads to a similar situation: the Sámi do not have control over materials that describe and depict their cultural heritage as this material is free for everyone to use (see also Brown 2005: 50–51). When it comes to the archives, it can be noted that the legislative framework regarding the operation of archives is a collection of different individual provisions scattered in various parts of the legal order. This, together with the discussed intellectual property rights rules, makes the allowed use and handling of archived materials difficult. Navigating through this convoluted set of legal rules can be considered especially difficult for an individual user.

Although the search service developed in the project is not an archive as such, it brings together different archive materials, making access to them easier. For this reason, it is important to be aware of the basic legal rules regarding the functioning of archives. However, these fairly abstract principles become concrete in relation to the question of restricting access to archived materials. As has been explained above, this does not seem possible under the legal rules currently in force. This issue is somewhat parallel to the one pertaining to copyright: the well-meaning provisions do not sufficiently take the Sámi perspective into account. A different question is whether a human-rights friendly

interpretation of the law could lead to a different outcome. This question, however, would merit its own article.

The problems concerning the use of Indigenous cultural heritage as part of different archives can to an extent be mitigated by ethical guidelines. Such guidelines were also developed as part of the Digital Access to Sámi Heritage Archives project, and has already or is currently being done by other projects as well. While ethical guidelines are just guidelines, they can nevertheless at least aim to breach the gap between Western notions of copyright (and other parts of the legal order) and Indigenous understandings of cultural heritage. As an area of legislation such as copyright law is deeply rooted in history and societal values, changing it is difficult. While amending the legal framework should be of primary importance (see e.g. Ballardini & Härkönen & Kestilä 2021), ethical guidelines may prove to be an agile tool to articulate the views of Indigenous peoples for now.

References

- Alén-Savikko, Anette & Ballardini, Rosa & Pihlajarinne, Taina 2018: Tekoälyn tuotokset ja omaperäisyysvaatimus – kohti koneorientoitunutta tekijänoikeutta? – *Lakimies* 7–8: 975–995.
- Axhamn, Johan 2010: The Nordic Countries. – Gillian Davies & Kevin Garnett (eds.), *Moral Rights: Shedding Light on the Personal Element of Copyright*. London: Sweet & Maxwell. 505–535.
- Ballardini, Rosa & He, Kan & Roos, Teemu 2019: AI-Generated Content: Authorship and Inventorship in the Age of Artificial Intelligence – Taina Pihlajarinne & Juha Vesala & Olli Honkkila (eds.), *Online Distribution of Content in the EU*. Edward Elgar Publishing. 117–135.
- Ballardini, Rosa & Härkönen, Heidi & Kestilä, Iris 2021: Intellectual property rights and indigenous dress heritage: Towards more social planning types of practices via user-centric approaches. – Marcelo Corrales Compagnucci & Helena Haapio & Margaret Hagan & Michael Doherty (eds.), *Legal Design: Integrating Business, Design, & Legal Thinking with Technology*. Edward Elgar Publishing. 82–106.
- Brown, Michael F 2005: Heritage Trouble: Recent Work on the Protection of Intangible Cultural Property – *International Journal of Cultural Property* 12:1: 40–61.
- Cobo, José R Martinez 1987: Study of the problem of discrimination against indigenous populations. Volume 5, Conclusions, proposals and recommendations. E/CN.4/Sub.2/1986/7/Add.4.
- Dutfield, Graham 2003: Protecting Traditional Knowledge and Folklore – *International Center for Trade and Sustainable Development (ICTSD) International Environment House*.
- Ginsburg, Jane 2018: People Not Machines: Authorship and What It Means in the Berne Convention – *International Review of Intellectual Property and Competition Law* 49:2: 131–135.
- Haarmann, Pirkko-Liisa 2014: *Immateriaalioikeus*. Helsinki: Talentum.
- Harenko, Kristiina & Niiranen, Valtteri & Tarkela, Pekka 2016: *Tekijänoikeus*. Helsinki: Talentum Pro.
- Lai, Jessica C 2017: What Is an "Indigenous Right to Intellectual Property"? – *Intellectual Property Quarterly* 1: 78–94.
- Lavik, Erlend 2014: Romantic Authorship in Copyright Law and Use of Aesthetics – Mirelle van Eechoud (ed.), *Work of Authorship*. Amsterdam University Press 2014. 45–94.
- Mattila, Tuomas 2018: Saamelaiden tarpeet henkisen omaisuuden suojaan tekijänoikeus-suojan ja tavaramerkkisuojan näkökulmasta – erityisesti duodji käsityön ja saamen-puvun osalta. *Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja* 2018:39. <<https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/161207>> (20.9.2021).

- Mäkilä, Maija & Kestilä, Iiris & Heinonen, Juha & Häkkinen, Jonna 2021: Digital Access to the Sámi Heritage Archives – Saamelaisarkistojen saavutettavuutta kehittävä hanke. – *Historiallinen Aikakauskirja* 1: 102–107.
- Nuorgam, Piia 2013: Selvitys Saamelaiseen kulttuuriarkistoon liittyvistä oikeudellisista kysymyksistä. *Giellagas Institute*. <<https://www oulu.fi/giellagas/node/13092>> (20.9.2021).
- Nuorgam, Piia & Karhu, Juha 2010: Saamelaiskäsityön duodjin oikeudellinen suoja osana saamelaiskulttuuria. – Kai Kokko (ed.), *Kysymyksiä saamelaisten oikeusasemasta*. 172–184. Rovaniemi: Lapin yliopiston oikeustieteellisiä julkaisuja Sarja B no 30.
- Ranta, Kukka & Kanninen, Jaana. *Vastatuuleen: Saamen kansan pakko-suomalaisista*. Kustantamo S&S 2019.
- Sabiescu, Amalia 2018: Problematizing Heritage Crafts Authorship and Ownership: Steps Towards the Intellectual Property Protection of the Traditional Romanian Blouse – Abbe EL Brown and Charlotte Waelde (eds), *Research Handbook on Intellectual Property and Creative Industries*. Edward Elgar Publishing. 183–198.
- Sámi Parliament of Finland 2018: Principles for Responsible and Ethically Sustainable Sámi Tourism drafted by Kirsi Suomi. Accepted by Sámi Parliament 24.9.2018. <<https://www.samediggi.fi/ethical-guidelines-for-sami-tourism/?lang=en>> (20.9.2021).
- Yokota, Yozo & Nordic Sami Council 2006: Review of the draft Principles and Guidelines on the Heritage of Indigenous Peoples: working paper / submitted by Yozo Yokota and the Saami Council. E/CN.4/Sub.2/AC.4/2006/5. United Nations Economic and Social Council. <https://www.wipo.int/export/sites/www/tk/en/databases/creative_heritage/docs/yokota_draft.pdf> (20.9.2021).
- Åhren, Mattias 2010: The Saami Traditional Dress & Beauty Pageants: Indigenous Peoples' Rights of Ownership and Self-determination over Their Cultures. Universitet i Tromsø, Juridisk fakultet, dissertation.
- WIPO = World Intellectual Property Organization 2022: Copyright. <<https://www.wipo.int/copyright/en/>> (20.9.2022)
- Woodmansee, Martha 1984: The Genius and the Copyright: Economic and Legal Conditions of the Emergence of the 'Author' – *Eighteenth-Century Studies* 17:4: 245–448.

List of Legislation

- Arkistolaki (831/1994)
Förvaltningslag (2017:900)
Hallintolaki (434/2003)
Lag om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk (1960:729)
Lov om behandlingsmåten i forvaltningssaker av 10. februar 1967
Lov om opphavsrett til åndsverk m.v. av 15. juni 2018
Tekijänoikeuslaki (404/1961)

AIDA, Arctic Indigenous Design Archives

– árdna sámáidahttit duojáriid ja dáiddáriid priváhta arkiivvaid

Dieđut 1/2022 lea Arctic Indigenous Design Archives (AIDA II) prošeakta nummar. Prošeakta lei ovttasbargu gaskal Ájtte, duottar- ja sámemusea Johkamohkis, Sámi arkiivva Anáris ja Sámi allaskuvlla Guovdageainnus. AIDA II -prošeavtta ollislaš ulbmil lei dáhttu rievdadit oainnu, movt arkiivvaid geavahit nu ahte dat doibmet sápmelaš duojáriid ja dáiddáriid buorrin.

Girjái leat AIDA-prošeaktabargit čállán artihkkaliid. *Anna Westman Kuhmunen* (Ájtte) lea gieđahallan arkiivva geavadiid, *Inker-Anni Linkola-Aikio* (Sámi arkiiva) lea guorahallan sámáidahttima arkiivabarggu gielalaš geavadiin, *Berit Kristine Andersen Guvsám* (Sámi allaskuvla), *Laila Susanna Kuhmunen* (Sámi allaskuvla) ja *Gunvor Guttorm* (Sámi allaskuvla) leat čállán artihkkaliid arkiivadutki geahččanguovllus. Dasa lassin čállin leat bovdejuvvon *Áile Aikio* (Lappi Universitehta), *Iiris Kestilä* (Lappi universitehta) ja *Kajsa Kuoljok* (Ájtte): sii leat čállán artihkkaliid mat čilgejit eará belliid arkiiva- ja museačájáhusaid sámáidahttimis, ja juridihkalaš ja etihkalaš gažaldagain mat laktásit sámi kulturárbbi hálddašeapmái.

Elina Kuhmunen (Ájtte) lea čállán prologa ovdamearkan ja láidehussan das, makkár duojáriid ja dáiddáriid arkiivaskenken ja šiehtadusčállin sáhttá leat.

Diŋgon | Bestill fra | To order: orderbook@samas.no

DIEĐUT

ISSN: 0332-7779

ISBN: 978-82-7367-017-5

